

**BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ**

**Bingol University
Journal of Social Sciences Institute**

ISSN: 1309-6672

Yıl/Year: 3 Cilt/Volume: 3 Sayı/Issue: 5 Bahar/Spring 2013

Ebsco HOST PUBLISHING

ASOS INDEX

Tarafından Full Text Taranmaktadır.

Bingöl

**BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ**

**Bingol University
Journal of Social Sciences Institute**

ISSN: 1309-6672

Yıl/Year: 3

Cilt/Volume: 3

Sayı/Issue 5

Bahar/Spring 2013

Sahibi / Owner:

**(Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Adına)
(Of Behalf of Bingol University Social Sciences Institute)
Prof. Dr. Giyasettin BAYDAŞ**

Editörler / Editors:

Doç.Dr. Sait PATIR
Doç. Dr. Abdülbaki ÇETİN
Yrd. Doç. Dr. Yaşar BAŞ
Yrd.Doç.Dr. Mehmet GÜVEN
Yrd. Doç. Dr. Abdulvahap BAYDAŞ

Yazı İşleri Müdürü / Editor in Chief:

Yrd. Doç. Dr. Hüseyin ÇALDAK

Yayın Kurulu / Editorial Board:

Prof. Dr. Kazım YOLDAŞ
Prof. Dr. Ali Yılmaz GÜNDÜZ
Prof. Dr. Mehmet Halil ÇİÇEK
Prof. Dr. Mehmet ÇELİK
Doç. Dr. Sait PATIR
Yrd. Doç. Dr. Abdullah AYDIN
Yrd. Doç. Dr. Ahmet KAYINTU
Yrd. Doç. Dr. Aznavur DEMİRPOLAT
Yrd. Doç. Dr. Fikret OSMAN
Yrd. Doç. Dr. Kasım TATLILIOĞLU
Yrd. Doç. Dr. Mehmet KAYA

Kapak Tasarım / Cover Design:

Ali OFLAZ

E-Dergi Sorumlusu / Contact Person of e-Journal:

Öğr. Gör. Özgür AYDIN

Dergi Sekreteryası ve İletişim / Secretary of Journal and Communication:

Bingöl Üniv. Sos. Bil. Enst. Sekreteryası: sosbil@bingol.edu.tr

İngilizce Redaktör / English Redactor:

Arş. Gör. Önder ÇAKIRTAŞ

Dergi Yazışma Adresi / Correspondence Adress:

Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü 12100-BİNGÖL
Tlf: 0 (426) 215 00 72 **Faks :** 0 (424) 215 10 17 **e-posta:** sosbil@bingol.edu.tr

Basım Yeri / Place of Publication:

Serhat Kitap Kırtasiye ve Matbaacılık Sivas Cad. Şehir Pasajı NO: 11
Tlf: 0(422)353 35 66 **e-posta:** egemen.44@hotmail.com – serhatdigital@hotmail.com

- Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, **yılda iki kez yayımlanan, Ulusal Hakemli, bilimsel** bir dergidir. Dili Türkçe ve İngilizcedir.
- Yayımlanan yazıların her türlü hukukî ve bilimsel sorumluluğu yazarlarına aittir. Derginin her hakkı saklıdır. Dergide yayımlanan yazılar kaynak gösterilmeksizin kullanılamaz.
- Dergimizin PDF formatına Enstitümüz Web sayfasından ulaşılabilir.

DANIŞMA KURULU / ADVISORY BOARD:

Prof. Dr. Ali Yılmaz GÜNDÜZ	Bingöl Üniversitesi
Prof. Dr. Avni GÖZÜTOK	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Enver ÇAKAR	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Erkan OKTAY	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Cengiz TORAMAN	Gaziantep Üniversitesi
Prof. Dr. Kazım YOLDAŞ	Bingöl Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet ÇELİK	Bingöl Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Halil ÇİÇEK	Bingöl Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet İNBAŐI	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet TAKKAÇ	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet TÖRENEK	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Muhammet BeŐir AŞAN	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa UÇAR	Dicle Üniversitesi
Prof. Dr. Remzi ALTUNIŐIK	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Sayın DALKIRAN	Erzincan Üniversitesi
Prof. Dr. Turan ÖNDEŐ	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Turgut KARABEY	Erzincan Üniversitesi
Prof. Dr. Himmet UÇ	Dicle Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Engin DENİZ	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Doç. Dr. Bilgehan PAMUK	Gaziantep Üniversitesi
Doç. Dr. Mustafa Doğan KARACOŐKUN	Kilis 7 Aralık Üniversitesi
Doç. Dr. Üzeyir OK	Cumhuriyet Üniversitesi
Doç. Dr. Yakup BULUT	Mustafa Kemal Üniversitesi
Assoc. Prof. Dr. Flaudette May Datuin	Filipinler Üniversitesi
Dr. Mohd Nor Hakim Bin Yusoff	Malezya Üniversitesi
Dr. Mohd Rafi Yaacob	Malezya Üniversitesi

TEŐEKKÜR

Bu dergi, değerli hakemlerin katkılarıyla yayımlanmaktadır. İlgilerinden ve desteklerinden dolayı teőekkür eder, saygılar sunarız.

Prof. Dr. Abdülaziz BEKİ

Prof. Dr. Erdal AÇIKSES

Prof. Dr. Muammer ERDOĞAN

Prof. Dr. Rahmi DOĖANAY

Doç.Dr. Sait PATIR

Doç.Dr. Orhan BAŞARAN

Doç. Dr. Murat YILDIZ

Doç.Dr. Mahmut Cengiz YILDIZ

Doç. Dr. Mehmet Serhat YILMAZ

Yrd. Doç. Dr. Abdulvahap BAYDAŞ

Yrd. Doç. Dr. Mehmet KAYA

Yrd. Doç.Dr. İsmail NARİN

Yrd. Doç. Dr. Mustafa KIRGIZ

Yrd. Doç. Dr. Gürsoy AKÇA

Yrd. Doç. Dr. Ergünöz AKÇORA

Yrd. Doç. Dr. Nihat AKBIYIK

EDİTÖRDEN

Sosyal Bilimler Dergisi dördüncü sayısı ile değerli okurlarına kavuşmanın onurunu yaşamaktadır. İkinci sayısından itibaren uluslararası veri tabanları olan EBSCOHOST PUBLISHİNG veri tabanında ve ASOS İNDEX veri tabanında Full Teks taranmaya başlanmıştır. Ayrıca, DOAJ (Directory of Open Access Journal) web erişimli veri tabanına yapılan müracatta değerlendirme süreci devam etmektedir. İlaveten, derginin uluslararası hakemli bir dergi olması için çalışmalarda yol alınmaktadır. İlerleyen sayılarda sosyal bilimler alanında uluslararası hakemli bir dergi olmak ümidiyle, sevgi ve saygılar sunarım.

*Editör
Doç.Dr.Sait PATİR*

İÇİNDEKİLER

Bekir ELMAS, Yavuz TÜRKAN, Emre YAKUT Uluslararası Finans Merkezi Olma Yolunda İstanbul.....	7
Bedrettin BASUĞUY Bâbürlü İmparatorluğu'nun Siyasi Tarihi Üzerine Bir Değerlendirme.....	29
Fatih ŞANTAŞ, Özlem ÖZER 6111 Sayılı Kanun Ve 632 Sayılı Kanun Hükmünde Kararname'nin Kamu Personeli Açısından Değerlendirilmesi	49
Ahmed Emin OSMANOĞLU, Naime ADAK, Esra DERELİ 6. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitabında Vatandaşlık Algısı.....	63
Muhammet KEMALOĞLU Ermeni Sorununa Ait Yabancı Arşiv Kaynakçası.....	89
Mesut ŞÖHRET Soğuk Savaş Sonrası Dönemde ABD'nin Kıbrıs Politikası.....	111
Murat VAROL Zazaca Kaynaklara Dair Bir Bibliyografya Çalışması.....	145

ULUSLARARASI FİNANS MERKEZİ OLMA YOLUNDA İSTANBUL

Towards To Becoming The International Financial Center, Istanbul

Bekir ELMAS¹, Yavuz TÜRKAN², Emre YAKUT³

ÖZET

Küresel krizlerin sıkça yaşandığı günümüzde likiditenin odağı konumunda bulunan uluslararası finans merkezleri, uluslararası fon arz ve talebinin karşılaştığı kenti ifade etmektedir. Uluslararası finans merkezi olan bir kent sadece ekonomik anlamda değil bilginin merkezi olma noktasından da büyük önem taşımaktadır. Dünyanın farklı ülkelerinden finans merkezine üst düzey yöneticiler, uzmanlar, avukatlar vb. gelerek, buldukları bölgede kültürel çeşitliliği arttırmaktadırlar. Eğitim düzeyleri yüksek, alanında uzmanlaşmış profesyoneller ülkeye teknoloji transferi sağlamakta ve gelişimi hızlandırmaktadırlar. Türkiye; genç ve dinamik nüfusu, nitelikli işgücü, jeopolitik avantajları, hızlı büyüyen ve gelişen ekonomisi, kültürel ve tarihsel birikimi, gelişmiş piyasaları, finansal ürün, hizmet ve uygulama çeşitliliği, finans sektöründeki güçlü düzenleme çerçevesi ile dünyanın önemli ve sayılı finans merkezleri arasındaki yerini yakın vadede alacaktır. Bu çalışmada; uluslararası finans pastasından Türkiye'nin de yeterli pay alabilmesi için tarihsel olarak en çok tanınan ve Türkiye'nin en büyük kenti ve halihazırda ulusal düzeyde finans merkezi olan İstanbul'un diğer uluslararası finans merkezlerine karşı rekabet gücü irdelenerek gerekli tavsiye ve önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Uluslararası Finans Merkezi, İstanbul

ABSTRACT

Today, during which global crises have frequently been experienced, international finance centers that are the focus of liquidity indicate the city where the supply and demand for international fund intersect. A city which is an international finance centre has a great importance for not only in economical terms but also as a centre of information. High ranking executives, experts, lawyers, etc. From different countries come to the financial centre and they enhance cultural variation in their region. Professionals, with a high level

---

¹ Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi, İ.İ.B.F, İşletme Bölümü, belmas@atauni.edu.tr

² Arş. Gör., Bingöl Üniversitesi, İ.İ.B.F, İşletme Bölümü, yturkan@bingol.edu.tr, tunurya@hotmail.com

³ Öğr. Gör. Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, İ.İ.B.F, İşletme Böl., emreyakut@osmaniye.edu.tr

education and specialized in their fields of study, help the transfer of technology to the country and thus acceleriting the development. With its young and dynamic population, qualified workforce, geopolitical advantages, rapidly growing and developing economy, cultural and historical background, developed markets, financial product, service and application varieties and with a strong regulatory framework in finance sector, Turkey will get its place within the most important and outstanding financial centres in the world in a short term. In this study, Istanbul, which is the biggest and the most widely known historically and already a financial centre an rational level, has been examined in terms of its competitive power against other international finance centres and the necessary advice and recommendatiers have been given in order for Turkey to be able to get sufficient share from international finance pie.

Key words: *International Finance Center, Istanbul*

GİRİŞ

Finansal merkezlere genel olarak bakıldığında oluşum ve merkezileşme için bazı şartları taşımaları gerekmektedir. Tarihte başkentler genelde ticaretinde odak noktasında bulunan şehirler olmuşlardır. Liman şehirleri, stratejik bölgeler, İpek Yolu ve Baharat Yolu üzerinde kalan şehirler, boğazlar, iklim ve doğa şartları elverişli bulunan bölgeler merkez özelliğini kazanmışlardır. 18. yüzyılda siyasal, bilimsel, felsefi düşüncelerin gelişmesi ve bulunan icatlarla birlikte sanayi devriminin temeli oluşmuş, İngiltere’de gerçekleşen sanayi devrimi ile bu bölgede sermaye birikimi yoğunlaşma göstermiştir. Makinelerin kullanımı ile birlikte tarım toplumundan, sanayi toplumuna geçiş gerçekleşmiş, likiditenin yoğunlaşması sonucu şehirlerin nüfus yoğunluğunda artış yaşanarak giderek metropol halini almışlardır. İngiltere’nin Londra şehrinin merkezileşme konumunu güçlendirmesiyle gerçekleşen yüksek nakit akımları sonucunda Londra Ticaret Merkezi kimliğinden uzaklaşarak “Finans Merkezi” özelliğini benimsemiştir.

Ancak günümüzde bu şartları taşımayan bölgelerde finansal merkez olmayı ülke politikası olarak benimsemişler ve sıfırdan finansal merkez kurmuşlardır. Buna en güzel örnek olarak Dubai verilebilir. 2004 yılında finansal merkez olarak çalışmaya başlayan Dubai özellikle İslami Finans alanında yapmış olduğu çalışmalarla öne çıkmaya çalışmakta ve vergi oranını da sıfırlamaktadır.⁴

Türkiye’de ise finansal merkez özelliğini tartışmasız taşıyan şehir İstanbul’dur. Tarihinden itibaren üç büyük imparatorluğa başkentlik yapmış olan İstanbul, Avrupa ve Asya Kıtalarını birleştiren tek şehirdir ve bu özelliği ile dünyada tektir. **Napolyon;** “Eğer dünya tek bir ülke

---

⁴ TSPAKB (2007), Global Finans Merkezleri ve İstanbul, İstanbul, Şubat, s. 25.

olsaydı başkenti İstanbul olurdu.”⁵ ve **De Tournefort**’un; “İstanbul’un konumu, evrenin en hoş gideni ve en marifetlisidir. Çanakkale ve İstanbul Boğazları, ona, dünyanın dört parçasının zenginliklerini taşımak için yapılmıştır.”⁶ sözleriyle İstanbul’un önemini vurgulamışlardır. 2012 yılı itibari ile İstanbul, Türkiye’nin finans merkezi konumundadır. Bölgesinde bu misyonu üstlenebilecek tek şehir İstanbul’dur. 2005 yılında proje olarak uygulamaya konulan: “İstanbul Finans Merkezi Projesi”, 2007-2013 yıllarını kapsayan Dokuzuncu Kalkınma Planında yer almış, Çevre ve Şehircilik Bakanlığı tarafından 2012 yılının Nisan ayında yapılmasına başlanması düşünülen İstanbul Finans Merkezi Projesi, İstanbul’un Ataşehir ilçesinde, 3 yılda tamamlanması ve 2,5-3 milyar dolara mal olması planlanmaktadır.⁷ Bu projenin başarılı olması durumunda GSMH’ya katkısı 2025 yılından itibaren %8’e yükselecek şekilde, yılda 20 milyar ABD doları düzeyinde olması beklenmektedir.⁸

İstanbul, Uluslararası Finans Merkezi olması durumunda, Avrasya’nın merkezi olma rolünü üstlenecektir. Bunun sonucunda sahip olduğu potansiyel ve konum itibariyle küresel sistem içinde “Bilginin Merkezi” olma rolünü de ele alacaktır. İstanbul, en önemli güç ve stratejik kaynak olarak görülen bilgiyi etkili bir şekilde kullandığında yerel düzeyde bir Metropol Bilgi Sistemine sahip olacaktır. Bunun yanında tek merkezli kentsel yapıdan, çok merkezli bir yapıya kavuşacak ve geleneksel kent dokusu mutlak surette metropolitan alan, alt bölge gelişme dinamiklerinin baskısından kurtarılıp, bu alanlar sanayi, imalat, depolama gibi bu mekanlara zarar veren fonksiyonlardan arındırılacaktır.

Bu çalışmada, Uluslararası Finans Merkezi’nin (UFM) ne oluşu ve UFM olmak için gerekli olan kriterlerin neler olduğu, bir yerin UFM olmasının sağladığı avantaj ve dezavantajların neler olduğu sıralanmıştır. Özellikle bu çalışmada asıl vurgulanmak istenen İstanbul’un UFM olma yolunda mevcut durumunun tespit edilmesi ve İstanbul’un UFM olmasının Türkiye’ye etkilerinin neler olduğunun belirlenmesidir.

---

⁵ **Vikisöz**, Napoléon Bonaparte, Erişim Tarihi: 20.12.2011, http://tr.wikiquote.org/wiki/Napol%C3%A9on_Bonaparte

⁶ **Kapalı Çarşı**, Dünya Finans Merkezi, Erişim Tarihi: 22.12.2011, http://www.kapalicarsi.org.tr/index.php?option=com_content&view=article&id=120&Itemid=108

⁷ **Sabah**, İstanbul Finans merkezi'ne 2 ay içinde başlarız, Erişim Tarihi: 25.12.2011, <http://www.sabah.com.tr/Ekonomi/2012/02/11/istanbul-finans-merkezine-2-ay-icininde-baslariz>

⁸ **Kapalı Çarşı**, Dünya Finans Merkezi, Erişim Tarihi: 22.12.2011, http://www.kapalicarsi.org.tr/index.php?option=com_content&view=article&id=120&Itemid=108

1. ULUSLARARASI FİNANS MERKEZİ

Uluslararası Finans Merkezi “Dünya’nın her yerindeki kurumların Dünya’nın her yerindeki finansal araçları kullanarak işlem yaptığı yerdir”⁹ şeklinde tanımlanmaktadır. Bir yerin UFM olması için şu özellikleri taşıması gerekmektedir:

- Finansal hizmetler hacminde sınır ötesi işlemlerin daha geniş olması,
- Yabancı mali kurumların finansal hizmet sunumunda ağırlıklı olması,
- Uluslararası alanda fon sahipleri ile fon kullanıcılarını buluşturması,
- Finansal kurumların sınır ötesi işlemler amacı ile merkezde yer alması,
- Piyasaların ve finansal ürünlerin sınır ötesi talebe göre düzenlenmesi.

UFM denince, akla ilk olarak gelen merkezler Londra ve New York’dur. Londra Borsası, hisse senetlerinin piyasa değeri açısından sıralamada arka sıralarda yer alırken tezgahüstü türev işlemleri ve döviz işlemlerinde önemli bir rol üstlenmektedir. Tüm finans merkezlerine karşın Londra’nın en önemli rekabet avantajı, banka, aracı kurumlar, sigorta şirketleri, diğer mali kurumlar ile destek kurumları gibi uluslararası önemli tüm kurumların Londra’da faaliyet göstermesidir. Ayrıca, uluslararası finansal kurumların Avrupa’daki merkezlerinin Londra’da yer alması da büyük önem taşımaktadır. New York ise sermaye piyasası alanında gerek piyasa değerleriyle, gerekse işlem hacimleri açısından dünyada ikinci sırada yer almaktadır. Bunun en önemli nedenlerinden biri, I.Dünya Savaşı’nda New York’un bir uluslararası finans merkezi olarak ortaya çıkması ve yatırım ve ticarete Amerikan dolarının değer kazanarak, kullanımında artış olmasıdır.

Bugün, dünyada **Londra** ve **New York**, UFM olarak tanımlanırken, bu iki şehir dışındaki merkezler ya bölgesel finans merkezi veya belli bir finansal ürüne odaklanmış merkezler olarak bilinmektedir. “**Bölgesel finans merkezleri**”, belirli bir coğrafi bölgede finans sektörünün büyüklüğü ile öne çıkan ve çevresindeki ülkelerin de finansal ihtiyaçlarına cevap verebilen ülkelerdir. Buna örnek olarak

---

⁹ Nevzat, ÖZTANGUT (2007), *Bölgesel Finans Merkezi İstanbul’un Konumu Sunumu*, Active Academy 5. Uluslararası Finans Zirvesi, SwissOtel, İstanbul, 5-6 Aralık, s. 1.

Tokyo, Hong Kong ve Singapur gibi Asya kıtasının finans merkezlerini gösterebiliriz. Ancak Hong Kong Asya kıtasını da aşarak bir dünya finans merkezine dönüşme hedefini taşımaktadır. “**Belli hizmet alanlarına veya ürünlere odaklanmış merkezlere**” örnek olarak; **Lüksemburg** yatırım fonu merkezi, **Frankfurt** bankacılık merkezi, **Zürih** özel bankacılık merkezini gösterebiliriz. **Dublin** ise, belirli bir türünde değil de finans sektörünün operasyonel işlemlerinde uzmanlaşmış durumdadır.

2. UFM OLMAK İÇİN GEREKLİ OLAN KRİTERLER

UFM olarak nitelendirilen şehirler, pek çok farklı koşulu bir arada sağlamaktadır. Yapılan araştırmalar çerçevesinde, bu koşulları beş ana başlıkta toplamak mümkündür. Bunlar;¹⁰

1. **Ekonominin büyüklüğü:** Ülkenin ekonomisi büyük ve istikrarlı olmalıdır.
2. **Nitelikli çalışanların varlığı:** Finans sektörünün çok çeşitli alanlarında uzmanlaşmış, nitelikli çalışanlar kolaylıkla bulunabilir ve maliyetleri diğer ülkelerle kıyaslanabilir olmalıdır.
3. **Düzenleme altyapısı ve düzenleyicilerin yaklaşımı:** Yasal altyapı uluslararası standartlarla uyumlu olmalı ama daha da önemlisi yasa uygulayıcılarının yaklaşımları esnek olmalıdır.
4. **Finans sektörünün gelişmişliği:** Ülke mevcut uluslararası finans merkezlerine yakın olmalı, finans kurumlarına ve finansal ürünlere açık olmalıdır.
5. **Fiziksel altyapının sorunsuz olması:** İş hayatının gerek duyduğu altyapı hizmetleri sorunsuz olmalı. Altyapı hizmetleri öncelikle ulaşım, telekomünikasyon ve gayrimenkul alanlarını kapsamalıdır.

Bir yerin UFM olması için sayılan bu koşullardan en temel olanı, **güçlü ve istikrarlı bir ekonominin varlığıdır**. Finans sektörü, bilindiği gibi, hizmet üreten bir sektördür. Dolayısıyla, bir yerde, bir ülkede ekonomik aktivite yoğun ise, finans kurumları da hizmet verecekleri bu şirketlerin olduğu bölgelerde yoğunlaşacaklardır. Bu yüzden büyük ve güçlü bir ekonomi, büyük ve hızlı büyüyen şirketlerin varlığı, finans merkezi olmanın ilk koşulu olmaktadır.

---

¹⁰ TSPAKB, a.g.e., s. 29.

3. UFM OLMANIN AVANTAJ VE DEZAVANTAJLARI

UFM olmayı hedefleyen pek çok şehir, böyle merkezler oluşturmayı amaçlayan pek çok ülke arasında yoğun bir rekabet olduğu gözlenmektedir. Bu amaç doğrultusunda yabancı borsalar arasındaki ortaklık ve işbirlikleri büyük hızla gerçekleşmekte, birleşme girişimleri sadece batı dünyasının borsalarıyla sınırlı kalmamakta, Orta Doğu ülkeleri de bu yarışa ortak olmaktadır. Bunun nedeni, uluslararası bir finans merkezi olmanın sağlayacağı çeşitli avantajlardır.

3.1. UFM Olmanın Avantajları

3.1.1. Ekonomik Büyüme: Bir şehir, uluslararası finans merkezi olarak nitelendirilmeye başladığında, yoğun bir sermaye girişi ile karşılaşmaktadır. Yerli ve yabancı yatırımcılar, finans kurumları, finans kurumlarının yan sektörleri (muhasabe, bilgi işlem vb.) şehirde temsilcilikler açmaktadır. Öte yandan, artan fon akımları ile şirketlerin finansman kaynaklarının çeşitleneceği ve ucuzlayacağı öne sürülmektedir. Düşük maliyetli fon kaynaklarına erişim ile şirketler ve yatırımlar daha kolay finanse edilebilmektedir. Böylece, şehirde olduğu kadar ülkenin genelinde de ekonomik aktivite artmakta ve büyüme hızlanmaktadır.¹¹

3.1.2. İstihdam Artışı: Şehir ve ülke, finans merkezi haline geldiğinde, artan yerli ve yabancı yatırımlarla beraber ekonomik büyüme de hızlanmaktadır. Büyüyen bir ekonomide yeni iş olanakları, istihdamı olumlu bir şekilde etkilemektedir. İç içe bir ilişki mevcuttur, yani; eğer bir şehir finans merkezi halini almış ise nitelikli işgücünü daha çok kendine çekecektir. Yurtdışından ve yurtiçinden yetenekli insanların çalışmak istedikleri bir merkez oluşacak, dolayısıyla şehir aynı zamanda bir nitelikli işgücü havuzu haline gelecektir. Finans merkezleri, istihdamın sayısal artışına ek olarak, niteliğine de katkıda bulunmaktadır. Nitelikli işgücünün bulunabilirliği, finans kurumlarının daha kolay yatırım kararı vermelerini sağlamaktadır.¹²

3.1.3. Uluslararası Fon Akışı: Uluslararası nakit akışları yoğun bir şekilde ülke üzerinden geçmeye başladığında, bu akışkanlık ülke ekonomisi üzerinde önemli etkilere yol açabilmektedir. Genelde, ülkeye yoğun bir sermaye girişi olduğu sürece önemli bir sorun yaşanmamaktadır. Yukarıda değinildiği üzere, ekonominin büyümesine katkıda bulunmaktadır. Buna ek olarak mali piyasalar derinleşmekte,

---

¹¹ TSPAKB, a.g.e., s. 4.

¹² TSPAKB, a.g.e., s. 4.

derinleşme ise, belli ölçüye kadar olan sıcak para çıkışlarında ekonomik kırılma azaltılmaktadır. Öte yandan, uluslararası sermaye akımları herhangi bir sebepten dolayı tersine dönerse, ciddi ekonomik durgunluk ve hatta krizler yaşanabilmektedir. Bu konuda Tayland çok açık bir örnektir. Tayland, 1990'ların başından itibaren "Uluslararası Finans Merkezi" olma hedefi doğrultusunda pek çok önlemleri uygulamaya koymuştur. Çok kısa sürede hedefine ulaşmış, 1993'ten itibaren daha da hızlanan bir şekilde sermaye girişi ve ekonomik büyüme yaşamıştır. Fakat 1997 yılında, uluslararası sermayenin ülkeden çıkması ile beraber, derin bir krize ve uzun süren bir durgunluğa girmiştir.¹³

3.1.4. Hızlı Kurulma: Ülkeler finans merkezi olmaya karar verdiklerinde ve buna yönelik programlar geliştirdiklerinde, bu planların hayata geçirilmesi ve sonuçlarının alınmaya başlanması üretim sektörlerine kıyasla daha çabuk olmaktadır. Bankalar, sigorta şirketleri, diğer finans kuruluşları vb. kurumlar, ofis, bilgi işlem ve personel gibi altyapı ihtiyaçlarını tamamladıklarında faaliyete geçebilmektedirler. Oysa, örneğin; teknolojik üretim merkezi olmayı hedefleyen ülkelerde, öncelikle önemli bir sabit sermaye yatırımı gerektiğinden, bu dönüşüm aynı hızda olamamaktadır. Kısacası finans sektörü, görece düşük sabit sermaye yatırımı gerektirmekte ve hızlı bir şekilde faaliyete geçebilmektedir. Bu hızlı dönüşümün en yakın ve en güzel örneklerinden biri Dubai'dir.¹⁴

3.1.5. Finans Sektöründe Verimlilik Artışı: Ülke uluslararası finans merkezi haline geldiğinde, pek çok yabancı finans kuruluşu yerli kurumlarla rekabete girecektir. Artan rekabet ise yerli finans kurumlarının verimliliğinin artmasına, işlem maliyetlerinin düşmesine, sonuçta da tasarruf sahiplerinin daha kaliteli hizmet almasına yol açacaktır.¹⁵

3.1.6. Çevreyi Kirletmeme: Finans sektörünün verdiği hizmetlerin çevre kirliliği üzerindeki etkileri, üretim sektörlerindeki kıyasla ihmal edilemeyecek boyutlardadır. Bu sebeple ülkeler, yerel yönetimler ve halk, çevre kirliliğinin getirdiği ek maliyetlerle karşılaşmamaktadırlar.¹⁶

---

¹³ TSPAKB, *Global Finans Merkezleri ve İstanbul*, Erişim Tarihi: 30.12.2011
http://www.tspakb.org.tr/Portals/0/57ad7180-c5e7-49f5-b282-c6475cdb7ee7/AIM_Yayin_ve_Raporlar_Arastirma_Raporlari_Global_Fin_Mer.pdf

¹⁴ TSPAKB, a.g.e., s. 5.

¹⁵ TSPAKB, a.g.e., s. 6.

¹⁶ TSPAKB, *Global Finans Merkezleri ve İstanbul*, Erişim Tarihi: 30.12.2011
http://www.tspakb.org.tr/Portals/0/57ad7180-c5e7-49f5-b282-c6475cdb7ee7/AIM_Yayin_ve_Raporlar_Arastirma_Raporlari_Global_Fin_Mer.pdf

3.1.7. Senyoraj Artışı: Bu konu tartışmalı da olsa, bazı çevreler finans merkezi haline gelen bir ülkenin kendi para cinsinden borçlanmasının daha kolaylaşacağını öne sürmektedir. Kendi para cinsinden finansman kaynaklarının artması ile, ülkenin para basmaktan kaynaklanan senyoraj gelirlerinin artacağı düşünülmektedir. Fakat bu görüşü destekleyen veriler bulunmamaktadır.¹⁷

3.2. UFM Olmanın Dezavantajları

Bir yerin UFM olması bir çok avantaj sağlamakla birlikte bazı dezavantajları da taşımaktadır. Bu dezavantajlar aşağıda açıklanmaktadır.

3.2.1. Kurumsal Mali Sorunların Bulaşıcılığı: Uluslararası faaliyette bulunan şirketlerin dünya ekonomisindeki ağırlığının artması anlamına gelen küreselleşmenin çift taraflı bir etkisi diğer ülkelerin ve yabancı kurumların risklerinin ülkeye yansımalarıdır. Öte yandan, finansal merkez olarak nitelendirilen şehirde veya ülkede önemli bir kriz olduğunda, burada yerleşik kurumlar finansal güçlük içine girdiğinde, bu durum diğer ülkelerdeki finans kurumlarını ve ekonomileri de etkileyecektir.¹⁸

3.2.2. Karapara ve Aklanması Riski: Fon akışları hızlandığında, ülkenin finans sisteminin karapara aklama amacı ile kullanılması riski artmaktadır. Gerekli önlemler, yeterli duyarlılıkla ele alınmazsa, ülke karapara aklama merkezi haline gelerek itibarını yitirecektir. Bu durum, yabancı finans kuruluşlarının ülkeden çıkmalarına ve ülkenin uluslararası finans merkezi ünvanını kaybetmesine yol açacaktır. Kaybedilen itibarın yeniden kazanılması ise çok uzun süreler almakta, çok büyük çaba gerektirmektedir. Bazı çalışmalarda Rusya'nın benzer sorunlarla karşılaştığına değinilmektedir.¹⁹

3.2.3. Ünvanın Kayganlığı: Finans merkezi olmanın görece düşük sabit sermaye yatırımı gerektirdiği ve hızlı bir şekilde kurulabildiğine yukarıda değinilmişti. Böylece bir ülke, bölge veya şehir kısa bir süre içinde uluslararası finans merkezi haline gelebilmektedir. Bunun dezavantajı ise bu ünvanın aynı hızla yitirilebilmesi riskidir. Ülkede beklenmeyen bir risk meydana geldiğinde veya daha iyi bir rakip

---

¹⁷ TSPAKB, a.g.e., s. 6.

¹⁸ TSPAKB, *Global Finans Merkezleri ve İstanbul*, Erişim Tarihi: 30.12.2011
http://www.tspakb.org.tr/Portals/0/57ad7180-c5e7-49f5-b282-c6475cdb7ee7/AIM_Yayın_ve_Raporlar_Arastırma_Raporlari_Global_Fin_Mer.pdf

¹⁹ TSPAKB, a.g.e., s. 6.

ülke ortaya çıktığında, yeni bir yer aynı hızla finans merkezi haline gelebilmektedir.²⁰

Tayland ve Dubai örneklerinde olduğu gibi, bir ülke hızlı bir şekilde uluslararası finans merkezi haline gelebilir. Fakat, bu alanda çeşitli sebeplerle yaşanabilecek bir başarısızlığın maliyeti çok daha ağır olmaktadır. Bu maliyetlerin en önemlisi ise uluslararası alanda kaybedilecek olan itibar ve güvendir. Kaybedilen itibarın geri kazanılması çok büyük bir çaba gerektirmekte, maliyeti de yüksek olmaktadır.

4. ULUSLARARASI FİNANS MERKEZİ OLMA YOLUNDA İSTANBUL

4.1. Tarihçesi

İstanbul, M.S. 330-395 yılları arasında Roma İmparatorluğu'na, 395-1204 ile 1261-1453 yılları arasında Doğu Roma İmparatorluğu'na, 1204-1261 arasında Latin İmparatorluğu'na ve son olarak 1453-1922 yılları arasında Osmanlı İmparatorluğu'na başkentlik yapmış olan önemli bir şehirdir.²¹ 1500'lü yıllara kadar İstanbul yaklaşık yarım milyon nüfusuyla kültürel, politik ve ticari bir merkez olmuştur.²² İstanbul 1453 de fethedildikten sonra Fatih Sultan Mehmet'in emri ile kurulan Kapalıçarşı sayesinde dünyanın en önemli ticaret ve finans merkezlerinden birisi haline gelmiştir. 15. yüzyıl ortalarından 18. yüzyıl sonlarına kadar ticaret alanında verdiği hizmetlerin yanı sıra kıymetli maden takas ve saklama konusunda sunduğu hizmetler ile de bankacılığın henüz olgunlaşmadığı ve yaygınlaşmadığı dönemlerde bir finans merkezi olarak önemli bir rol üstlenmiştir. Emtia ve kıymetli maden ticaretinde önemli bir hacme sahip olan Kapalıçarşı, Venedik ile birlikte yaklaşık 400 yıl boyunca eski dünyanın en önemli ticaret ve finans merkezlerinden biri olarak görev yapmaya devam etmiştir. 18. yüzyıl sonlarında gerçekleştirilen sanayi devrimi sırasında Londra, Amsterdam, Paris gibi kentler ticari ve finansal merkez olarak ön plana çıkarken İstanbul dünya ticaretinde gittikçe azalan önemine rağmen bölgesel olarak en önemli merkez olma özelliğini 20. yüzyıl başlarına kadar sürdürebilmiştir. 19. yüzyıl ortalarından itibaren bankaların ortaya çıkması ve yaygınlaşması sonucunda finansal merkez olma özelliğini kaybeden İstanbul Osmanlı

---

²⁰ TSPAKB, a.g.e., s. 7.

²¹ Vikipedi, *İstanbul*, Erişim Tarihi: 05.01.2012,
<http://tr.wikipedia.org/wiki/%C4%B0stanbul>

²² All About Turkey, *History of Istanbul*, Erişim Tarihi: 05.01.2012,
<http://www.allaboutturkey.com/istanbul.htm>

Devletinin I. Dünya Savaşı'ndan yenilgi ile çıkması, Kurtuluş Savaşı ve sonrasında yeni bir devlet kurulması sürecinde yaşanan sıkıntılı dönem içinde bölgesel ticari merkez olma ünvanını da kaybetmiştir.²³ Son yüzyılda İstanbul, Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren sürekli olarak ülkemizin ulusal düzeyde finans merkezi olmuş, 1980'li yıllarda spesifik piyasaların açılması İstanbul'un bu konumunu güçlendirmiştir. 1986 yılında faaliyetlerine başlayan İstanbul Menkul Kıymetler Borsası (İMKB) hisse senedi, rüçhan hakkı kuponu, devlet tahvili, hazine bonusu, gelir ortaklığı senedi, özelleştirme idaresinin ihraç ettiği tahviller, şirket tahvilleri ve gecelik repo işlemlerinin yapıldığı Türkiye'nin tek menkul kıymet borsası olmuştur. Türkiye'de faaliyet gösteren yerli ve yabancı bankaların çoğunluğunun genel merkezi de İstanbul'dadır.²⁴

4.2. İstanbul'un Uluslararası Finans Merkezleri Arasındaki Yeri

City of London'un son yıllarda periyodik olarak yayınlamaya başladığı Global Finans Merkezleri İndeksi (Global Financial Centres Index) dünyadaki finans merkezlerinin gelişimini izlemektedir. İlk serisi 2007 Mart ayında yayınlanan indeks her yıl yayınlanmaktadır. Bu indeksin hesaplanmasında dikkate alınan konular genel olarak yeterli kalifiye eleman, sermaye girişi, altyapı yeterliliği, regülasyonların cazip olması, vergi oranlarının ve yolsuzluğun az olmasıdır. Ayrıca coğrafi konum ve İngilizcenin yaygın kullanımı da bir finans merkezinde faaliyette bulunma konusunda global finans firmalarını cezp etmektedir.²⁵ İndeksin hesaplanmasında beş ana grupta 62 faktör araştırılmaktadır. Bunlardan 38 adedi finans merkezinin içinde bulunduğu ülke derecelendirilmesi ile ilgilidir. Araştırılan 5 grup faktör işgücü, ticari ortam, piyasaya giriş, altyapı ve genel rekabetçilikle ilgilidir. İşgücüne ilişkin faktörler; iş gücü verimliliği, yaşam kalitesi, mutluluk skoru, cinayet oranları ve eğitim harcamaları gibi faktörlerdir. Ticari ortam faktörleri; vergi ve yolsuzluk oranları, idari ve ekonomik regülasyonlar, finans piyasalarının gelişmişlik düzeyi, ücret düzeyleri ve politik risk ve faaliyet riski gibi faktörlerdir. Piyasaya giriş faktörleri; menkul

---

²³ Sudi, APAK ve Görkem Elverici (2008), "İstanbul'un Finans Merkezi Olması Projesinin Değerlendirilmesi", Muhasebe ve Finansman Dergisi, sayı 38, s. 11-12.

²⁴ Hüseyin, YILMAZ (2010), *İstanbul'un Uluslararası Finans Merkezleri İle Rekabet Düzeyinin Saptanmasına Yönelik Bir Çalışma*, İstanbul Üniversitesi Ekonomi ve Yönetim Kongresi, 28-31 Ekim, İstanbul, s. 148.

²⁵ The Economist Print Edition, *Financial Centres: Magnets for Money*, Erişim Tarihi: 10.01.2012, www.economist.com/specialreports/displaystory.cfm?story_id=9753240

kıymetleştirme, global bankacılık ve hukuk hizmetleri, uluslararası finansal faaliyetler ve kapitalizasyon düzeyleri gibi faktörlerdir. Altyapı faktörleri; ofis büyüklükleri ve ofislerde ısıtma-soğutma olanakları, mülkiyet işlemleri ve şeffaflığı, internet bağlantı olanakları gibi faktörlerdir. Genel rekabetçilik faktörleri ise; ekonomik duyarlılık göstergeleri, çok büyük şirketlerin sayısı, perakende fiyatlar, iş yolculukları, global güven, ülke ve kent imajı gibi faktörlerdir.²⁶

Bu araştırmaya göre dünyanın ilk 10 finans merkezi Tablo 1’de ve 1000 üzerinden aldıkları puanlar Tablo 2’de görülmektedir.

Tablo 1: Uluslararası ilk 10 Finans Merkezi ve İstanbul’un Sıralamadaki Yeri

Finans Merkezleri	Sıralamadaki Yeri				
	GFCI 10 Eylül 2011	GFCI 9 Mart 2011	GFCI 8 Eylül 2010	GFCI 7 Mart 2010	GFCI 6 Eylül 2009
Londra	1	1	1	1	1
New York	2	2	2	1	2
Hong Kong	3	3	3	3	3
Singapur	4	4	4	4	4
Shangai	5	5	6	11	10
Tokyo	6	5	5	5	7
Chicago	7	7	7	6	8
Zürich	8	8	8	7	6
San Francisco	9	13	14	15	17
Toronto	10	10	12	12	13
İstanbul	62	71	70	74	72

Kaynak: Zyen, *The Global Financial Centres Index 6-7-8-9-10*, Erişim Tarihi: 15.01.2012,

http://www.zyen.com/index.php?option=com_content&view=article&id=23&Itemid=29

Tablo 2: Uluslararası ilk 10 Finans Merkezinin ve İstanbul’un Puanları

Finans Merkezleri	Puanları				
	GFCI 10 Eylül 2011	GFCI 9 Mart 2011	GFCI 8 Eylül 2010	GFCI 7 Mart 2010	GFCI 6 Eylül 2009
Londra	774	775	772	775	790
New York	773	769	770	775	774
Hong Kong	770	759	760	739	729
Singapur	735	722	728	733	719

²⁶ Zyen, *Welcome to ZYen*, Erişim Tarihi: 10.01.2012, <http://www.zyen.com/>

Shangai	724	694	693	668	655
Tokyo	695	694	697	692	674
Chicago	692	673	678	678	661
Zürih	686	665	669	677	676
San Francisco	681	655	654	651	634
Toronto	680	658	656	667	647
İstanbul	580	494	496	470	442

Kaynak: Zyen, *The Global Financial Centres Index 6-7-8-9-10*, Erişim Tarihi: 15.01.2012,

http://www.zyen.com/index.php?option=com_content&view=article&id=23&Itemid=29

Tablo 1 ve Tablo 2’de görüldüğü gibi Eylül 2009’dan Eylül 2011’e kadar beş kez tekrarlanan araştırmaya göre Büyük Britanya, A.B.D, Çin, Singapur, İsviçre, Almanya, Japonya ve Kanada ilk 10 finans merkezinin bulunduğu ülkelerdir. Londra sürekli olarak ilk sıradaki yerini, New York 2., Hong Kong 3. ve Singapur 4. sıradaki yerlerini araştırma süresince korumuşlardır. San Francisco ve Toronto son yıllardaki gelişme ile ilk sıralara yerleşmişlerdir. Diğerleri ise ilk 10 içindeki yerlerinin bazı değişikliğe uğramasına karşın araştırma boyunca ilk 10 finans merkezi içinde kalmışlardır. Bu ülkelerden A.B.D, Büyük Britanya, Almanya, Japonya ve Kanada G-7 ülkeleridir. Büyük Britanya ve Almanya AB üyesidir. Almanya aynı zamanda Euro bölgesi ülkesidir. İsviçre ise AB üyesi değildir, EFTA (Avrupa Serbest Ticaret Anlaşması) üyesidir. İsviçre’nin Cenevre kenti GFCI 8’de 8., GFCI 9’da 9.sıradayken son çalışmada 13. sıraya gerilemiştir. Hong Kong, Çin Halk Cumhuriyetine bağlı bir özerk yönetim bölgesidir. Serbest piyasa ekonomisi oldukça gelişmiştir. Singapur da serbest piyasa ekonomisinin oldukça gelişmiş olduğu ve yolsuzlukların genellikle olmadığı Doğu Asya’nın finans merkezi konumunda bir ülkedir.

İstanbul’un durumuna baktığımızda da şunu görmekteyiz ki son yıllarda büyük bir gelişme kaydederek Eylül 2009’da 442 puanla 72. sırada yer alırken, Eylül 2011’de 138 puan arttırarak 580 puan almış ve 62. sıraya yükselmiştir. Planlanan İstanbul Finans Merkezinin gerçekleşmesi durumunda daha sonrada belirteceğimiz gibi ilk 10 finans merkezi içerisinde yer alacağı tahmin edilmektedir.

4.3. İstanbul’un Jeostratejik ve Ekonomik Durumu

Türkiye çevresine barış, istikrar, demokrasi ve hoşgörü yansıtmak için büyük çaba içinde olan bir ülke durumundadır. Bu durum, yoğun emek, sabır ve enerjinin aynı anda birçok noktada odaklaşmasını gerektirmektedir. Türkiye’nin bu yöndeki istek ve gayreti yıllarca savunduğu ilkelere, coğrafyasından ve bilinen tarihî gerçeklerden kaynaklanmaktadır. Türkiye’nin uyguladığı dış politika, yaşadığı özel

coğrafyadaki jeostratejik, ekonomik ve kültürel gerçeklere dayanmaktadır. Türkiye, dünyada ve bölgesinde güçlü, dünya ile her alanda bütünleşen, kendisine saygı duyulan, kendine güvenen, ağırlığı ve etkinliği ile bölgesinde barış ve istikrarın güvencesi olan, dostluğu ve iş birliği aranan bir ülkedir. Siyasî, sosyal, ekonomik ve askerî açılardan günümüzün de, geleceğin de en önemli ülkelerinden biridir.

Türkiye'nin nüfus ve yerine getirdiği işlevler açısından en büyük kenti olan ve günümüzün gelişen koşulları karşısında büyük ve hızlı bir değişimin meydana geldiği İstanbul, dünyada yaşanmakta olan eğilime paralel olarak faaliyetlerinde uluslararası olma yolunda büyük bir potansiyel taşımaktadır. İstanbul, Türkiye'nin Gayri Safi Yurtiçi Hasılası ile hizmetler sektöründeki istihdamın beşte birine sahiptir. Bunun yanında, Doğu Avrupa, Balkanlar ve eski Sovyet Cumhuriyetleri'nin tümü düşünüldüğünde kendi bölgesi içinde bir odak noktasıdır. Coğrafi konumu nedeniyle dünya ekonomik sistemi için de, bölgesel pazarlara ve kaynaklara ulaşmada küresel sermaye için önemli avantajlar sağlamaktadır.²⁷ Londra, Frankfurt, Zürih, Lüksemburg gibi merkezlere fiziki yakınlığı ve yakın saat dilimi içinde bulunması İstanbul'da şube açmayı planlayan finans kurumları için kolaylık sağlamaktadır. Örneğin, merkezi Londra, Paris, Frankfurt, Zürih'te bulunan bir kurum, İstanbul'da temsilcilik açtığında, genel merkezle olan bağlantı kolaylıkla sağlanabilmektedir. Kolaylık, hem fiziksel ulaşımdan, hem de mesai saatlerinin yakın zaman dilimlerinde olmasından kaynaklanmaktadır.²⁸

Türkiye'deki siyasal güçler dengesine bağlı politikaların ortaya çıkardığı eşitsiz bir gelişmenin mekâna yansıması öncelikle İstanbul odaklı bir gelişmedir. Ulusal olanakların önemli bir bölümünün toplandığı ve küresel sermaye ile ilişkili olan sermaye gruplarının yer aldığı İstanbul, değişen uluslararası siyasal konjonktüre bağlı olarak ortaya çıkan yeni coğrafyanın sağladığı avantajlarla bölgesel bir merkez olma fırsatını yakalamıştır. Sahip olduğu potansiyel güç uygun stratejilerle değerlendirilebildiği takdirde İstanbul giderek Balkanlar, Karadeniz Havzası, Türkî Cumhuriyetler ve Ortadoğu ile ilgili çok uluslu yatırım ve dağıtım kararlarının üretildiği bölgesel kademedeki bir dünya kenti olmaya adaydır.

Yapılan çalışmalarda İstanbul'un jeostratejik ve ekonomik durumu Tablo 3'de özet olarak sunulmuştur. Tablo 3'de yer alan finans merkezlerinden Londra (küresel) ve Dublin (orta ve arka ofis

---

²⁷ İTO (2008), *Uluslararası Finans Merkezi Olarak İstanbul'un Yapılanması ve Finans Kümelenmesi*, İstanbul, s. 18.

²⁸ TSPAKB, a.g.e., s. 35.

hizmetlerinde odaklı), İstanbul için “en iyi uygulama” yolunda örnek teşkil ettiği ve söz konusu ülkelerden önemli çıkarımlar yapılması açısından tercih edildiği, Singapur, İstanbul’un hedef pazarlarına hizmet ettiği ve hedef bölgesine coğrafi olarak yakın konumda bulunan bir finansal merkez olması nedeniyle tercih edilmiştir. Rakip finans merkezi olarak İsrail, Moskova ve Madrid (hizmet sektörü gelişmiş, potansiyeli yüksek merkezler oldukları için) dahil edilmiştir.

Bu özetten şu sonuçlar elde edilmiştir:²⁹

➤ **Nitelikli İşgücü:** Türkiye yüksek sayıda, genç ve eğitim düzeyi sürekli artan bir işgücüne sahiptir. Nitelikli işgücünü geliştirmenin en önemli ayaklarından birisi, yerel işgücünün eğitilmesinin yanı sıra bölgeden ve dünyadan nitelikli işgücünün ülkeye çekilmesidir. Buna imkân sağlayacak en önemli araçlardan birinin uluslararası alanda kabul görmüş üniversitelerin ve diğer eğitim kurumlarının İstanbul’da birer kampüs kurmasının sağlanması ve bu sayede eğitim amacı ile Türkiye’ye gelen bu işgücünden gerek finansal piyasalarda, gerekse akademik alanda azami ölçüde fayda sağlanmasının mümkün olabileceğidir.³⁰

➤ **Finansal Hizmetler Piyasasının Derinliği:** Türkiye’nin finansal hizmetler piyasası rakipler ile kıyaslandığında gelişime açık olduğu görülmektedir. İstanbul, Türkiye’nin finansal hizmetler merkezi olarak, uluslararası bir finans merkezi olma yolunda büyük potansiyele sahiptir. Hızla büyüyen ekonomisi ile bölgede rekabetçi bir konuma sahiptir, ayrıca finansal hizmetler sektörünün gelişimine verilen destekler her geçen yıl artmaktadır.

➤ **İmaj:** Türkiye’de imaj konusunda olumlu gelişmeler olmakla birlikte, mevcut durumda halen birçok soruna sahiptir. Bu sorunları kısaca özetlersek bunlar; mevcut imajın turizme yönelik olması ve “İstanbul Finans Merkezi” kavramını desteklememesi, finansal hizmetlere özgü bir markalaşma stratejisinin olmaması ve diğer ülkelerin kapsamlı markalaşma stratejileri ile rekabet edememesi, şeklindedir.

➤ **Yasal Ortam:** Türkiye’deki yasal sistem bir finans merkezini yönetmek için gerekli niteliklere henüz sahip değildir. Türkiye’deki

---

²⁹ DPT, a.g.e., s.65-76

³⁰ APAK, a.g.e., s. 5.

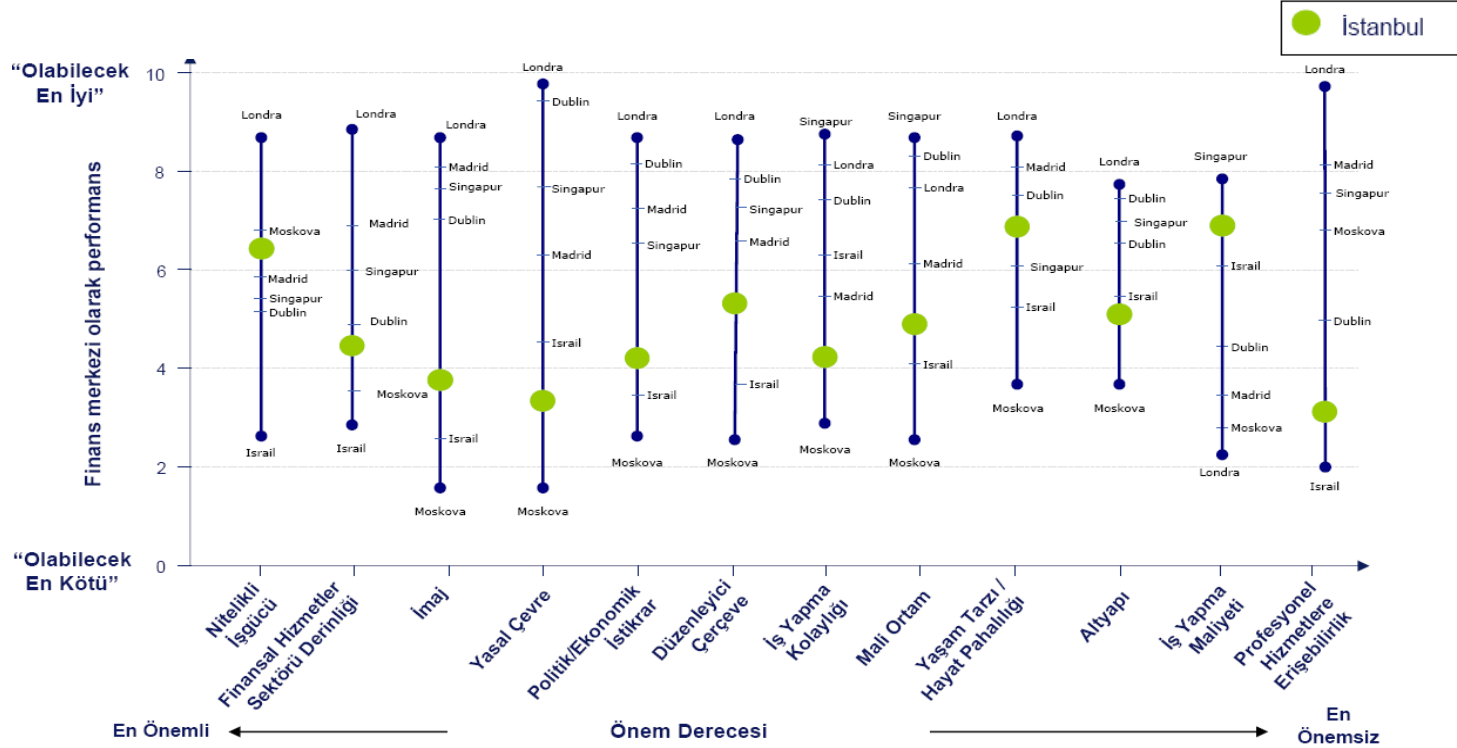
gelişmemiş yasal haklar İstanbul'un UFM olma yolunda önünde engel teşkil edecek en önemli konulardan biridir. Türkiye yasal haklar sıralamasında 91 ülke arasında 56. sırada yer almıştır.

➤ **Politik ve Ekonomik İstikrar:** Bir UFM'nin gelişiminde istikrar çok önemli rol oynamaktadır. Yatırımcıların en önem verdiği konuların başında faiz oranları ve sürdürülebilirlik gelir ki bunlar her şeyden önce politik ve ekonomik istikrarın sağlanmasıyla mümkün olabilmektedir. Türkiye'nin politik risk derecesi 2003'de "D" iken 2008 yılında "BB"ye yükselmiştir. 2006 yılından itibaren politik istikrardaki gelişim yabancı yatırımcıların Türkiye'ye girmesini sağlamıştır. Türkiye'nin AB'ye giriş sürecindeki kararlılığı ve bu doğrultuda gerçekleştirdiği geniş kapsamlı değişiklikler olumlu sonuçlar doğurmaktadır. AB'ye giriş, hatta AB'den alınacak olumlu sinyaller bile, yabancı yatırımcıların Türkiye'de istikrarın devam edeceğine yönelik güvenlerini güçlendirmektedir. Son yıllardaki dinamikler Türkiye'nin giderek küresel piyasaların ayrılmaz bir parçası olduğunu teyit etmektedir. Bu entegrasyon sürecinde, finans sektöründe yabancı kurumlar ülkemizde faaliyet göstermek üzere yoğun talep göstermişlerdir. Banka, aracı kurum ve sigorta şirketlerimizde yabancı ortakların payı hızla artmakta, bununla beraber Türkiye ve ülkemizin finans merkezi olan İstanbul, giderek küresel sermayenin yerleştiği bir odağa dönüşmektedir. İMKB'deki hisse senetlerinin yaklaşık %65'ler civarı yabancı yatırımcıların elinde olmakla, İMKB uluslararası bir yatırım alanı oluşturmuş durumdadır.³¹

---

³¹ TSPAKB, *Active Academy 5. Uluslararası Finans Zirvesi "Bölgesel Finans Merkezi Olarak İstanbul'un Karşılaştırılmalı Konumu"*, Erişim Tarihi: 20.01.2012, http://www.tspakb.org.tr/Portals/0/57ad7180-c5e7-49f5-b282-c6475cdb7ee7/ETM_baskanin_konusmalari_bk_2007_5.finszrv_active_academy07.pdf

Tablo 3: İstanbul'un Konumunun Özeti

Kaynak: DPT (2009), İstanbul'un Uluslararası Finans Merkezi Olma Potansiyelinin Değerlendirilmesi, İstanbul, Mayıs, s.64.

➤ **Düzenleyici Çerçeve:** Türkiye'nin uluslararası standartlara uyum süreci devam etmektedir. Türkiye 2001 bankacılık krizinden sonra önemli reformları gerçekleştirmiştir ve bu doğrultuda çabaları sürmektedir.

➤ **İş Yapma Kolaylığı:** İstanbul, bazı süreçlerin ciddi zaman almasına karşın, iş yapma kolaylığı ile ilgili olarak güçlü bir performans sergilemektedir. İş yapma kolaylığı açısından en üst seviyedeki rakiplerle (Singapur, Londra, Dublin) İstanbul arasında ciddi bir fark vardır. Ancak İstanbul en önemli rakiplerinden birisi olan Rusya'dan daha iyi bir performans sergilemektedir. Türkiye iş yapma kolaylığı kriterinde düşük sıralarda olmasına rağmen, yatırım ortamı devamlı olarak gelişmektedir. Yabancı ve yerel yatırımcılar açısından farklı düzenlemeler bulunmamaktadır.

➤ **Mali Ortam:** Türkiye'nin mevcut vergi durumu makul olmakla birlikte iyileştirme imkanları mevcuttur. Vergi sisteminin uluslararası kabulü yatırımcıların güvenini korumak için kritik öneme sahiptir. Türkiye geliştirilebilecek sağlam bir temele sahip olup genellikle OECD standartlarına uymaktadır. Ayrıca ithalat/ihracat piyasasının %90'ını kapsayan bir vergi anlaşması ağına sahiptir. "Kontrol edilen yabancı şirket" kuralları potansiyel olarak off-shore iştiraklerin karlarını Türk vergi ağına dahil etmektedir.

➤ **Altyapı Kalitesi:** Son 20 yıl içerisinde gerçekleştirilen altyapı yatırımları paralelinde, özellikle son 10 yıl içerisinde altyapı alanında birçok ilerleme kaydedilmiştir. Atatürk Havalimanı büyütülüp, modernleştirilmiş, Sabiha Gökçen Havalimanı'nın büyütülmesine yönelik yatırımlar yapıp, İstanbul'a 3. havalimanının inşası konusunda çalışmalar başlatılmıştır.¹ İzmit ve Çorlu havalimanı da İstanbul'a hizmet edecek şekilde yapılandırılmaya başlanmıştır ve son yıllarda sayıları artıp, hizmet kaliteleri yükselen özel havayolları ile İstanbul havayolu ulaşımı konusunda oldukça iyi bir konuma gelmiştir. İletişim ve bilgi teknolojileri alanında oldukça gelişmiş bir düzeye ulaşılmış durumda olsa da, özellikle konferans görüşme sistemlerinin yaygınlaştırılması, veri

---

¹ Ulaşım 2023 Derneği, *İstanbul'a Üçüncü Havaalanı*, Erişim Tarihi: 20.01.2012, http://www.ulasim2023.org/index.php?option=com_content&view=article&id=156:stanbul-ula-uecuencue-havaalani &catid=12:hava-ulaimi&Itemid=22

transfer hızının arttırılması ve internet erişiminde yaşanan aksamaların giderilmesi yönünde çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır.

➤ **Yaşam Standardı:** İstanbul'da yaşam gelişmiş finans merkezlerine göre daha düşük maliyetlidir ve şehir yüksek bir yaşam kalitesi sunmaktadır. İstanbul zengin bir kültüre, eşsiz bir doğaya ve tarihsel bir konuma sahiptir. Şehir, çok canlı bir gece hayatına ev sahipliği yapmakta ve sosyal yaşamın kalitesi gittikçe artmaktadır. Nitekim, İstanbul “Newsweek” tarafından dünyanın en gözde şehirlerinden biri seçilmiştir. Ayrıca, İstanbul AB tarafından “2010 Kültür Başkenti” seçilmiş, son 10 yılda, yatırımlar sayesinde yaşam kalitesi artmıştır.

➤ **İş Yapma Maliyeti:** İstanbul hem işgücü hem de gayrimenkul maliyetleri bakımından cazip yaşam imkanları sunmaktadır. İstanbul iş yapma maliyetleri açısından avantajlı bir şehirdir. Türkiye'nin iş yapma maliyetini düşüren en önemli faktörlerden birisi işgücünün %35,6'sının asgari ücret ile çalışıyor olmasıdır. Bu oran AB ülkelerinin büyük çoğunluğundan daha fazladır.

➤ **Profesyonel Hizmetlerin Erişilebilirliği:** İstanbul'un gelişmiş bir piyasası vardır; bu durum çok uluslu firmaların İstanbul'a ilgisini arttırmaktadır.

4.4. İstanbul Hakkında Goldman Sachs Çalışması

Goldman Sachs, Merkezi New York'da bulunan yatırım bankacılığı ve yatırım yönetimi üzerine yoğunlaşmış dünyanın en önde gelen finans kuruluşlarından birisidir.² Golden Sachs tarafından yapılan çalışmaya göre Türkiye'nin, orta ve uzun vadede 2030 yılında dünyada 12'nci büyük ekonomi olacağı³, 2050 yılında dünyanın 9., Avrupa'nın ise Rusya ve İngiltere'den sonra 3. en büyük ekonomisi olacağı ve ayrıca 2030 yılında İtalya'yı, 2040'ların sonlarına doğru ise Almanya ve Fransa'yı geride bırakacağı ifade edilmektedir.⁴ Yapılan çalışmanın ana unsurları, gerekçesi ve başarı faktörleri aşağıdaki şekilde sıralanmıştır.⁵

---

² Uludağsözlük, *Goldman Sachs*, Erişim Tarihi: 25.01.2012,

<http://www.uludagsozluk.com/k/goldman+sachs>

³ Haber7, *Türkiye Goldman Sachs'ın ilk 11'inde!*, Erişim Tarihi: 25.01.2012,

<http://www.haber7.com/haber/20111117/Turkiye-Goldman-Sachs-in-ilk-11-inde.php>

⁴ DPT, a.g.e., s. 14.

⁵ DPT, a.g.e., s. 14.

4.4.1. Çalışmanın Ana Unsurları

- Küresel kriz Türkiye için muhtelif sıkıntılar oluştursa da, uzun vadede büyük ve gelişmiş ekonomileri yakalama konusunda önemli bir potansiyeli de beraberinde getirmektedir.
- 2030 yılında AB üyeliği ile birlikte Türkiye'nin kişi başına GSYİH oranı diğer AB üyesi ülkeler seviyesine yükselecektir.
- Türkiye'de nüfus yaşlanmaktadır, öte yandan nüfustaki büyümenin önümüzdeki dönemde de devam edecek olması ekonomik büyümeye katkı sağlayacaktır.
- Türkiye'nin büyüme ortamı diğer pek çok gelişmekte olan ülkeye nispeten daha avantajlıdır.
- Türkiye'nin kurumsal yapısı sağlam olmakla birlikte gelişime açıktır.
- Türkiye demografik avantajını tam olarak kullanamamaktadır.
- AB üyeliğinin gerçekleşmemesi durumunda bile Türkiye'nin AB ülkelerini pek çok açıdan yakalama potansiyeli yüksektir.

4.4.2. Çalışmanın Gerekçeleri

Türkiye'nin uzun vadede bu hedeflere ulaşması için gerekli yetkinliklere ve motivasyona sahip olmasını sağlayan unsurlar şu şekilde sıralanmıştır:

- ✓ Türkiye, 741,8 Milyar \$'lık ekonomisi ile gelişmekte olan ülke ekonomileri arasında başta gelmektedir. Son 27 çeyrekte ekonominin ortalama büyüme oranı %7 olarak gerçekleşmiştir.
- ✓ Türkiye bölgenin önde gelen oyuncularından birisi konumundadır.
- ✓ Tam olarak değerlendirilememiş nitelikli işgücü ve gelir üretme potansiyeli bulunmaktadır.
- ✓ İş yapma maliyetleri oldukça düşüktür .
- ✓ Finansal piyasalar gelişime açıktır.
- ✓ Küresel finansal krizin sona ermesi ile yabancı yatırımcılar için çekici uzun vadeli yatırım olanakları ortaya çıkacaktır.

4.4.3. Başarı Faktörleri

- Kurumsal ve kültürel yapı, düzenleyici çerçeve ve gelir düzeyi kriterleri açısından AB ülkelerine daha da yaklaşmak gerekmektedir.

- İş gücünün eğitim düzeyinin artırılması önem arz etmektedir.
- Kurumsal yönetim konusunda son dönemde gerçekleştirilen reformlara devam edilmelidir.
- Sivil toplum örgütleri güçlendirilmelidir.
- Fakirlik ve bölgesel eşitsizlik sorunlarına çözümler getirilmesi yönünde çabalar sürdürülmelidir.

SONUÇ

Çalışmada Uluslararası Finans Merkezi olmanın şartları, kriterleri, avantaj ve dezavantajları ele alınmış, İstanbul'un UFM olması ile ilgili durumu yapılan çalışmalardan yararlanılarak maddeler halinde sıralanmıştır. Sonuç olarak; İstanbul bölge ülkelerine hitap edebilen finans merkezi konumuna geldiğinde bir çekim noktası olacaktır. İstanbul'un yabancı sermaye, yabancı bankalar ve diğer finans kurumları, uluslararası şirketler ve yatırımcıları çekmesi Türkiye'nin gelişimine en büyük katkıyı sağlayacaktır. En likit şekilde kaynaklara ulaşılabilmesi borçlanmayı kolaylaştıracak böylece yatırımlar artacaktır. Yatırımcıların Türkiye'ye güveninin artması ile birlikte ülke notunun yükseltilmesi, yatırımcıları Türkiye'ye çekecek gelişme hızı artacaktır.

Bu amaçla İstanbul'un; tarihine, kültürel ve doğal öz değerlerine sahip çıkılarak bir dünya kenti statüsü kazandırılması gerekmektedir. Ayrıca ülke ve bölge kalkınması ile uyumlu büyümesi ve gelişmesinin sağlanması, dünyadaki ekonomik gelişme sürecinde dünya metropoller kademelenmesi içinde yerini alması, dünya ve bölge ülkelerinin (Ortadoğu, Balkanlar ve Avrupa) ekonomik yapıları içinde bölgesel fırsatları iyi kullanarak, bu yapılanmada öncü rol üstlenmesi sağlanmalıdır. İstanbul'un bir "dünya kenti" olabilmesi için ticaret ve turizm özelliklerinin ön plana çıkarılması ve bu amaca yönelik hizmet sektörünün geliştirici planlama stratejileri belirlenmesi gerekmektedir.

Özet olarak diyebiliriz ki; İstanbul, yer aldığı coğrafyanın jeostratejik yapısı, kıtalararası geçiş konumunda olması, tarihi değerleri ve on beş asır başkent olmasının kazandırdığı yönetsel hakimiyet, genç, vasıflı ve kozmopolit kentli yapısı, iklim ve doğal yapısının ticaret ve turizme elverişli olması, özel sektör ağırlıklı kurumsallaşmış iş hayatı ve bunun etrafında yerleşmiş ticari kültür, köklü eğitim ve kültür kurumlarına sahip olması, ülkenin GSMH'sında aldığı pay İstanbul için küresel metropol ve bu bağlamda bölgesel ve uluslararası finans merkezi olması adına avantajlar teşkil ederken; şehirli-kırsal nüfus arasındaki kültürel ve ekonomik fark, yüz ölçümüne oranla yüksek sanayi yoğunluğu ve plansız sanayileşmenin neden olduğu doğal ve iktisadi

sorunlar, Anadolu ve Avrupa yakaları arasındaki nüfus ve sanayi yoğunluğu dengesizliği, ulaşım ve alt yapı sorunları, plansız kentleşme ve buna bağlı yasa dışı arazi kullanımı ve rant ekonomisi, güvenli kent imajının Avrupa kentlerine göre düşük olması Kent'in zayıf yönleri olarak sıralanabilir. İstanbul'un avantajları etkili bir şekilde kullanıldığında Türkiye ilk 10 uluslararası finans merkezi arasındaki yerini orta vadede alacak, hem bilimsel hem de ekonomik açıdan dünyada büyük bir güç elde etmiş olacaktır.

KAYNAKÇA

- All About Turkey**, *History of Istanbul*, Erişim Tarihi: 05.01.2012,
<http://www.allaboutturkey.com/istanbul.htm>
- APAK**, Sudi ve Görkem ELVERİCİ (2008), "İstanbul'un Finans Merkezi Olması Projesinin Değerlendirilmesi", *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, sayı 38, s. 9-20.
- DPT** (2009), *İstanbul'un Uluslararası Finans Merkezi Olma Potansiyelinin Değerlendirilmesi*, İstanbul, Mayıs.
- Haber7**, *Türkiye Goldman Sachs'ın ilk 11'inde!*, Erişim Tarihi: 25.01.2012,
<http://www.haber7.com/haber/20111117/Turkiye-Goldman-Sachs-in-ilk-11inde.php>
- İTO** (2008), *Uluslararası Finans Merkezi Olarak İstanbul'un Yapılanması ve Finans Kümelenmesi*, İstanbul: İTO Yayınları.
- Kapalı Çarşı**, *Dünya Finans Merkezi*, Erişim Tarihi: 22.12.2011,
http://www.kapalicarsi.org.tr/index.php?option=com_content&view=article&id=120&Itemid=108
- ÖZTANGUT, Nevzat** (2007), *Bölgesel Finans Merkezi İstanbul'un Konumu Sunumu*, Active Academy 5. Uluslararası Finans Zirvesi, SwissOtel, İstanbul, 5-6 Aralık.
- Sabah**, *İstanbul Finans merkezi'ne 2 ay içinde başlarız*, Erişim Tarihi: 25.12.2011,
<http://www.sabah.com.tr/Ekonomi/2012/02/11/istanbul-finans-merkezine-2-ay-icinde-baslariz>
- The Economist Print Edition**, *Financial Centres: Magnets for Money*, Erişim Tarihi: 10.01.2012,
www.economist.com/specialreports/displaystory.cfm?story_id=9753240
- TSPAKB**, *Active Academy 5. Uluslararası Finans Zirvesi "Bölgesel Finans Merkezi Olarak İstanbul'un Karşılaştırılmalı Konumu"*, Erişim Tarihi: 20.01.2012, <http://www.tspakb.org.tr/tr/Portals/0/57ad7180-c5e7-49f5-b282->

c6475cdb7ee7/ETM_baskanin_konusmalari_bk_2007_5.finszrv_active_aca
demy07.pdf

TSPAKB, *Global Finans Merkezleri ve İstanbul*, Erişim Tarihi: 30.12.2011
[http://www.tspakb.org.tr/tr/Portals/0/57ad7180-c5e7-49f5-b282-
c6475cdb7ee7/AIM_Yayin_ve_Raporlar_Arastirma_Raporlari_Global_Fin
_Mer.pdf](http://www.tspakb.org.tr/tr/Portals/0/57ad7180-c5e7-49f5-b282-c6475cdb7ee7/AIM_Yayin_ve_Raporlar_Arastirma_Raporlari_Global_Fin_Mer.pdf)

TSPAKB (2007), *Global Finans Merkezleri ve İstanbul*, İstanbul, Şubat.

Ulaşım 2023 Derneği, *İstanbul'a Üçüncü Havaalanı*, Erişim Tarihi: 20.01.2012,
[http://www.ulasim2023.org/index.php?option=com_content&view=article
&id=156:stanbula-uecuencue-havaalani &catid=12:hava-
ulaimi&Itemid=22](http://www.ulasim2023.org/index.php?option=com_content&view=article&id=156:stanbula-uecuencue-havaalani&catid=12:hava-
ulaimi&Itemid=22)

Uludağsözlük, *Goldman Sachs*, Erişim Tarihi: 25.01.2012,
<http://www.uludagsozluk.com/k/goldman+sachs>

Vikipedi, *İstanbul*, Erişim Tarihi: 05.01.2012,
<http://tr.wikipedia.org/wiki/%C4%B0stanbul>

Vikisöz, *Napoléon Bonaparte*, Erişim Tarihi: 20.12.2011,
http://tr.wikiquote.org/wiki/Napol%C3%A9on_Bonaparte

YILMAZ, Hüseyin (2010), *İstanbul'un Uluslararası Finans Merkezleri İle
Rekabet Düzeyinin Saptanmasına Yönelik Bir Çalışma*, İstanbul
Üniversitesi Ekonomi ve Yönetim Kongresi, İstanbul, 28-31 Ekim.

Zyen, *The Global Financial Centres Index 6-7-8-9-10*, Erişim Tarihi:
15.01.2012,
[http://www.zyen.com/index.php?option=com_content&view=article&id=23&Ite
mid=29](http://www.zyen.com/index.php?option=com_content&view=article&id=23&Ite
mid=29)

BÂBÜRLÜ İMPARATORLUĞU'NUN SİYASİ TARİHİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

An Evaluation On Political History Of Bâbur Empire

Bedrettin BASUĞUY*

ÖZET

1526'da Bâbur Şah tarafından temelleri atılan Bâbürlü İmparatorluğu, 1858 yılına kadar Hindistan'da hüküm sürmüş önemli bir Türk devletidir. Hindistan'da kültür ve medeniyetin gelişmesinde büyük bir rol oynayan Bâbürlüler, şaşırtıcı derecede zengin bir tarihi miras bırakmışlardır. Hindistan'ın Müslümanlaşmasında önemli katkıları olan Bâbürlüler, Hindistan'da yaşayan farklı etnik ve dîni grupları 300 yılı aşkın bir zaman diliminde adaletle yönetmişlerdir. Ekber Şah döneminde gücünün zirvesine çıkan Bâbürlüler, 1556'dan 1605 yılına kadar devam eden fetihlerle çok bölgesel bir imparatorluk kimliği kazanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Bâbürlüler, Hindistan, Türkler, Bâbür, Hümayûn, Ekber, Cihangir, Şah Cihan, Evrengzib

ABSTRACT

Bâbur Empire is an important Turkish state founded by Bâbur in the Indian subcontinent and reigned between 1526 and 1858. Bâburs, playing a major role in the development of culture and civilization in India, legated a surprisingly rich historical heritage. Bâburs, who made important contributions to the islamization of Indian, ruled different ethnic and religious communities with justice over three hundred years. Bâbur Empire reached the summit of his power during the reign of Akbar

---

* Arş. Gör. Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi ABD
(bbasuguy@bingol.edu.tr)

and achieved a multi-regional empire identity with the conquest from 1556 to 1605.

Key Words: *Bâbürs, India, Turks, Bâbur, Humayûn, Akbar, Jahangir, Shah Jahan, Aurangzeb.*

1.GİRİŞ

Bâbürlü İmparatorluğu, modern öncesi dünya tarihinde bilinen en büyük merkezî devletlerden biridir. On yedinci asrın sonuna kadar Hindistan Kıtası'nın büyük bölümü (3.2 milyon kilometre kare) ve 100 ile 150 milyon arasında değişen bir nüfus kitlesi üzerinde güçlü bir siyasi otorite kurdu. Timur Hindistan'ı, rakibi olan iki büyük devlet Osmanlı ve Safevî'yi toprakları ve imkanları açısından geride bırakmıştı. Bâbürlü İmparatorluğu ise sahip olduğu topraklar ve hükmettiği nüfus bakımından Çin'deki Ming İmparatorluğuyla kıyaslanabilir.

Bâbürlü İmparatorluğu'nun serveti ve ihtişamı olağanüstüydü. İmparatorluğun hazinesi, fethedilmiş onlarca hanedanlığın hazinelerini barındırıyordu. İmparatorluğun tacı ve tahtı paha biçilmez değerli taşlarla süslenmişti. Neredeyse tüm gözlemciler imparatorluğun refahından ve çok yönlü kültüründen etkilenmişlerdi. Merasimler, saray kuralları, muzik, şiir, mimarinin en ince ayrıntıları ve saraya ait eşyalar seçkin ve yüksek bir aristokrasi kültürü ortaya çıkarmıştı. İmparatorluğun zarif kültürü, yıkılışından uzun zaman sonra da etkisini devam ettirdi. Minyatür sanatında kendini gösteren Bâbürlü tarzı veya hayranlık uyandıran Tac Mahal gibi yapıları bugün bile güçlü bir cazibeye sahiptirler. Daha sonraları başta İngilizler olmak üzere Avrupalı devletleri Hindistan'a musallat eden ve imparatorluğun yıkılışına zemin hazırlayan sebepleri de bu zengin ihtişamda aramak gerekir.

Bâbürlüler, Ekber Şah'tan itibaren yaklaşık 170 yıl (1556-1719) dinamik, merkezi ve güçlü bir yapı olarak kalmaya devam etti. İmparator, devlet erkânına ve imparatorluğun her türlü emrini gerçekleştirmeye amade, sadakatini kanıtlamış askerlere rahatlıkla hükmetti. İnsan gücü, para, enformasyon ve kaynaklar ihtiyaç duyulduğu sürece düzenli ve rutin bir şekilde imparatorluğun bir ucundan diğer ucuna nakledildi. Bâbürlülerin başarısı, son derece yetenekli hükümdarlar tarafından icra edilen yoğun ve aktif yönetim tarzının ürünüydü. Askeri zaferler, toprakların genişlemesi ve merkezî kontrol, imparatorun ve vezirinin yönetme becerilerine ve stratejik vizyonlarına dayanıyordu.

Bu çalışmada, Hindistan-Türk Kültürü ve Medeniyeti açısından son derece zengin bir dönem olan, fakat ihmal edilen¹ Bâbürlü İmparatorluğu'nun kuruluşundan yıkılışına kadar olan tarihi ana hatlarıyla ele alınacaktır. Bâbür'den Evrengzîb'e kadar Bâbürlü tahtına oturmuş hanedan üyeleri, dönemlerinin önemli olayları da nazara alınarak incelenecektir.

2. BÂBÜR ŞÂH (1526-1530) VE BÂBÜRLÜ İMPARATORLUĞU'NUN KURULUŞU

1526 yılında Zahîrüddîn Muhammed Bâbur tarafından kurulan Bâbürlü Devleti Batılı kaynaklarda Moğollara (Mughal, Mughol, Mughul India) nisbetle anılmakta² ise de batılı tarihçilerin bu kanaati tarihi gerçekliğe aykırılık teşkil etmektedir. Türklerde özellikle İslam'dan sonra

---

¹ Bâbürlü dönemi Osmanlı ve Selçuklu devirleriyle kıyaslandığında küçümsenemeyecek bir tarihi öneme haiz olduğu halde maalesef ülkemizde yeteri kadar araştırılmamış bakir bir alan olarak araştırmacıların ilgisini beklemektedir. Bu alanda daha çok Farsça ve İngilizce yapılan çalışmalar mevcuttur.

² David Nicolle, *Mughul India*, London 1993, s.3.

devlete kurucusunun adını vermek genellikle bir âdet olduğu gibi³ Bâbürlü Devleti'nin kurucusu olan Zahirüddin Bâbür de Moğol olarak adlandırılmayı istememiş ve bir Türk olarak bilinmeyi tercih etmiştir⁴. Devletin kurucusu ve Çağatay Türkleri'nden olan Babür'ün meşhur eseri Babürnâme de batılı tarihçilerin bu yanlış kanaatini çürütecek sağlam delillerle doludur⁵.

Bâbür Şah 1526 yılında Panipat Meydan Savaşı'nda Lûdî kuvvetlerini yenerek Hindistan'daki Lûdî Saltanatı'na son verdi ve Bâbür hanedanını kurdu⁶. Bu savaşta Bâbür 12.000 kişilik birlikleriyle 100.000 kişilik Delhi ordusunu mağlub etti⁷. Bâbür Şah 1527 yılında savaşçı bir halk olarak meşhur olmuş Racpûtlar'ı Kanva'da yenerek Hindistan'daki hâkimiyetini sağlamlaştırdı.⁸ 1530 yılında sağlık durumu bozulmaya başlayan Bâbür önde gelen devlet adamlarını toplayarak oğlu Hümâyün'ün hükümdarlığını kabul ettirdikten kısa bir süre sonra Agra'da vefat etti.⁹ Bâbür vefat ettiği sırada Merkezî Asya Bölgeleri, Kabil, Pencab, Delhi, Bihar'ın önemli bir kısmı ve Güney Guwalior bölgesi Bâbür İmparatorluğunun sınırları dâhilindeydi¹⁰.

Bâbür Hindistan'daki feodaliteye dayalı devletlere son vererek, siyasi birliği sağladı ve ülkesini istikrara kavuşturdu. Ticaret yollarının

---

³ Erdoğan Merçil, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, Ankara 2006, s. 353.

⁴ Nicolle, *Mughul India*, s. 3.

⁵ Nuri Köstüklü, *Yeni ve Yakın Çağda Kurulan Türk Devletleri*, Konya 2011, s. 35; Bu konuda geniş bilgi için bkz. Bâbür Şah, *Bâbürname*, Haz. Reşit Rahmeti Arat, Ankara 200.

⁶ Barbara N. Ramusack (2004), "The Indian Princes and Their States", Gordon Johnson (ed), *The New Cambridge History of India*, III, 252.

⁷ John F. Richards (1993) "The Mughal Empire", Gordon Johnson (ed), *The New Cambridge History of India*, I, 8.

⁸ Enver Konukçu, "Bâbürlüler", *DIA*, IV, 1991, 401.

⁹ Nicolle, *Mughul India*, s. 5.

¹⁰ Richards, "The Mughal Empire", 9.

güvenliğini sağlayan Bâbü, ticaretin canlanması için limanlar kurdu ve Hindistan'ı döneminin en güçlü devletleri arasına soktu¹¹.

Bâbü Şah çağdaş bir bakış açısıyla değerlendirildiğinde saldırgan/agressif bir kişilik olarak görülebilir fakat askeri liderlik vasıfları güçlü olan Bâbü Şah, hanedanının menfaatleri için mücadele etmiş ve haleflerine güçlü bir devlet bırakmıştır. İhtişamlı bir hayat yaşayan Bâbü Şah, tedbirli, cesur, neşeli, yetenekli bir şair ve ihtiyatlı olduğu sürece başarılı bir profil sergilemiştir.¹²

Bâbü Şah, Şark Tarihi'nin ünlü ve büyük serdarlarından biridir. Tarihçilerin anlattığına göre Bâbü Hanedanı'nın kurucusu olan Bâbü Şah, civanmert ve geçimli bir sultan idi. Dostlarına ihsan ve sadakat ile muamele eden Şah, düşmanlarına karşı da insaf ve lütüf ile davranmıştır. Bütün fütûhatında imkânlar elverdiği sürece insan öldürmekten sakınmıştır. Yumuşak bir tabiata sahip olan Bâbü'nün merhameti ve ali-himmeti şairlik yeteneğinde tezahür etmiştir.¹³

Ülkesine kalıcı ve saygın bir Sünni anlayış yerleştiren Bâbü aynı zamanda Merkezî Asya'nın önemli sûfi akımlarından biri olan Nakşibendi tarikatıyla da ailevi bir bağ kurmuşu¹⁴.

Aynı zamanda iyi bir komutan olan Bâbü'nün ilk orduları sayıca küçük Türk, Moğol, İran ve Afgan birliklerinden oluşmaktaydı. Türk askerlerinin çoğu “yigit” ünvanını kazanmış cesur askerlerdi, komutanları ise “beg” ünvanını kullanırlardı. Türklerden müteşekkil seçkin bir askeri sınıf vardı. Bunlar askerlik hizmetini yapamayacak kadar yaşlandıklarında resim, şiir veya yay sanatıyla uğraşırlardı. Bâbü'nün “has tâbîn”/özel takipçiler olarak bilinen yakın çevresi tecrübeli

¹¹ Seyyid Hidayet, “Târîh-i Siyasî-İctimaî-yi Bâbüriyan”, *Mecelle-i Suhan Tarih*, 3, 1387, s. 79.

¹² Nicolle, *Mughul India*, s. 7.

¹³ İbrahim Safâî, “Bâbü Şah” *Mecelle-i Armağan*, 9, 1339, s. 392

¹⁴ Richards, ” The Mughal Empire”, 9.

komutanların komutası altında onluk veya ellilik birliklere bölünmüş en iyi askerlerden meydana gelmişti. Bâbür'ün “tümender” komutanlar komutasında organize olmuş süvari birliklerinin yapısı az bir farkla Cengiz Han ordularının yapısını andırıyordu¹⁵.

Bâbür ordusunun gücü, Bâbür'ün daha çok Özbek rakiplerinden öğrendiği üstün disiplin ve taktik anlayışında yatar. Bâbür'ün oldukça detaylı otobiyografisi *Bâbürnâme* ordunun donanımı hakkında ilginç detaylar vermektedir¹⁶. Buna göre seçkin süvari birlikleri zırhlı atlar kullanmaktaydı. Ateşli silahlar bilinmekteydi ve bazı fitilli silahlar zırh ve kalkanlara zarar vermek için yeterli derecede güçlüydü. Nitekim Bâbürlü Devleti'nin temellerinin atıldığı Paniput zaferi ateşli silahlar ve Türk atlısının üstün savaş kabiliyeti ile kazanılmıştır¹⁷.

Bâbür kurduğu devlet ve tarihte oynadığı rol itibarıyla Türk tarihinin mümtaz simalarından biri olmuştur. Batılı yazarlar o devirde pek az hükümdarda görülen, farklı özellikleri şahsında birleştirmiş Bâbür'den hayranlıkla bahsederler ve başka hiçbir kahramanın kendisini onun *Bâbürnâmesi*'ndeki kadar güzel tasvir edemediği kanaatindedirler¹⁸. Wisconsin-Madison Üniversitesi tarih profesörü D. O. Morgan *Bâbürnâme*'nin tarihsel önemini şu cümleyle özetlemektedir. “Bâbür İmparatorluğunun kurucusu Bâbür'ün otobiyografisi, Ortaçağ İslam Dünyası'nı anlamak adına yazılmış en kayda değer ve en ilgi çekici kitaplardan biridir¹⁹.”

---

¹⁵ Nicolle, *Mughul India*, s. 7.

¹⁶ Bâbürlülerin askeri teşkilatı hakkında bkz. T.W.Haig, “Hind-Türk İmparatorluğu”, *IA*, V, 1997, 492.

¹⁷ Ali Yılmaz (2007), “Moğol İstilasından Sonra Kurulan Bazı Türk Devletleri” Cemil Öztürk (ed) *Türk Tarihi ve Kültürü*, s.94, Ankara .

¹⁸ Konukçu, “Bâbürlüler”, *DIA*, IV, 401.

¹⁹ D. O. Morgan, (1999) “The Bâbürnâme, Memoirs of Bâbür, Prince and Emperor” *Journal of the Royal Asiatic Sosityety*, IX, 296.

2.1.HÜMAYÛN ŞAH (1530-1556)

1530 yılında tahta geçen Nasîruddin Muhammed Hümayûn, Bâbü Şâh'ın Hindistan'da kazandığı toprakları korumak ve genişletmek adına ağır sorunlarla karşılaştı. Hümayûn'un karşılaştığı problemlerin temelinde kardeşleriyle girdiği iktidar mücadelesi yatmaktadır. Timurlulardan miras alınan sistem gereği Hümayûn, ülkesinin yönetimini dört kardeşi arasında paylaştırdı. Kuzeybatı'da Mirza Süleyman, Badakşan'ın yönetimini üstlenirken kardeşi Kamran Kabil ve Kandahar'ın idaresinden sorumluydu. Keza Askerî ve Hindal kardeşlerin her biri Hindistan'da büyük bir bölgeyi yönettiler²⁰. Bir yıl içinde Kamran kardeşi Askerî'nin de yardımıyla Pencab'ı işgal etti ve Hümayûn'un iktidarını tehdit etmeye başladı. Sonra da Hümayun'u Pencab üzerindeki hâkimiyetini tanıyan bir anlaşma yapmak zorunda bıraktı. Böylece Hümayun Babür İmparatorluğu'nun iki stratejik noktası olan Pencab ve Merkezi Asya'nın imkanlarından yararlanmaktan mahrum kaldı²¹.

1540 yılında Afgan ordusuyla savaşan Hümayûn'un ordusu büyük bir mağlubiyet aldı. Uzun süren savaşlardan dolayı yorgun ve moralsiz olan Bâbü ordu, panikleyerek geri çekilirken askerlerin çoğu kaledildi. Kaçarak Akra'ya sığınan Humayün, Kabil'e sığınmak istediye de kardeşi Kamran buna izin vermedi. Çaresiz bir şekilde tahtını kaybeden Hümayûn uzun bir süre sürgün hayatı yaşadı. 1544 yılında bir mülteci olarak Safevi hükümdarı Şah Tahmasb'a sığındı²². Hümayûn, kendisini ve beraberindeki birkaç bin kişinin hayatını garantiye almak

---

²⁰ Richards, "The Mughal Empire", 9.

²¹ Richards, "The Mughal Empire", 9.

²² Merçil, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, s. 356.

için, Safevi sarayında maruz kaldığı baskılar sonucu Şiiliği kabul etti²³. Bu ilk testten başarıyla geçen Hümayûn, Şah Tahmasb'ın iltifatlarına nail oldu ve sonunda Tahmas, Hümayûn'la kaybettiği saltanatını geri verecek bir yardım anlaşması yaptı. Hümayûn iyi hazırlanmış bir Babür-Fars ordusunun başında Kandahar'dan ilerleyerek Kabil'i kuşattı. Sekiz yıl boyunca kardeşi Kamran'la mücadele eden Hümayun, nihayet 1553 yılında Kabil'i geri aldı. Kamran, Hümayûn'e esir düştü ve bir daha iktidara gelmemesi için gözüne mil çekildi²⁴. Bu zafer Babür tarihinde bir dönüm noktasıdır. Yaklaşık onüç yıl sürgün hayatı yaşayan Hümayûn, Şah Tahmasb'ın yardımıyla kabettiği tahtını geri aldı ve Kuzey Hindistan'daki fetihlerine kaldığı yerden devam etti. Bu zafer aynı zamanda Babür devletinin ikinci kuruluş tarihi olarak kabul edilmektedir²⁵.

1555 yılında Afgan ordusunu yenerek Delhi'ye giren Hümayûn Babür Monarşisi'ni restore etti. Böylece Babür restorasyonu da tamamlanmış oldu. Ne var ki hümayun'un az bir vakti kalmıştı. 1556 yılında Delhi Kalesi'ndeki kütüphanesinin merdivenlerinden düşen Hümayûn iki gün sonra vefat etti²⁶. Ailesi, kendisinden sonra tahata geçecek kişiyi belirleyecek bir anlaşmaya varıncaya kadar, ölümünü on yedi gün sakladı. Netice'de Hümayûn'un genç oğlu Celaluddin Muhammed Ekber üzerinde karar kılındı²⁷.

Hümayun cömert ve zevk sahibi bir padişahı. Hikmet ve Riyadat ile uğraşır, şair, sanatçı ve bilim damlarını himaye ederdi. Türkçe ve Farsça şiir yazardı. Astronomiye meraklı olan Hümayun, yıldızları tanırdı. Yıldızları izlemek için Kütüphanesi'nin damına çıkar, sabah

---

²³ Richards, "The Mughal Empire", 11.

²⁴ Merçil, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, s. 356.

²⁵ Yılmaz, "Moğol İstilasından Sonra Kurulan Bazı Türk Devletleri", s. 95.

²⁶ Merçil, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, s. 356.

²⁷ Richards, "The Mughal Empire", 12.

ezanına kadar yıldızları seyre daldı. Yine böyle bir gecede merdivenlerden inerken düştü ve hayatını kaybetti²⁸.

2.2.EKBER ŞAH (1556-1605) VE BÂBÜRLÜ İMPARATORLUĞU'NUN YÜKSELİŞ DÖNEMİ

Babası öldüğünde henüz on dört yaşında olan Ekber, 15 Şubat 1556 tarihinde Celâleddîn Ekber Şah adıyla tahta çıktı. Hâkimiyet alanı Kâbil, Pencap, Delhi ile Agra'dan ibaretti²⁹.

Uzun süren hâkimiyeti boyunca Ekber Şah, herhangi bir yere başkent olarak duygusal ya da politik bir bağlılık hissetmedi. Onun sarayı, evi, divanı, hayvanları, hazinesi ve cephanesi koşullara göre bir yerleşim yerinden diğerine taşınıyordu. Hükümlerini istediği zaman kolayca mobilize ediyordu. İmparatorluk karargâhının büyük çadırları, hızlı bir şekilde istediği alana inşa ediliyordu. Ekber Şâh, fizikî bir mekandan ziyade kendisini İmparatorluğun başkenti/direği olarak görüyordu³⁰.

Hükümdarlığının ilk yıllarından itibaren yayılma siyaseti takip eden Ekber Şah, ülke topraklarını doğu ve güneydoğu istikametine doğru genişletti³¹. Malva, Gondvana'da Garha-Ktanga Gond Racialığı, Çitor, Kalincar, Gucerat, Bihar, Bengal, Keşmir, Sind, Belucistan, Mekran ve Kandahar'ı hâkimiyeti altına aldı. 1595-1601 yılları arasında Ahmednagar dâhil olmak üzere komşu devletlere de boyun eğdiren Ekber, böylece Hindistan'ı tek bir merkezî idare altında toplamayı başaran ilk hükümdar olma vasfını elde etti³².

---

²⁸ Hidayet, "Târîh-i Siyasî-İctimaî-yi Bâbüriyan", s.81.

²⁹ Konukçu, "Ekber Şah", DIA, X, 1994, 542.

³⁰ Richards, "The Mughal Empire", 12.

³¹ Konukçu, "Ekber Şah", DIA, X, 542.

³² B. Stein-D. Arnold, *A history of India*, 2010, s. 165

Ekber, komşu devletler, Safeviler ve □Ozbeklerle de yakın ilişkilerde bulundu. Safevilerin, □Özbeklerle olan görüş farklılıklarından faydalanan Ekber, Afganistan'daki hakimiyetini yine emin ellerde bulundurdu. Ekber'i ülkesinde ve □çevresinde büyükleştiren olayların başında zaferler zinciri yanında toprak reformunu uygulaması da gelmektedir. Muzaffer Han Tilbeti ile Todar Mal bu reformları yoluna koyarken, iyi bir vergi işleyişi geliştirdiler.³³

Bâbürlü İmparatorluğu'nun en büyük fatihi olan Ekber³⁴, aynı zamanda bir reformist olarak da tarih sahnesindeki yerini almıştır. Bütün dinlere hoşgörüyle yaklaşan Ekber Şah, muhtemelen Hindular'la Müslümanlar arasındaki çatışmalara son vermek ve onları bir araya getirmek amacıyla İslam, Hristiyanlık, Zerdüştlük, Hinduizm ve Budizm gibi dinlerin ilkelerinden yola koyularak, "Din-i İlahî"³⁵ adıyla yeni bir din icat etmiştir³⁶. Tâkipçileri çok az olan bu yeni din İslam alimleri ve Müslümanlar tarafından şiddetle eleştirilmiş, bu uğurda çeşitli risale ve mektuplar yayınlanarak yeni dinin merdud olduğu ifade edilmiştir³⁷. Ne var ki Ekber Şâh'ın bu yeni dîni icat etmesinde dönemin dalkavuk alimlerinin etkisi büyük olmuştur. Ebü'l-fazl el-Allâmî, sultanın bazı akıl ve mantık dışı veya çocukça denilebilecek hareketlerine Allah'a yakınlık ve ibadet vasfını veriyor, kaside ve methiyelerinde onu dünyaya ilahi bir vazifenin ifasına gelmiş bir hükümdar olarak övüyordu³⁸.

---

³³ Konukçu, "*Bâbürlüler: Hindistan'daki Temürlüler*", Türkler, Ankara 2002, 1333.

³⁴ Stanley Lane-Poole, *Aurangzib and The Decay of The Mughal Empire*, Oxford ts. s. 7.

³⁵ Din-i ilahî hakkında geniş bilgi için bkz. Makhanlal Roychoudhury-M.A.-B.L.-Sastri, *The Din-i İlahi or The Religion of Akbar*, İndia 1941.

³⁶ Nicolle, *Mughul India*, s. 8.

³⁷ Stein-Arnold, *A history of India*, s. 167

³⁸ Roychoudhury, *The Din-i İlahi or The Religion of Akbar*, s. XXVI-XXVII; Konukçu, "Ekber Şah", DIA, X, 543.

Ekber Şah dîni reformla yetinmeyip Bâbü Devleti ve ordusuyla ilgili yapısal reformlar da gerçekleştirdi. O, daimi bir güç olarak, ordusunu sürekli savaşa hazır bulundurmak için direk hazineden maaş alan profesyonel askerliği geliştirdi³⁹.

Ekber'in yeni ordu yapısının temelinde mansabdarlık sistemi vadi. Bu sistem salt ordu yapısıyla ilgili olmayıp aynı zamanda sivil yapının da işleyişinde vardı⁴⁰. Mansab derece veya rütbe, mansabdar ise rütbe sahibi anlamına gelmektedir. Mansabdarlık sistemi esasen İrânlılardan alınmış, Bâbü ve Hümayun dönemide kullanılmış ise de bu sistemi yeniden revize edip kurumsallaştıran Ekber Şah'tır⁴¹. Ekber, imparatorluk yetkililerini 33 rütbeye ayırmış, her rütbenin maaşını da tesbit etmişti. Mansab vermede din ve etnisite farkı gözetilmezdi. Liyakat esas alınırdı⁴².

Ekber'in askerî sistemde yaptığı en köklü değişikliklerden biri de maaşların ödenmesiyle ilgilidir. Teorik olarak bütün mansabdarlar maaşlarını doğrudan merkezi hazineden alacaklardı. Realitede sistemin hızla gelişip kompleks bir yapıya bürünmesinden dolayı bu, her zaman mümkün olmamıştır⁴³.

Ekber Şah 1605 yılında vefat ettiğinde, hakimiyeti bölgeleri aşmış bir imparatorluğu miras bıraktı. Yarım asırlık hükümrânlığı boyunca Hindistan'ın başat gücü oldu. Gençlik dönemlerinden itibaren Bâbü ordusunu zaferden zafere taşıyan birçok önemli savaş kazandı. Hiçbir kral veya krallar koalisyonu Bâbü ordusunun karşısında

---

³⁹ Nicolle, *Mughul India*, s. 8.

⁴⁰ Richards, "The Mughal Empire", 24.

⁴¹ Andre Wink, *Makers of the Muslim World Akbar*, Oxford 2009, s. 65.

⁴² Gülseren Halıcı Özkan (2001), "XVII. Yüzyıl Başlarında Hint Alt Kıtasında Devlet Yönetiminin Yeniden oluşturulması", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 41, 167.

⁴³ Nicolle, *Mughul India*, s. 8.

duramadı. Kazandığı her bir zafer, devleti para, insan ve silah bakımından daha çok zenginleştirdi. Ekber'in ünü bütün Hindistan'ı kapladı. Nice krallar gelip emrine girdi. Nice krallıklar imparatorluğunun bir ili hükmüne geçti. Bâbürlü İmparatorluğu'na muhteşem bir dönem yaşattı. Onun dönemi Bâbürlü imparatorluğun altın çağı olarak kabul edilmektedir⁴⁴.

Hindularla iyi geçinen Ekber Şah, Hindu ayinlerine katılmış, bayramlarında Hinduların millî kıyafetlerini giyerek onlarla bayramlaşmıştır. Yine Hintli bir kadınla evlenen Ekber'in bu kadından Selim isminde bir oğlu olmuştur⁴⁵.

Hoşgörülü, hakperest, cesur, cömert, halka düşkün ve misafirperver olan Ekber Şah, faziletli idi. Farsça ve Türkçe konuşuyordu. Etrafında Farsça, Türkçe ve Arapça konuşan alimler ve santkarlar vardı. 20.000 nüshadan müteşekkil büyük bir kütüphânesi vardı. Arapça, Türkçe, Farsça ve Hintçe yazılmış değerli eserleri kütüphanesine alıyordu. Ekber Şah'ın zamanında mûsikî revaçtaydı; fakat şiir ve edebiyat diğer sa⁴⁶nat dallarından daha ilerdeydi. Ekber şah okuryazar olmadığı halde ilme ve âlimlere bu derece düşkün idi. İyi şiir inşâd ettiği de rivayet edilmektedir.⁴⁷

3. EKBER ŞÂH'TAN SONRA BÂBÜRLÜ DEVLETİ

3.1. CİHANGİR (1605-1627)

---

⁴⁴ Richards, "The Mughal Empire", 56.

⁴⁵ Muhammed Alihan, "Celâleddin Muhammed Ekber Şah", *Mecelle-i Armağan*, 1351, 11-12, s. 818

⁴⁶ Stein-Arnold, *A history of India*, s. 170.

⁴⁷ Hidayet, "Târîh-i Siyasî-İctimaî-yi Bâbüriyan", s.82-83.

Ekber'den sonra oğlu Selim, 1605 yılında "Ebu'l-Muzaffer Nüreddin Muhammed Cihangir Gazi" lakabını alarak Bâbürlü Tahtı'na çıktı⁴⁸.

Cihangir, 1612'de Afganlıların Bengal'de çıkardığı tehlikeli ayaklanmayı bastırdı. Daha sonra Mevar Racası Amar Sing de Cihangir ile siyasi rekabete başladı. Cihangir'in saltanatı esnasında Portekiz, Hollanda, Fransa ve İngiltere Hindistan'a karşı sömürge politikalarını geliştirdiler⁴⁹.

Flemenkler, İngilizler ve Portekizliler özellikle doğu Hindistan'da ticari şirketler kurarak burayı sömürmeye başladılar. Bu bağlamda Cihangir'le ilişkiler kurmaya çalıştılar⁵⁰. 1615'te Sir. T. Roe İngiltere adına Bâbürlü hükümdarı tarafından kabul edildi. Cihangir'in oğlu ve Dekken valisi Hürrem ona bazı ticari kolaylıklar sağladı⁵¹.

Dekken'de Melik Amber ayaklanması ve Marata'lar tarafından desteklenmesi Cihangir'i ciddi sıkıntılara soktuysa da Şehzade Hürrem 1621'de babası adına Dekken'de sükûneti sağladı⁵².

Safevî hükümdarı Şah Abbas 1622'de Kandahar'ı eline geçince, Cihangir Şah, kaleyi geri alması için Hürrem'i görevlendirdi. Fakat Şehzade babasının emrine itaat etmeyerek Melik Amber'le ittifak kurdu⁵³.

1626'da Mahâbat Han Cihangir'e karşı ayaklanarak onu esir aldıysa da Cihangir aynı yılın sonuna doğru kurtuldu. Cihangir Şâh

---

⁴⁸ Richards, "The Mughal Empire", 95.

⁴⁹ Yılmaz, "Moğol İstilasından Sonra Kurulan Bazı Türk Devletleri", s. 95.

⁵⁰ Hidayet, "Târîh-i Siyasî-İctimaî-yi Bâbüriyan", s.85.

⁵¹ Konukçu, "Bâbürlüler", DIA, IV, 401.

⁵² Konukçu, "Bâbürlüler: Hindistan'daki Temürlüler", Türkler, 1333.

⁵³ Stein-Arnold, *A history of India*, s. 170.

1627'de Keşmir'den Lahor'a doğru giderken yolda öldü ve Ravi Nehri'nin kıyısında Şah Dârâ denilen yerde gömüldü⁵⁴.

Cihangir, saltanat değişikliğinden faydalanarak başkaldıranların Delhi'ye bağlanması için çalıştı. Babasının Müslümanlara karşı yürüttüğü baskıya son verdi. Ağır cezalara son veren Cihangir, vergi toplanmasındaki bozuklukları gidererek, vergi gelirlerinin daha sağlıklı biçimde devlet hazinesine girmesi için tedbirler aldı. Avrupalılara Hindistan'a ticaret tesisleri kurma izni verdi. Böylece İngilizlerin Hindistana sızmalarına zemin hazırlanmış oldu.⁵⁵

3.2. ŞAH CİHAN (1628-1658)

1627'de vefat eden Cihangir'in yerine oğlu Şah Cihan tahta geçti. Saltanati esnasında Hindistan'ın baskın hükümdarı olan Şah Cihan, geniş bölgeleri kontrolü altında tutmayı başardı ve eşsiz bir askeri ve ekonomik güce sahip oldu.⁵⁶

Şah Cihan, dedesi Ekber Şah tarafında inşa edilen büyük kalenin içindeki Akra'yı başkenti olarak yeniden kurdu. Akra 1648 yılına kadar, Bâbürlü sarayı ve ordusu imparatorluğun yeni başkenti Delhi'deki Şahcihanabad'a taşınmaya kadar, başkent olarak kalmaya devam etti⁵⁷.

Şah Cihan'ın önemli özelliklerinden biri İslami politik kültürle barışık yaşaması ve Müslümanlarla, bilhassa sûfilerle iyi münasebetler kurmasıdır⁵⁸. Şer'i hükümlerin uygulanmasına önem veren Şah Cihan, Müslümanların dînî bayramlarını da önceleri pek alışılmadık bir tarzda büyük bir coşkuyla kutladı. Örneğin 1633 yılında Hz. Peygamber'in

---

⁵⁴ Richards, "The Mughal Empire", 117.

⁵⁵ Yılmaz, "Moğol İstilasından Sonra Kurulan Bazı Türk Devletleri", s. 95.

⁵⁶ Richards, "The Mughal Empire", 119.

⁵⁷ Richards, "The Mughal Empire", 119

⁵⁸ Harbans Mukhia, *The Mughals of India*, 2004, s. 39.

doğumu münasebetiyle halka açık büyük bir kutlama programı tertib etmiş, bu törende ezberden Kuran okuma yarışması düzenlemiş ve törene katılan ulema ve sufilere par hediyeleri vermiştir⁵⁹.

Mukaddes şehirlere karşı uzun zamandır ilgisini yitirmiş Bâbürlü İmparatorluğu Şah Cihan döneminde yeniden ilgi duymaya başladı. Şah Cihan, Hac kervanlarının Hac ibadetini gerçekleştirmeleri için İmparatorluğun resmi bir kurumu olan hac emirliğini yeniden aktif hale getirdi. Her sene iki imparatorluk gemisi masrafları devlet tarafından karşılanan Hindistan hacılarını Gucerat'tan Hicaz'a götürmeye başladı.⁶⁰

Şah Cihan Dönemi Bâbürlü mimari ve sanatının altın dönemi olarak kabul edilmektedir.⁶¹ Şah Cihan'ın ilk eserlerinden birisi, eşi Ercümen Banu Begüm adına ölümünden sonra 1630'da Agra'da inşa ettirdiği eşsiz "Tac Mahal" türbesidir. Osmanlı mimarlarından Ustad Mehmed İsa Efendi'nin planı üzerine yapılan ve bu gün de güzelliğini koruyan Tâc Mahal 22 yılda tamamlanmıştır⁶².

Mütedeyyin bir padişah olan Şah Cihan, dedelerinin özgürlükleri önemseyen yolundan da vaz geçmedi. Müslümanlarla Hindular arasında fark gözetmeyen Şah Cihan, adil bir yönetim sergiledi. Bu dönemdeki özgürlük ortamının sağladığı imkanlarla ilim, şiir ve sanatta büyük gelişmeler yaşandı. Özellikle mimaride Bâbürlülerin en kudretli ve verimli padişahı olarak kabul edilmektedir.⁶³

---

⁵⁹ Richards, "The Mughal Empire", 122.

⁶⁰ Richards, "The Mughal Empire", 122.

⁶¹ Richards, "The Mughal Empire", 123.

⁶² Merçil, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, s. 372.

⁶³ Hidayet, "Târîh-i Siyasî-İctimaî-yi Bâbüriyan", s. 87.

4. SON BÜYÜK İMPARATOR EVRENGZİB ŞAH (1658-1689) VE BÂBÜRLÜ İMPARATORLUĞU'NUN YIKILIŞI

Şah Cihan'ın dört oğlundan biri olan Evrengzîb diğer kardeşleriyle giriştiği taht mücadelesini kazandıktan sonra Âlemgîr lakabıyla 158 yılında tahta geçti⁶⁴. Evrengzîb 90 yaşında vefat edinceye kadar Bâbürlü İmparatorluğun kudretli bir padişahı olarak yaklaşık yarım yüz yıl tahtta kaldı⁶⁵.

Saltanat döneminin ilk yirmi yılında Delhi'deki Şahcihanabad başkent olarak kalmaya devam etti. Ertesi on yıl, Racistan ve Dekkan'daki seferlerden dolayı İmparatorluğun büyük karargahı seyyar başkent oldu⁶⁶.

Evrengzîb, saltanatının ilk otuz yılında kendini daha güçlü bir İslamî rejim oluşturmaya ve imparatorluğunun sınırlarını genişletmeye adanmıştı. Topladığı vergilerle Bâbürlü İmparatorluğu'nun en zengin hükümdarı olan Evrengzîb, Güney'e doğru yaptığı seferlerde kazandığı zaferlerle Bâbürlü İmparatorluğu'nun sınırlarını 3.2 milyon km'lik bir alandan daha fazla genişletti. Yine saltanatı döneminde 100-150 milyon arası bir nüfûsa hükmetti⁶⁷.

Seleflerine nisbeten mutaassıp bir Müslüman olan Evrengzîb, Ekber Şâh'ın çok dinliliği esas alan ideolojisine son verdi. Evrengzîb'in tâkip ettiği dînî siyaset kısaca şundan ibaretti: 'Bâbürlü İmparatorluğu Hindistan'daki Müslüman toplumun yararına, şeriat kurallarıyla yönetilen bir İslam devleti olmalıdır. Rejim, inançsız toplulukları ıslah etmek için

---

⁶⁴ Merçil, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, s. 363.

⁶⁵ Richards, "The Mughal Empire", 165.

⁶⁶ Richards, "The Mughal Empire", 165.

⁶⁷ Jadunath Sarkar, *History of Aurangzib*, Calcutta 1912, XI.

elinden gelen bütün gayreti sarf etmelidir.⁶⁸ İslam Dini, Hindistan'da ileriye doğru son hamlesini Evrengzîb döneminde gerçekleştirdi⁶⁹.

Evrebzîb'in benimsediği dînî anlayış onu imparatorluğunun gayr-ı Müslimlere yönelik politikalarıyla yüzleştirmeye götürdü. 1669 yılında yayımladığı bir fermanla yakın dönemlerde şeriata aykırı yapılmış tapınakların yıkılmasını emretti. İmparatorluğu döneminde bu tapınakların tamamı olmasa da büyük bir kısmı resmi yetkililerce tahrip edildi⁷⁰.

Evrengzîb imparatorluğun hazinesini son derece titiz bir şekilde, reayanın ihtiyaçları için kullanmaya gayret etti. Hazineyi şahsî giderleri için kullanmadığı gibi, israf olarak gördüğü büyük binaların yapımı için de sarf etmedi. Bunun tek istisnası Lahor'da 1671'de yapımına başlanıp 1673'te tamamlanan Bâdşâyî Mescidi'dir⁷¹. Bu cami dünyanın en büyük mescitlerinden bir olarak kabul edilmektedir.

Evrengzîb'in 1689'da vefatından sonra parlaklığını kaybeden Bâbürlü Devleti, zayıfladığı gibi hükümdarlar da gelişen dış baskı neticesinde zayıfladılar. İran'da Safevîleri yıkarak başa geçen Nâdir Şah Afşar, 1738'de sefere çıkıp, önce Kabil'i daha sonra Pencab ve Delhî'yi işgal etti. Hint hazinelerini İran'a taşıdı⁷².

Öte taraftan Avrupalı devletler de Bâbürlü İmparatorluğu'nu ortadan kaldırmak için büyük çaba sarf ettiler. 1760 yılında tahta geçen Şah Âlem, İngiliz himayesine giren ilk Bâbürlü hükümdarı oldu⁷³.

⁶⁸ Richards, "The Mughal Empire", 171.

⁶⁹ Jadunath Sarkar, *History of Aurangzîb*, XI; Stein-Arnold, *A history of India*, s. 175..

⁷⁰ Richards, "The Mughal Empire", 175.

⁷¹ Hidayet, "Târîh-i Siyasî-İctimaî-yi Bâbüriyan", s. 89.

⁷² Konukçu, "Bâbürlüler: Hindistan'daki Temürlüler", Türkler, 1338.

⁷³ Merçil, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, s. 363.

Bâbürlülerin son hükümdarı II. Bahadır Şah, 1857'de İngilizlere karşı büyük bir ayaklanma hareketi başlatarak tekrar bağımsızlığını ilan ettiyse de İngilizler bu ayaklanmayı kanlı bir şekilde bastırdı. Sadece Delhi'de 30 bin kişi öldürüldü⁷⁴. II. Bahadır Şah'ın zindana atılmasıyla Bâbürlü Hanedanı Hindistan'da tarih sahnesinden çekildi. İngiltere uzun süre Bâbürlü İmparatorluğunun topraklarını sömürdü. İkinci Dünya savaşı sonunda Bâbürlü İmparatorluğu toprakları üzerinde Hindistan ve Pakistan adıyla iki bağımsız devlet kurulmasına izin verdiyse de elini bu bölgeden tamamıyla çekmedi⁷⁵.

5.SONUÇ

1526 yılında Zahîrüddîn Muhammed Bâbur tarafından kurulan Bâbürlü İmparatorluğu tarihin en önemli Türk devletlerinden biridir. Bâbur Şah tarafından sağlam temellere dayalı olarak kurulan devlet, Hümayun Şah döneminde kuruluş aşamasını tamamlamış, Hindistan'ın en parlak gücü olmuştur.

Ekber Şâh döneminde zirveye çıkan Bâbürlüler, 1556'dan 1605 yılına kadar ardı ardına yapılan fetihlerle çok bölgeyi bir imparatorluk kimliği kazanmıştır. Aynı zamanda büyük bir reformist olan Ekber Şah, çağını aşan modern ve dayanıklı kurumlar kurmuştur. İmparatorluğun dinamik bir biçimde hızla genişlemesi ve büyümesi Ekber Şah'ın ölümüyle son bulmamış; aksine 1556'dan 1689'da Evrengzîb'in ölümüne kadar, derinleşerek devam etmiştir.

Bâbürlü imparatorluğu, dayanıklı ordusu ve çağına göre profesyonel askeriyle savaşçı bir devlet kimliği sergilese de hayranlık uyandıracak derecede zengin bir medeniyet kurmuştur. Güney Asya sanat ve kültürüne büyük etkisi olan Bâbürlüler'in mimaride ulaştıkları

---

⁷⁴ Köstüklü, *Yeni ve Yakın Çağda Kurulan Türk Devletleri*, s. 38.

⁷⁵ Yılmaz, "Moğol İstilasından Sonra Kurulan Bazı Türk Devletleri", s. 96-97.

nokta bugün bile erişilmez olarak kabul edilmektedir. Şah Cihan'ın yaptırdığı ve Bâbürlü Mimarisi'nin en ince örneklerinden biri olan Tac Mahal, Unesco tarafından Dünya Kültür Mirası'na alınmıştır.

Farklı etnik ve dinsel yapıların hâkim olduğu Hindistan'da üçyüz yılı aşkın adil bir yönetim sergileyen Bâbürlüler, Evrengzîb'den sonra zayıflamaya başladı. Afşar Hanedanı'nın kurucusu Nadir Şah'ın saldırıları ve İngilizlerin baskısıyla iyice zayıflayan Bâbürlüler 1857'de tarih sahnesinden çekildiler.

KAYNAKÇA

1. ALİHAN, Muhammed, "Celâleddîn Muhammed Ekber Şah", *Mecelle-i Armağan*, 11-12, 1351.
2. Bâbür Şah, *Bâbüname*, Haz. Reşit Rahmeti Arat, Ankara 2000.
3. GOMMANS, Jos, *Mughal Warfare*, Taylor&Francis e-Library 2003.
4. HAİG, T.W., "Hind-Türk İmparatorluğu", *İA*, V, 1997.
5. HİDAYET, Seyyid, "Târih-i Siyasî-İctimaî-yi Bâbüriyan", *Mecelle-i Suhan Tarih*, 3, 1387.
6. KONUKÇU, Enver, "*Bâbürlüler: Hindistan'daki Temürlüler*", Türkler, Ankara 2002.
7. -----, "Bâbürlüler", *DIA*, IV, 1991.
8. -----, "Ekber Şah", *DIA*, X, 1994
9. KÖSTÜKLÜ, Nuri, *Yeni ve Yakın Çağda Kurulan Türk Devletleri*, Konya 2011.
10. LANE-POOLE, Stanley, *Aurangzîb and The Decay of The Mughal Empire*, Oxford ts.
11. MERÇİL, Erdoğan, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, Ankara 2006.
12. MORGAN, D. O., (1999) "The Bâburnâma, Memoirs of Bâbur, Prince and Emperor" *Journal of the Royal Asiatic Sosyety*, IX.
13. NİCOLLE, David, *Mughul India*, London 1993.

14. N. RAMUSACK, Barbara (2004), "The Indian Princes and Their States", Gordon Johnson (ed), *The New Cambridge History of India*.
  15. ÖZKAN, Gülseren Halıcı (2001), "XVII. Yüzyıl Başlarında Hint Alt Kıtasında Devlet Yönetiminin Yeniden oluşturulması", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 41
  16. RİCHARDS, John F. (1993) "The Mughal Empire", Gordon Johnson (ed), *The New Cambridge History of India*.
  17. ROYCHOUDHURY, Makhanlal -M.A.-B.L.-SASTRİ, *The Din-i İlahi or The Religion of Akbar*, İndia 1941.
  18. SAFÂÎ, İbrahim, "Bâbür Şah" *Mecelle-i Armağan*, 9, 1339.
  19. SARKAR, Jadunath, *History of Aurangzib*, I, Calcutta 1912.
  20. STEİN, B., – ARNOLD, D., *A history of India*, 2010.
  21. WİNK, Andre, *Makers of the Muslim World Akbar*, Oxford 2009.
- YILMAZ, Ali (2007), "Moğol İstilasından Sonra Kurulan Bazı Türk Devletleri"
Cemil Öztürk (ed)

6111 SAYILI KANUN VE 632 SAYILI KANUN HÜKMÜNDE KARARNAME'NİN KAMU PERSONELİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

The Evaluation of Law Numbered 6111 and Decree-law 632 in Public Personnel

Fatih ŞANTAŞ¹, Özlem ÖZER²

ÖZET

Devletin asli ve sürekli görevleri memurlar tarafından yerine getirilir. Mecburi ve istisnai durumlarda ve geçici işleri yapmak üzere sözleşmeli personel çalıştırılabilir. Ancak günümüzde bu uygulamanın amacından saptığı görülmektedir. 6111 Sayılı Kanun ile memur ve sözleşmeli personelin tabi olduğu kanun ve kanun hükmünde kararnamelerde çeşitli değişiklikler yapılmış ve ardından 632 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile sözleşmeli personel memur statüsüne alınmıştır. Ancak sıkıntılar hâlâ devam etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Memur, Sözleşmeli Personel, 6111 sayılı Kanun ve 632 Sayılı Kanun Hükmünde Kararname

ABSTRACT

The essential and continuous tasks of state are carried out by civil servants. Contracted staff could be employed to do temporary work at compelling and exceptional circumstances. However, it is seen that this practice deviates from the purposes. With law numbered 6111, some changes have been made in law and decree-law that civil servant and contracted staffs are tied to and then contracted staff has been positioned as civil servant with decree-law numbered 632. But problems still continue.

Key Words: Civil Servant, Contracted Staff, Law Numbered 6111 and Decree-law 632

---

¹ Arş. Gör. Hacettepe Üniversitesi İİBF Sağlık İdaresi Bölümü,
fatih.santas@hacettepe.edu.tr

² Arş. Gör. Hacettepe Üniversitesi İİBF Sağlık İdaresi Bölümü,
ozlem.ozer@hacettepe.edu.tr

1.GİRİŞ

Kamu hizmetlerinin yerine getirilebilmesi için başta memur olmak üzere çeşitli ad altında personel çalıştırılmaktadır. Devletin asli ve sürekli görevleri memurlar tarafından yürütülmesine rağmen başta Anayasamız olmak üzere kanunlarımızda memur kavramı tanımlanmamıştır.

Kamu hizmetlerinin yerine getirilmesinde memur istihdamının yanında özellikle 1980’li yıllardan itibaren çeşitli gerekçelerle sözleşmeli personel istihdamına gidildiği görülmektedir. Günümüzde başta Sağlık Bakanlığı olmak üzere çeşitli kamu kurumları 657 sayılı DMK’nın dördüncü maddesinin (b) bendi uyarınca sözleşmeli personel istihdam etmektedir. 657 sayılı DMK’da sözleşmeli personel, “kalkınma planı, yıllık program ve iş programlarında yer alan önemli projelerin hazırlanması, gerçekleştirilmesi, işletilmesi ve işlerliği için şart olan, zaruri ve istisnai hallere münhasır olmak üzere özel bir meslek bilgisine ve ihtisasına ihtiyaç gösteren geçici işlerde..... sözleşme ile çalıştırılmasına karar verilen ve işçi sayılmayan kamu hizmeti görevlileridir” şeklinde tanımlanmıştır. Tanımda dikkat edilmesi gereken, sözleşmeli personel istihdamının mecburi ve özel durumlarda ve geçici işlerde yapılabilmesidir. Ancak şu an itibariyle uygulamaya bakıldığında devletin asli ve sürekli işlerini yapmak üzere memur yerine sözleşmeli personel (4/b) istihdam edildiği görülmektedir.

Kamuoyunda “torba yasa” olarak bilinen 13.02.2011 tarihinde kabul edilen “6111 Sayılı Bazı Alacakların Yeniden Yapılandırılması ile Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu ve Diğer Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun” ile memurların ve kamuda sözleşmeli personel olarak çalıştırılan kamu görevlilerinin tabi oldukları kanun ve kanun hükmünde kararnamelerde çeşitli değişiklikler yapılmıştır. Ardından 04.06.2011 tarihinde çıkarılan “632 sayılı Devlet Memurları Kanununun Dördüncü Maddesinin (B) Fıkrası ile 4924 Sayılı Kanun Uyarınca Sözleşmeli Personel Pozisyonlarında Çalışanların Memur Kadrolarına Atanması Amacıyla Devlet Memurları Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Hükmünde Kararname” ile sözleşmeli personel olarak çalışanlar memur statüsüne kavuşturulmuştur.

Üç bölümden oluşan çalışmanın ilk bölümünde memur, sözleşmeli personel ve geçici personel kavramlarının çeşitli kanun ve kanun hükmünde kararnamede yer alan açıklamalarına yer verilmiş, çalışmanın ikinci bölümünde 6111 sayılı kanunun ve üçüncü bölümde ise 632 sayılı kanun hükmünde kararnamenin kamu personeli istihdamında hukuki temel teşkil eden başta 657 sayılı DMK olmak üzere çeşitli kanun ve kanun hükmünde kararnamelerde yaptığı değişiklikler mukayeseli olarak değerlendirilmiştir.

2. KAVRAMLAR

Bu bölümde “6111 Sayılı Bazı Alacakların Yeniden Yapılandırılması ile Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu ve Diğer Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun” ve 632 sayılı Devlet Memurları Kanununun Dördüncü Maddesinin (B) Fıkrası İle 4924 Sayılı Kanun Uyarınca Sözleşmeli Personel Pozisyonlarında Çalışanların Memur Kadrolarına Atanması Amacıyla Devlet Memurları Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Hükmünde Kararname” hükümlerinden etkilenen 657 sayılı DMK’nın dördüncü maddesinin (a) bendine göre istihdam edilen “memur”, (b) bendi uyarınca istihdam edilen “4/b sözleşmeli personel”, (c) bendi uyarınca istihdam edilen “geçici personel”, 399 sayılı “Kamu İktisadi Teşebbüsleri Personel Rejiminin Düzenlenmesi ve 233 Sayılı Kanun Hükmünde Kararnamenin Bazı Maddelerinin Yürürlükten Kaldırılmasına Dair Kanun Hükmünde Kararname” uyarınca istihdam edilen “sözleşmeli personel” ve 4924 Sayılı “Eleman Temininde Güçlük Çekilen Yerlerde Sözleşmeli Sağlık Personeli Çalıştırılması ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun” hükmü uyarınca istihdam edilen “sözleşmeli personel” kavramları açıklanmıştır.

2.1. Memur Kavramı: Mevzuatımızda memur kavramından ne anlaşılması gerektiğine ilişkin bir tanım yer almamaktadır. 1982 Anayasasının 128. maddesinde “devletin kamu iktisadi teşebbüsleri ve diğer kamu tüzel kişilerinin genel idare esaslarına göre yürütmekle yükümlü oldukları kamu hizmetlerinin gerektirdiği asli ve sürekli görevler memurlar ve diğer kamu görevlileri eliyle görülür”

denilmektedir. Burada memur kavramı tanımlanmamakla birlikte kamu hizmetlerinin gerektirdiği asli ve sürekli görevlerin memur ve kamu görevlerince yerine getirileceğine vurgu yapılmıştır.

Devlet memurlarının istihdamında yasal dayanak oluşturan 657 sayılı DMK'nın dördüncü maddesinin (a) bendinde kimlerin memur olarak niteleneceği ifade edilmiştir:

“Mevcut kuruluş biçimine bakılmaksızın, Devlet ve diğer kamu tüzel kişiliklerince genel idare esaslarına göre yürütülen asli ve sürekli kamu hizmetlerini ifa ile görevlendirilenler, bu kanunun uygulanmasında memur sayılır.

Yukarıdaki tanımlananlar dışındaki kurumlarda genel politika tespiti, araştırma, planlama, programlama, yönetim ve denetim gibi işlerde görevli ve yetkili olanlar da memur sayılır.”

2.2. Sözleşmeli Personel: Sözleşmeli personel 657 sayılı DMK'nın dördüncü maddesinin (b) bendine göre istihdam edilmekle birlikte, sözleşmeli personelle ilgili esas düzenleme 06.06.1978 Tarih ve 7/15754 Sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile yürürlüğe konulan “Sözleşmeli Personel Çalıştırılmasına İlişkin Esaslar”dır.

657 sayılı DMK'nın dördüncü maddesinin (b) bendine göre sözleşmeli personel şöyle tanımlanmıştır:

“Kalkınma planı, yıllık program ve iş programlarında yer alan önemli projelerin hazırlanması, gerçekleştirilmesi, işletilmesi ve işlerliği için şart olan, zaruri ve istisnai hallere münhasır olmak üzere özel bir meslek bilgisine ve ihtisasına ihtiyaç gösteren geçici işlerde, Bakanlar Kurulunca belirlenen esas ve usuller çerçevesinde kurumun teklifi ve Devlet Personel Başkanlığının görüşü üzerine Maliye Bakanlığınca vizelenen pozisyonlarda, mali yılla sınırlı olarak sözleşme ile çalıştırılmasına karar verilen ve işçi sayılmayan kamu hizmeti görevlileridir.”

2.3. Geçici Personel: 657 sayılı DMK'nın dördüncü maddesinin (c) bendine göre sözleşmeli personel şöyle tanımlanmıştır:

“Bir yıldan az süreli veya mevsimlik hizmet olduğuna Devlet Personel Dairesinin ve Maliye Bakanlığının görüşlerine dayanılarak Bakanlar Kurulunca karar verilen görevlerde ve belirtilen ücret ve adet sınırları içinde sözleşme ile çalıştırılan ve işçi sayılmayan kimselerdir.”

2.4. Sözleşmeli Personel: 399 sayılı “Kamu İktisadi Teşebbüsleri Personel Rejiminin Düzenlenmesi ve 233 Sayılı Kanun Hükmünde Kararnamenin Bazı Maddelerinin Yürürlükten Kaldırılmasına Dair Kanun Hükmünde Kararname” hükümleri uyarınca çalıştırılan ve sosyal güvenlik bakımından devlet memurlarının tabi olduğu “5434 sayılı T.C. Emekli Sandığı Kanunu”na tabi olan kamu görevlisidir.

2.5. Sözleşmeli Personel: 4924 Sayılı “Eleman Temininde Güçlük Çekilen Yerlerde Sözleşmeli Sağlık Personeli Çalıştırılması ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun”a göre sözleşmeli personel, “eleman temininde güçlük çekilen yerlerde ve hizmet dallarında sağlık hizmetlerinin etkili ve verimli bir şekilde yürütülebilmesini temin etmek üzere, Sağlık Bakanlığı ve bağlı kuruluşları tarafından hizmet akdi ile sözleşmeli olarak istihdam edilecek ve işçi sayılmayan sağlık personelidir” şeklinde tanımlanmıştır.

Yasal düzenlemelerde yapılmış olan değişik tanımlar incelendiğinde sözleşmeli personele ilişkin olarak tüm tanımlarda ortak iki unsur dikkati çekmektedir: Sözleşme ile çalışma” ve “işçi statüsünde olmama³” (Aslan, 2006:7).

3. 6111 SAYILI KANUN

13.02.2011 tarihinde kabul edilen ve 25.02.2011 tarih ve 27857 sayılı mükerrer Resmi Gazete’de yayımlanan “6111 Sayılı Bazı Alacakların Yeniden Yapılandırılması ile Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu ve Diğer Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun”un 657 sayılı

---

³ Aslan, A. (2006) *Kamu Kuruluşlarında Sözleşmeli Personel Uygulaması ve İşçi Statüsü ile Karşılaştırılması*. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Özel Hukuk Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, s: 5–35.

Devlet Memurları Kanunu'nda, 375 ve 399 sayılı Kanun Hükmünde Kararnemelerde yaptığı değişiklikler şu şekildedir:

1. 657 sayılı DMK'nın 53. maddesinde düzenlenen kamu kurumlarında özürlü personel çalıştırma yükümlülüğü %2'den %3'e çıkarılmıştır.

2. Devlet memuruna her yıl verilen kademe ilerlemesinin yanında 657 sayılı DMK'nın 64. maddesi uyarınca, ilave ilerleme elde edebilmek için şartlar arasında yer alan "6 yıllık sicil notu ortalaması 90 ve daha yukarı olması" ve 68. maddede derece yükselme şartları arasında yer alan "sicil bakımından üst derecelere yükselebilecek nitelikte bulunduğu tespit edilmiş olması şarttır" kamu kurumlarında sicil uygulamasının kademeli olarak kaldırılması nedeniyle madde hükümlerinden çıkarılmıştır.

3. 657 sayılı DMK'nın 77. maddesi uyarınca yabancı memleketlerde veya uluslararası kuruluşlarda, kurumların muvafakatı ile görev alacak memurlara verilecek izni Başbakan'ın yerine artık ilgili Bakan onaylamaktadır.

4. 657 sayılı DMK'nın 91. maddesi uyarınca kadrosu kaldırılan memurların artık en geç 6 ay içerisinde niteliklerine uygun bir kadroya atanmaları yükümlülüğü getirilerek bu konudaki belirsizlik giderilmiştir.

5. 657 sayılı DMK'nın 100. maddesine "Ancak özürlüler için; özür durumu, hizmet gerekleri, iklim ve ulaşım şartları göz önünde bulundurulmak suretiyle günlük çalışmanın başlama ve bitiş saatleri ile öğle dinlenme süreleri merkezde üst yönetici, taşrada mülki amirlerce farklı belirlenebilir" hükmü eklenerek bu konuda karar verme yetkisi paylaşılmıştır.

6. 657 sayılı DMK'nın izinlerle ilgili 104. maddesinde şu değişiklikler yapılmıştır:

"Kadın memura; doğumdan önce sekiz, doğumdan sonra sekiz hafta olmak üzere toplam on altı hafta süreyle analık izni verilir. Çoğul gebelik durumunda, doğum öncesi sekiz haftalık analık izni süresine iki hafta eklenir. Ancak beklenen doğum tarihinden sekiz hafta öncesine kadar sağlık durumunun çalışmaya uygun olduğunu tabip raporuyla

belgeleyen kadın memur, isteği hâlinde doğumdan önceki üç haftaya kadar kurumunda çalışabilir. Bu durumda, doğum öncesinde bu rapora dayanarak fiilen çalıştığı süreler doğum sonrası analık izni süresine eklenir. Doğumun erken gerçekleşmesi sebebiyle, doğum öncesi analık izninin kullanılmayan bölümü de doğum sonrası analık izni süresine ilave edilir” hükümleri 6111 sayılı Kanun’da da korunmuş, ayrıca doğumda veya doğum sonrasında analık izni kullanılırken annenin ölümü hâlinde, isteği üzerine memur olan babaya anne için öngörülen süre kadar izin verilmesinin yolu açılmıştır.

Erkek memura eşinin doğum yapması nedeniyle verilen 3 günlük izin 10 güne çıkarılmış, kendisinin veya çocuğunun evlenmesi ya da eşinin, çocuğunun, kendisinin veya eşinin ana, baba ve kardeşinin ölümü hâllerinde isteği üzerine yedi gün ve çeşitli gerekçelerle alınan mazeret izni ise 10 gün olarak belirlenmiştir.

Memurlara, bir yaşından küçük çocuklarını emzirmeleri için günde toplam bir buçuk saat süt izni verilirken, artık kadın memura, çocuğunu emzirmesi için doğum sonrası analık izni süresinin bitim tarihinden itibaren ilk altı ayda günde üç saat, ikinci altı ayda günde bir buçuk saat süt izni verilmektedir.

7. 657 sayılı DMK’nın “Hastalık ve Refakat İzni” başlıklı 105. maddesine “memurun bakmakla yükümlü olduğu veya memur refakat etmediği takdirde hayatı tehlikeye girecek ana, baba, eş ve çocukları ile kardeşlerinden birinin ağır bir kaza geçirmesi veya tedavisi uzun süren bir hastalığının bulunması hâllerinde, bu hâllerin sağlık kurulu raporuyla belgelendirilmesi şartıyla, aylık ve özlük hakları korunarak, üç aya kadar izin verilir. Gerektiğinde bu süre bir katına kadar uzatılır”, hükmü eklenmiştir.

8. 657 sayılı DMK’nın “Aylıksız İzin” başlıklı 108. maddesi şu şekilde düzenlenmiştir:

Memurun bakmakla yükümlü olduğu veya memur refakat etmediği takdirde hayatı tehlikeye girecek ana, baba, eş ve çocukları ile kardeşlerinden birinin ağır bir kaza geçirmesi veya tedavisi uzun süren bir hastalığının bulunması hâllerinde verilen üç aylık iznin bitiminden

itibaren sağlık kurulu raporuyla belgelenmek şartıyla, istekleri halinde on sekiz aya kadar aylıksız izin verilebilecektir.

Doğum yapan memur, doğum sonrası analık izni süresinin bitiminden; eşi doğum yapan memura ise, doğum tarihinden itibaren istekleri üzerine yirmi dört aya kadar aylıksız izin alabilmekte, aynı şekilde, üç yaşını doldurmamış bir çocuğu eşiyile birlikte veya münferit olarak evlat edinilen memurlar ile memur olmayan eşin münferit olarak evlat edinmesi hâlinde memur olan eşlerine, çocuğun ana ve babasının rızasının kesinleştiği tarihten veya vesayet dairelerinin izin verme tarihinden itibaren, istekleri üzerine yirmi dört aya kadar aylıksız izin verilebilmektedir.

“Devlet memurlarına 10 hizmet yılını tamamlamış olmaları ve istekleri halinde memuriyet süreleri boyunca ve bir defada kullanılmak üzere altı aya kadar aylıksız izin verilebilir”, ifadesi 6111 sayılı Kanun ile “memura, yıllık izinde esas alınan süreler itibarıyla beş hizmet yılını tamamlamış olması ve isteği hâlinde memuriyeti boyunca ve en fazla iki defada kullanılmak üzere, toplam bir yıla kadar aylıksız izin verilebilir” şekline dönüşmüştür.

Devlet tarafından gönderilmenin yanında özel burs sağlayanların kapsam içine alınan memurlar veya diğer personel kanunlarına tâbi olanlar ile yurtdışına kamu kurumlarınca gönderilmiş olan öğrencilerin memur olan eşleri ile 77. maddeye göre izin verilenlerin memur olan eşlerine verilen aylıksız izin süresindeki 8 yıllık azami süre kaldırılmış ve görev veya öğrenim süresi içinde aylıksız izin verilebilmesinin yolu açılmıştır.

9. 657 sayılı DMK'nın 122. maddesi “başarı, üstün başarı değerlendirmesi ve ödül” başlığıyla yeniden düzenlenmiş ve “üstün başarı belgesi verilenlere, merkezde bağlı veya ilgili bakan ve illerde valiler tarafından uygun görülmesi hâlinde en yüksek Devlet memuru aylığının (ek gösterge dâhil) % 200'üne kadar ödül verilebilir” hükmü getirilerek ödüllendirme daha somut hale getirilmiştir.

10. 657 sayılı DMK'nın “disiplin cezalarının çeşitleri ile ceza uygulanacak fiil ve haller” başlıklı 125. maddesi uyarınca memura “aylıktan kesme” cezası verilmesine neden olan “ikamet ettiği ilin

hudutlarını izinsiz terk etmek, toplu müracaat veya şikâyet etmek ve yasaklanmış her türlü yayını görev mahallinde bulundurmak” durumlar madde hükmünden çıkarılmıştır.

11. 657 sayılı DMK’nın 132. maddesi uyarınca” kendilerine disiplin cezası olarak aylıktan kesme veya kademe ilerlemesini durdurma cezası verilenler, valilik, büyükelçilik, müsteşar, müsteşar yardımcılığı, genel müdürlük, genel müdür yardımcılığı ve daire başkanlığı görevlerine atanamazlar” hükmü aylıktan kesme cezası alanlar için 5 yıl, kademe ilerlemesinin durdurulması cezası alanlar için ise 10 yıl ile sınırlandırılmıştır.

12. 657 sayılı DMK’nın “itiraz” başlıklı 135. maddesi uyarınca “disiplin amirleri tarafından verilen uyarma ve kınama cezalarına karşı itiraz, varsa bir üst disiplin amirine yoksa disiplin kurullarına yapılabilir. Aylıktan kesme, kademe ilerlemesinin durdurulması ve Devlet memurluğundan çıkarma cezalarına karşı idari yargı yoluna başvurulabilir” hükmü yerine “Disiplin amirleri tarafından verilen uyarma, kınama ve aylıktan kesme cezalarına karşı disiplin kuruluna, kademe ilerlemesinin durdurulması cezasına karşı yüksek disiplin kuruluna itiraz edilebilir. İtirazda süre, kararın ilgiliye tebliği tarihinden itibaren yedi gündür. Süresi içinde itiraz edilmeyen disiplin cezaları kesinleşir. Disiplin cezalarına karşı idari yargı yoluna başvurulabilir” hükmü getirilmiştir.”

13. 657 sayılı Kanunun “Kurumlar arası geçici süreli görevlendirme” başlıklı ek 8. maddesi uyarınca geçici görevlendirme yapılabilmesi için şu şartlar gereklidir:

a) Yurtdışında görevlendirilen güvenlik görevlileri hariç olmak üzere, memurun görevlendirileceği kurumda göreve ilişkin dördüncü ve daha yukarı bir dereceden boş bir kadronun bulunması şarttır.

b) Geçici süreli görevlendirilen memurlar, geçici süreli olarak görevlendirildikleri kurumların mevzuatına uymakla yükümlüdür.

c) Geçici süreli olarak görevlendirilen memurlar, yurtdışında görevlendirilen güvenlik görevlileri hariç olmak üzere, aylıkları ile diğer malî ve sosyal haklarını kurumlarından alır. Bu memurların kadroları ile

ilişkileri, kendi sınıf ve derecelerindeki terfi ve emeklilik hakları devam eder.

d) Geçici süreli görevlendirme süresi bir yılda altı ayı geçemez. Yurtdışında görevlendirilen güvenlik görevlileri için geçici görevlendirme süresi en çok iki yıldır; gerekli görülmesi hâlinde bu süre bir katına kadar uzatılabilir.

e) Geçici süreli görevlendirmenin, memurların göreviyle ilgili olması şarttır.

f) Geçici süreli görevlendirmede memurun muvafakati aranır.

14. 27.6.1989 tarihli ve 375 sayılı Kanun Hükmünde Kararnamenin birinci maddesinin (D) bendinde yer alan “beş yüz milyon lira” ibaresi“ (12.105) gösterge rakamının memur aylık katsayısı ile çarpımı sonucu bulunacak” şeklinde, ek dördüncü maddesi aşağıdaki şekilde değiştirilerek kamu görevlileri sendikalarına üye olup, aylık veya ücretinden üyelik ödentisi kesilen kamu görevlilerine ocak, nisan, temmuz ve ekim aylarında aylık veya ücretleri ile birlikte kırk beş Türk Lirası toplu sözleşme primi ödenmesi hükmü getirilmiştir. KHK'ye eklenen Ek madde 8 ile daha önce aile yardım ödeneği alamayan sözleşme personele bu hak verilmiştir.

15. 399 sayılı KHK'nin 13. maddesine ekleme yapılar bu KHK'ye göre çalışan sözleşmeli personele sendika kurma hakkı verilmiş, KHK'nın 14. maddesi değiştirilerek sözleşmeli personelin grev kararı vermesi, bu yolda propaganda yapması, herhangi bir greve veya grev teşebbüsüne katılması, grevi desteklemesi yahut teşvik etmesi yasaklanmıştır.

4. 632 SAYILI KANUN HÜKMÜNDE KARARNAME

657 sayılı DMK'nın dördüncü maddesinin (a) bendine göre Devlet ve diğer kamu tüzel kişiliklerince genel idare esaslarına göre yürütülen asli ve sürekli kamu hizmetlerinin “memur” eliyle yürütülmesi gerekmektedir. Yine 657 sayılı DMK'nın dördüncü maddesinin (b) bendinde “Kalkınma planı, yıllık program ve iş programlarında yer alan önemli projelerin hazırlanması, gerçekleştirilmesi, işletilmesi ve işlerliği için şart olan, zaruri ve istisnai hallere münhasır olmak üzere özel bir

meslek bilgisine ve ihtisasına ihtiyaç gösteren geçici işlerde...” 4/b sözleşmeli personel istihdamı yapılabileceği belirtilmiştir.

Çeşitli gerekçeler öne sürülerek başta Sağlık ve Milli Eğitim Bakanlıkları olmak üzere tüm kamu kurumları asli ve sürekli kamu hizmetlerini yerine getirmede “memur” yerine “4/b sözleşmeli personel” istihdam etmektedirler. 4/b sözleşmeli personel istihdamı 06.06.1978 Tarih ve 7/15754 Sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile yürürlüğe konulan “Sözleşmeli Personel Çalıştırılmasına İlişkin Esaslar” uyarınca yapılmaktadır.

Yaşanan çeşitli sıkıntılar nedeniyle 04.06.2011 tarih ve 27954 sayılı Mükerrer Resmi Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe giren 632 sayılı Devlet Memurları Kanununun Dördüncü Maddesinin (B) Fıkrası İle 4924 Sayılı Kanun Uyarınca Sözleşmeli Personel Pozisyonlarında Çalışanların Memur Kadrolarına Atanması Amacıyla Devlet Memurları Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Hükmünde Kararname” ile sözleşmeli personel kadroya alınmış ve 657 sayılı Kanun kapsamına alınmıştır.

632 sayılı KHK’da personelin kadroya alınmasında çalışma yılı, çalışma yeri gibi herhangi bir şart aranmamış ve anılan bu kanun ve kanun hükmünde kararnameye tabi olarak çalışanların kadro kapsamına girebilecekleri ifade edilmiştir.

5.SONUÇ

Başta Anayasamız olmak üzere çeşitli kanunlarda devletin asli ve sürekli işlerinin memurlar tarafından yapılması gerektiği hüküm altına alınmıştır. Özellikle 1980’li yıllardan itibaren çeşitli gerekçelerle memur istihdamının yanında kamu hizmetlerinin görülmesinde sözleşmeli personel de istihdam edilmektedir. Ancak dikkat edilmesi gereken husus sözleşmeli personel istihdamının geçici ve mecbur kalınan durumlarda başvurulabilecek bir uygulama olmasına rağmen günümüzde devletin asli ve sürekli işlerinin sözleşmeli personel tarafından yerine getirildiği görülmektedir.

Devlet memuru istihdamının temel hukuki dayanağı 1965 yılında yürürlüğe giren 657 sayılı DMK'dır. Çeşitli gerekçelerle bu kanun değişikliğe uğramış ve son olarak 13.02.2011 tarihinde kabul edilen "6111 Sayılı Bazı Alacakların Yeniden Yapılandırılması ile Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu ve Diğer Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun" ile DMK'nın çeşitli maddeleri değiştirilmiştir. 6111 sayılı Kanun ile yapılan değişiklikler kimilerince olumlu bulunurken bazı çevrelerce eksik bir düzenleme olduğu iddia edilmiştir. 6111 sayılı Kanun ile özellikle izinler, uyarma ve kınama gibi disiplin cezalarına itiraz hakkının verilmesi ve geçici görevlendirilmenin 6 ayla ve mesleki nitelikle sınırlanması ile memurun muvafakatine bağlanması, sözleşmeli personelden alınan damga vergisinin kaldırılması ve sözleşmeli personele aile yardımı ödenmesi gibi önemli adımlar atılmıştır. Ancak düzenlemede Anayasa Mahkemesi'nce de iptal edilen "sendikalılık rüşvetinin" yıllık 180 Liraya çıkarılarak toplu görüşme primumu olarak geri getirilmesi, özel sektörden üst düzey yönetici transfer etmenin önünün açılması gibi tartışmalı hükümlere de verilmiştir.

6111 sayılı Kanun ile yapılması beklenen "sözleşmeli personelin memur statüsüne alınması" ise 04.06.2011 tarihinde çıkarılan "632 sayılı Devlet Memurları Kanununun Dördüncü Maddesinin (B) Fıkrası ile 4924 Sayılı Kanun Uyarınca Sözleşmeli Personel Pozisyonlarında Çalışanların Memur Kadrolarına Atanması Amacıyla Devlet Memurları Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Hükmünde Kararname" ile olmuştur. Kimi çevrelerce genel seçime bir hafta kala yapılan bu düzenleme "seçim yatırımı" olarak adlandırılrsa da kamuda çalışan personel arasında eşitliğin sağlanması açısından önemli bir gelişmedir. 632 sayılı Kararname ile kamu kurumlarında 657 4/b ve 4924 sayılı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnameye göre çalışan sözleşmeli personel istekleri halinde hiçbir ön koşul olmaksızın memur statüsüne atanmıştır. Ancak uygulamaya bakıldığında mevcut sözleşmeli personelin memur statüsüne alınmasına rağmen halen kamu kurumlarına sözleşmeli personel istihdamına devam edilmektedir.

657 sayılı DMK üzerinde önce 6111 sayılı Kanun ile ardından 632 sayılı KHK ile önemli değişiklikler yapılsa da atılması gereken önemli

adımlar vardır. Bizce kamu personelinin 1965 yılında yürürlüğe konulan ve üzerinde defalarca değişiklik yapılmış bir kanun ile çalıştırılması yerine, yapılması gereken günümüz şartlarına uygun ve tüm kamu personeli kapsayan yeni bir düzenlemenin hayata geçirilmesidir.

KAYNAKÇA

ASLAN, A. (2006) Kamu Kuruluşlarında Sözleşmeli Personel Uygulaması ve İşçi Statüsü ile Karşılaştırılması. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Özel Hukuk Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, s: 5–35.

“Devlet Memurları Kanunu”, Erişim: 04.08.2011, <http://www.mevzuat.adalet.gov.tr/html/388.html>

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası”, “Kamu hizmeti görevleriyle ilgili hükümler”, Erişim:01.08.2011, <http://www.tbmm.gov.tr/Anayasa.html>

4924 sayılı “Eleman Temininde Güçlük Çekilen Yerlerde Sözleşmeli Sağlık Personeli Çalıştırılması İle Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnemelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun” 24.7.2003 tarih ve 25178 sayılı Resmi Gazete.

399 sayılı “Kamu İktisadi Teşebbüsleri Personel Rejiminin Düzenlenmesi ve 233 Sayılı Kanun Hükmünde Kararnemenin Bazı Maddelerinin Yürürlükten Kaldırılmasına Dair Kanun Hükmünde Kararname”, Erişim: 30.07.2011, <http://mevzuat.basbakanlik.gov.tr/Metin.aspx?MevzuatKod=4.5.399&sourceXmlSearch=&MevzuatIliski=0>

7/15754 sayılı Kanun Hükmünde Kararname, Erişim:14.07.2011, <http://www.memurlar.net/haber/33818/>

6111 sayılı “Bazı Alacakların Yeniden Yapılandırılması ile Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu ve Diğer Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnemelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun”, 25.02.2011 tarih ve 27846 Mükerrer Resmi Gazete.

632 sayılı “Devlet Memurları Kanununun Dördüncü Maddesinin (B) Fıkrası İle 4924 Sayılı Kanun Uyarınca Sözleşmeli Personel Pozisyonlarında Çalışanların Memur Kadrolarına Atanması Amacıyla Devlet Memurları Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Hükmünde Kararname”, 04.06.2011 tarih ve 27954 sayılı Mükerrer Resmi Gazete.

*Fatih ŞANTAŞ, Özlem ÖZER, 6111 Sayılı Kanun ve 632 Sayılı Kanun Hükmünde
Kararname'nin Kamu Personeli Açısından Değerlendirilmesi*

---

6. SINIF SOSYAL BİLGİLER DERS KİTABINDA VATANDAŞLIK ALGISI

Perception of Citizenship on 6th Grade Social Studies Textbook

Ahmed Emin OSMANOĞLU¹ Naime ADAK² Esra DERELİ³

ÖZET

Vatandaşlık statüsü, bireye verilmiş, anayasal güvence altına alınmış bir haktır. Modern ulus devletlerde, vatandaşlık anlayışı liberal veya cumhuriyetçi olarak adlandırılan iki model çerçevesinde işler. Liberal model daha ziyade haklar üzerinde dururken, cumhuriyetçi model yükümlülükler üzerine odaklanmıştır. Bu bağlamda araştırmanın amacı ilköğretim 6. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında vatandaşlık kavramı ile ilgili temaların incelenerek Türkiye'nin vatandaşlık algısını tespit etmektir. Türkiye'nin vatandaşlık algısında hakları olan mı yoksa yükümlülükleri olan vatandaş mı ön plana çıkmaktadır?

Araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden doküman inceleme ve içerik analizi yöntemleri kullanılmıştır. Bu yönetime göre önce vatandaşlık kategorisi tanımlanarak 3 eğitim bilimi uzmanın görüşüne tasdiki ile kategori geçerliliği sağlanmıştır. Araştırma verileri seçilen ders kitabında bulunan cümlelerin belirlenen vatandaşlık kategorisine göre taranmasıyla elde edilmiştir. Yapılan içerik kodlamasının güvenilirliğini sağlamak için bir hafta arayla kodlama tekrarlanmış ve güvenilirlik için gerekli olan %80 üzerinde uyum sağlanmıştır. Verilerin frekans ve yüzdelerle dağılımları belirlenerek bulgular oluşturulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, vatandaşlık, içerik analizi, sosyal bilgiler, ders kitabı

ABSTRACT

Citizenship status is a right that is given to the persons and it is under constitutional guarantee. In modern national states, citizenship functions around two models, which are called liberal and republican. Liberal model mostly emphasizes the constitutional rights while the republican model is more focused on obligations. In this context, the objective of this study is to compare citizenship perceptions of Turkey in terms of its social studies textbooks used in

---

¹ Araştırma Görevlisi. Marmara Üniversitesi, Atatürk Eğitim Fakültesi.
ahmed_osmanoglu@yahoo.com

² Öğrenci. Marmara Üniversitesi, Atatürk Eğitim Fakültesi. naime_adk93@hotmail.com

³ Öğrenci. Marmara Üniversitesi, Atatürk Eğitim Fakültesi. esra_1107@hotmail.com

6th grades. This study seeks answers to the following question: What type of citizenship perception comes into prominence in Turkey's textbooks: Is it citizenship that has rights or citizenship that has obligations?

Content analysis and comparative research methods are used in this research. In content analysis stage, citizenship category was identified first, and was approved by three educational sciences experts to achieve the validity of the methodologies. Research data were obtained by scanning textbooks in accordance with citizenship category. To demonstrate the reliability of the study, coding schemes were made twice by a-week apart. More than 80% agreement is achieved between the two codes. Findings were formed by identifying distributions of frequencies and percentages.

Key Words: Turkey, citizenship, content analysis, social studies, textbook

1.GİRİŞ

Vatandaşlığın kavram ve kurum olarak ortaya çıkışı, Antik Yunan'da siyasal-kamusal alanın ortaya çıkışıyla eş zamanlı ve hatta özdeştir⁴. Latince *civis* ve Yunanca *polites* kelimelerinden oluşan vatandaşlık (*citizenship*) sözcüğü, bir siyasal topluluğun yasal üyesi anlamına gelmektedir. Modern manadaki klasik vatandaşlık anlayışı ulus-devletler arasında düzenlenen 1648 Westphalia düzenine dayanmaktadır. Buna göre vatandaş siyasallaşan topluluğun ulus-devletteki bir üyesi olarak eşit hak ve görevlere, özgürlüklere ve sınırlamalara, güç ve sorumluluklara sahip bireydir⁵.

İngiliz refah devletinin ilk teorisyenlerinden biri de olan T. H. Marshall, vatandaşlığın çeşitli yönleri ve geçirdiği aşamalar üzerine bir model kurmuştur. Bu modele göre tarihsel süreç içerisinde üç tür vatandaşlık tipi gelişmiştir. Birinci tip 18. yüzyılda oluşan medenî vatandaş tipidir. Bu vatandaş ifade özgürlüğü, adalet hakkı ve ferdi hürriyetlerin ön şartları olan medenî hakları elde eden sivil vatandaşdır. İkinci tip 19. yüzyılda oluşan siyasî vatandaş tipidir. Bu vatandaş yerel yönetimler ve ulusal parlamento yoluyla siyasî iktidarın kullanımına katılma hakkı gibi siyasal hakları elde eden siyasî vatandaşdır. Üçüncü tip 20. yüzyılda oluşan sosyal vatandaş tipidir. Bu vatandaş bir nebze iktisadî refah hakkı ve toplumsal mirası paylaşma, topluma egemen olan

---

⁴Alev, ÖZKAZANÇ, “*Toplumsal Vatandaşlık ve Neoliberalizm Sorunu*”, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Cilt:64, Sayı:1, S.247-264, Ankara, 2009.

⁵Gülistan, ALPASLAN, “*Küreselleşme Sürecinde Ulus-Devlet ve Vatandaşlık İlişkisi: Vatandaşlığın Dönüşümü*”, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2008.

standartlara uygun bir şekilde medenî bir insan olarak yaşama hakkını güvence altına alan sosyal hakları elde eden sahip sosyal vatandaşlıktır⁶.

TomBottomore ve Ayhan Kaya bu vatandaşlık türlerine kültürel ve ekonomik hakları elde eden vatandaşlığı da ilave etmektedir. Kültürel haklar eksenini, vatandaşlığa kültürel eksenin dahil edilmesiyle modernitenin getirdiği bazı olguların egemenliğini yitirmeye başladığından bahseder: Aynılaştırmanın yerini farklılaşma, homojenleşmenin yerini heterojenlik, akültürasyonun yerini çok kültürlülük, asimilasyonun yerini entegrasyon almıştır. Ekonomik haklar eksenini ise özellikle toplumun alt katmanlarında bulunan bireylerin ekonomik haklarının güvence altına alınmasını sağlamak amacıyla oluşturulmasını vurgulamaktadır⁷.

Uluslararası Adalet Divanı'nın Nottebohm kararında yapılan tanımlamaya göre, "vatandaşlık, temelinde bir toplumsal bağlılık vakıası, karşılıklı hak ve ödevlerle birlikte gerçek bir varlık, menfaat, ilgi ve duygu dayanışması oluşturan bir hukukî bağ"dır⁸.

Devletin egemenlik hakkına dayanarak fert ile arasında kurduğu bağın hukukî yönü şöyledir: Vatandaş olan fert, devletin egemenlik hakkına dayanarak koyduğu yasaların tanıdığı haklardan yararlanmakta ve aynı yasaların getirdiği yükümlere tâbi tutulmak ta. Devletin koyduğu Anayasa, bir yandan Devletin yapısını ve örgütleriyle bunların işleyişini gösterir, diğer yandan bireyin hak ve yükümlerinin temelini oluşturan sınırları çizer. Yasalarla ayrıntıları düzenlenen bu hak ve yükümlerin tümü vatandaşlık bağının bir hukukî statüyü de kapsadığını göstermektedir⁹.

Vatandaşlık statüsü, bireye verilmiş anayasanın güvencesi altında bir haktır. Modern ulus devletlerde, anayasallık liberal veya cumhuriyetçi olarak adlandırılan iki model çerçevesinde işler. Liberal model daha

---

⁶Doğa Başar, SARIİPEK, "Sosyal Vatandaşlık ve Günümüzde Yaşadığı Dönüşüm Aktif Vatandaşlık (Sosyal Politika Açısından Bir Değerlendirme)", *Çalışma ve Toplum*, 2006/2, İstanbul, 2006.

⁷Gülistan, ALPASLAN, *a.g.e.*, s.2.

⁸Elif, SARICAN, "1998 ile 2004 Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programlarının Vatandaşlık Değerleri Açısından Karşılaştırılması", s.42, Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2006.

⁹Erdogan, GÖĞER, "Çifte Vatandaşlık", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 44. Sayı 1, s.127-181, Ankara.

ziyade haklar üzerinde dururken, cumhuriyetçi model ödevler üzerine odaklanmıştır¹⁰.

Aristo ve Rousseau felsefesinden beslenen Cumhuriyetçi yaklaşımda vatandaşlık denilince akla sorumluluklar ve görevler gelmektedir. Antik Yunan'da “şehir-devlet”e duyulan bağlılık ve sadakat hislerinin yerini, “ulus-devlet”e olan teslimiyet almıştır. Kimi ulus-devletlerde vatandaşlık daha ziyade “ulusa üyelik” olarak algılanırken, diğerlerinde “devlete üyelik” öne çıkmaktadır. Liberal düşünce, vatandaşlık olgusuna “hak temelli” bir yaklaşım sergiler ve böylece “görev temelli” bir yaklaşımı öne çıkaran Cumhuriyetçi düşünceden ayrılır. Liberal yaklaşımda bireyin topluma göre önceliği vardır. Birey toplumsal açıdan fazla gelişmemiş bir olgudur. Tesanüt dinamiklerini, “ortak yarar” gibi olguları bilmesi ve öğrenmesi beklenmez. Günümüzde vatandaşlık olgusunu liberal yaklaşıma özgü haklar ile donatırken, onu aynı zamanda sorumlu kılmaya da çabalayan çalışmalar var¹¹.

Bu bağlamda kamu hizmeti yapmak, askerlik yapmak vatandaşın yükümlülüklerinde bazılarıdır. Vatandaş, yönetimi altında yaşadığı ülkesine hizmet etmekle ve bir vatana bağlı olmanın gereği olarak sorumluluklarını yerine getirmekle yükümlüdür. Vatandaşlık bireyin, haklar bazında eriştiği en yüksek noktadır. Çünkü vatandaşlığın din, dil, ırk, cinsiyet vb. farklılıklara karşı bireyi koruyan en yüksek statü olduğu söylenebilir¹².

Vatadaşa biçilen çeşitli roller ve ondan beklentiler vatandaşlık eğitiminin doğmasına sebep olmuştur. Modern anlamda vatandaşlık eğitimi ulus/devlet kavramının gelişimi ile ilintili olarak ilk kez on dokuzuncu yüzyılda Fransa'da başlamıştır. Eğitim artık kilisenin değil, devletin kontrolünde olduğundan eğitimde dini amaçların yerini siyasal amaçlar almıştır. 1762'de La Chalotais, Ulusal Eğitim Üzerine Deneme adlı eserinde devletin laikliği, ahlakı ve ülkeye bağlılık duygusunu arttırmak için eğitimin kontrolünü alması gerektiğini öne sürmüştür. Condercet'in “Devletin, siyasal bir din yaratmadan ve özgürlüğü ihlal

---

¹⁰Çiğdem, ERDEM. “Küreselleşme Karşısında Değişen Vatandaşlık Algısı”. *Uluslararası Davraz Kongresi (24-27 Eylül 2009) Bildiriler Kitabı*. Isparta. s.2315, Isparta, 2004.

¹¹Ayşe, KADIOĞLU, *Zaman Lekesi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2006.

¹²Çiğdem, KAN, “Değişen Değerler ve Küresel Vatandaşlık Eğitimi”, *Kastamonu Eğitim Dergisi*, Cilt 17, No. 3, s.898, Kastamonu, 2009.

etmeden vatandaşlarını yetiştirme görevi vardır” görüşü III. Cumhuriyet döneminde uygulamaya geçmiştir. 1882 yılında Fransız Eğitim Bakanı Jules Ferry, okulu Fransız ulusunun oluşumuna hizmet edecek bir siyasal araç haline getirmiştir. III. Cumhuriyet döneminden itibaren öğretim programlarında yer alan Tarih, Coğrafya ve Yurttaşlık Bilgisi derslerinin başat hedefi “makbul vatandaş”ın inşası ve yurtseverliğin telkini olmuştur¹³.

2.ARAŞTIRMANIN AMACI

Devlet mevcut sisteminin devamını sağlayacak hususiyetlere sahip vatandaşlar yetiştirmeyi planlar. Bu planını gerçekleştirmek üzere kullandığı en temel araçlardan biri eğitimidir. Eğitim programlarına ve ders kitaplarına müdahale ederek makbul vatandaşını üretmek ister. Bu bağlamda araştırmanın amacı devletin idealize ettiği makbul vatandaşın izini ders kitapları üzerinde sürerek onu resmedebilmek böylece devletin vatandaşlık algısını tespit etmektir.

2.1.ARAŞTIRMA SORULARI

Çalışmada aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır:

- 1- Devletin vatandaşlık algısında hak sahibi vatandaş mı yoksa yükümlülük sahibi vatandaş mı ön plandadır?
- 2- Devlet ders kitaplarında hangi vatandaşlık haklarına yer vermektedir?
- 3- Devlet ders kitaplarında hangi vatandaşlık yükümlülüklerine yer vermektedir?

2.2.YÖNTEM

Çalışmanın yukarıda belirtilen amacı ve araştırma soruları çerçevesinde, nitel araştırma yöntemi ve desenlerinden olgu bilim deseni kullanılmıştır. Bu desende farkında olduğumuz ancak derinlemesine ve ayrıntılı bir anlayışa sahip olmadığımız olgulara odaklanılır. Yaşanılan dünyadaki algılar, yönelimler bu gruba girmektedir¹⁴.

---

¹³Hülya, ÇELİK, “Cumhuriyet Dönemi Vatandaşlık Eğitiminde Önemli Adımlar”, *Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi*, s.360, Sakarya, 2008.

¹⁴Ali YILDIRIM ve Hasan ŞİMŞEK, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, s.72, Seçkin Yayınları, Ankara, 2008.

2.3.EVREN VE ÖRNEKLEM

Araştırmanın evrenini sosyal bilgiler ders kitapları oluşturmaktadır. Örneklem olarak Altın Kitapları yayınevi tarafından yayımlanan, 2006-2007 öğretim senesinden itibaren 5 yıl geçerliliği bulunan 6. sınıf sosyal bilgiler ders kitabı seçilmiştir. Örneklemin evreni temsil ettiği varsayılmıştır.

2.4.VERİ TOPLAMA YÖNTEMİ

Çalışma amacına uygun olarak doküman inceleme yöntemi seçilmiştir. Bu yöntem araştırılması hedeflenen olgu hakkında bilgi içeren yazılı materyaller incelenmesini içerir. Doküman inceleme tek başına bir veri toplama yöntemidir¹⁵.

2.4.VERİ ANALİZ YÖNTEMİ

Çalışmanın bu kısmında içerik analizi yöntemi uygulanmıştır. İçerik analizi sistematik sınıflandırma süreci içerisinde metin verileri içeriğinin, temaların veya örüntülerin (patterns) kodlanıp tanımlanarak, subjektif yorumlanmasına imkansağlayan bir araştırma metodudur¹⁶. Bilgin'e¹⁷ (2006) göre, içerik analizleri tekniklerinin ortak paydası mesajlarda gözlenen ve betimlenen öğelerden hareketle çıkarsama yapmaktır. İçerik analizi söylemin görünen, kolayca yakalanan, sergilenmiş ve ilk bakışta algılanan içeriği yerine gizli, üstü örtülü içeriğini ortaya çıkarmayı sağlamaktadır. Bu nedenle içerik analizi mesajda bireyi görünmeden etkileyen öğelerin belirlenmesine yönelik ikincil bir okumadır.

Bu çalışmada, içerik analizi niceliksel değerlendirme açısından kullanılmıştır. İçerik analizinde aşağıdaki prosedür takip edilmiştir:

- 1- Araştırma sorularına uygun olarak seçilen örneklem üzerinde hipotezler belirlenmiştir. Buna göre araştırmanın hipotezleri şunlardır:
  - a- Devletin sosyal bilgiler ders kitaplarına yansıyan vatandaşlık algısında daha çok yükümlülük sahibi vatandaş ön plandadır.

---

¹⁵Ali, YILDIRIM ve Hasan, ŞİMŞEK, a.g.e.,s.187.

¹⁶Yan, ZHANG ve Barbara M., WILDEMUTH, *Qualitative Analysis of Content*, s.1, Amerika, 2009.

¹⁷Nuri BİLGİN, *Sosyal Bilimlerde İçerik Analizi*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2006.

- b- Devlet sosyal bilgiler ders kitaplarında vatandaşların en çok mülkiyet ve siyaset yapma haklarını vermiştir.
- c- Devlet sosyal bilgiler ders kitaplarında vatandaşlarının en çok askerlik yapma (erkekler için), vergi verme, kanunlara itaat etme yükümlülüklerine yer vermiştir.

2- Ders kitabının ünitelerinde bulunan metinler atlanılmaksızın Office Word 2007 programı vasıtasıyla dijital ortama aktarılmıştır. Bu şekilde 100 sayfalık veri elde edilmiştir. Her bir cümle tablo içerisinde bir satır hücresi içerisine kaydedilmiştir. Cümle hücrenin sağ ve sol kenarlarına sayı numarası ile kodlamanın yapılacağı bir hücre yapılmıştır.

3- Veriler tamamen okunarak ve literatür araştırılarak vatandaşlık kategorisi tanımlanmıştır. Buna göre kategorinin tanımı şöyledir: Bireyle devlet arasındaki ve bir devlet içinde yaşayan bireylerin kendi aralarındaki ilişkileri belirleyen hukuksal bağ. Kavram bireyin devlete, devletin bireye, bireylerin birbirlerine karşı bazı hak ve yükümlülükleri olduğunu ifade eder. Korunma, koruma, oy verme, askerî hizmet, vergi ödeme, hukuka uyma, sadakat, itaat, kamusal kurallara uyma, eşitlik, mülkiyet hakkı.

Yapılacak olan kodlamada yalnızca kelimeler taranmamış, temalara da dikkat edilmiştir. Alt kategoriler:

Yükümlülük (Sorumluluk): Bir kişiye ya da tüzel kişiye yükletilen iş, edim, ödev, koşul. Kodlamalarda devlete yüklenen yükümlülükler vatandaşın hakkı olarak kabul edilmiştir.

Hak: Verilmiş emekten doğan manevi yetki.

4- Üzerinde çalışacak olan metnin sınırları belirlenmiştir: Birinci üniteden itibaren kitapta yer alan bütün metinler. İstiklal marşı, Atatürk'ün gençliğe hitabesi, içindekiler kısmı, ders kitabı organizasyon şeması, ünite değerlendirme soruları, sözlük, kaynakçalar ve kronoloji kısımları hariç tutulmuştur. Kayıt analiz birimi tema seçilmiştir. Bağlam birimi cümledir.

5- Kategori oluşturma ve tanımlama işleminde 3 eğitim bilimleri uzmanının görüşü alınmıştır. Ayrıca, kategori çalışma içerisinde tanımlanarak herkesle paylaşılabirliği sağlanmıştır. Böylece çalışmanın

geçerliliği de sağlanmıştır. Nitekim içerik analizinde kategorilerin tanımlarından başka geçerliliği ölçme aracı yoktur¹⁸.

Kodlama bir araştırmacı tarafından bir hafta arayla tekrarlanmış 2 kodlama arasında %98'lik uyum sağlanmıştır. Tek kişinin yaptığı kodlamalarda güvenilirlik için en az %70'lik uyum böylece sağlanmıştır¹⁹. Bununla birlikte araştırmacının yaptığı kodlamadan seçilen 3 sayfalık bir örneklem metin, eğitim bilimleri alanında doktorasını tamamlamış 2 uzmana yaptırılmıştır. Bu uzmanlarla %92 ve %95 oranlarında görüş birliğitespit edilmiştir. Bu aşamada %80'lik görüş birliği çalışmanın güvenilirliği için yeterli sayılmaktadır²⁰.

6- Verilerin tamamı okunarak vatandaşlık kavramı ile ilgili anlam ya da kelime içeren cümleler “vatandaşlık” teması ile kodlanarak ayıklanmıştır. Ayıklanan cümleler ayrı bir tabloda tekrar bir araya getirilerek kod listesi oluşturulmuştur. Bu cümleler okunarak her bir cümleyi en iyi ifade edebilecek kategoriye uygun kavramlarla yeni bir kodlama yapılmıştır. Bu işlem sonucunda birbiri ile aynı kodlar, bir araya getirilmiştir. Böylece, alt kategoriler ait listeler meydana getirilmiştir. Olgular daha iyi düzenlenmiş ve verilerin içerisinde saklı olan gerçeklerin iyi ortaya çıkarılmasına zemin hazırlanmıştır. Bu yöntem tümdengelimci gibi görünse de daha çok tümevarımcı analiz yöntemidir.

7- Vatandaşlık kategorisinde tespit edilen temaları içeren her bir kelime ve temaya 1 puan verilmiştir. Böylece kategorilerin aldığı ağırlıksız puanlar frekans (f) ve yüzde (%) olarak gösterilmesi mümkün olmuştur. Her kategorinin aldığı yoğunluk puanlarına göre araştırma soruları cevaplanmıştır. Kategorilerin frekanslarını belirlemenin yanında temaların geçtiği cümlelerden alıntılar yapılarak niteliksel olarak da açıklamalar yapılmıştır.

3.BULGULAR

3.1.BİRİNCİ PROBLEME İLİŞKİN BULGULAR

Kitapta vatandaşlık kategorisinde toplam 288 kodlama yapılmıştır. İlgili tablo aşağıda sunulmuştur:

---

¹⁸ Orhan, GÖKÇE, *İçerik Analizi Kuramsal ve Pratik Bilgiler*, s.83, Siyasal Yayınevi, Ankara, 2006.

¹⁹ Ali, YILDIRIM ve Hasan, ŞİMŞEK, *a.g.e.*,s.233.

²⁰ Kemal İNAL, *Eğitim ve İktidar*, s.163, Ütopya Yayınevi, İstanbul. 2004.

Tablo 1: Vatandaşlık Kategorisi Frekans ve Yüzdeler Dağılımları

Vatandaşlık Kategorisi	f	%
Haklar Alt Kategorisi	225	78,40
Yükümlülükler Alt Kategorisi	62	21,60
Toplam	287	100

Tabloya göre Bu kodlamaların 226'sı (%78,40) haklar alt kategorisindedir. Geri kalan 62'si (%21,60) yükümlülükler alt kategorisindedir. Haklar yükümlülüklerden yaklaşık olarak 3,63 kat daha fazla yer almıştır. Buna göre devletin vatandaşlık algısında veya tanımlamasında vatandaş yükümlülüklerdence daha çok haklara sahiptir. Eğitim politikası vatandaşlık haklarının şuurlu olan vatandaşların yetiştirilmesine yöneliktir. Bu durum liberal vatandaşlık anlayışının hakim olduğunu göstermektedir.

3.2.İKİNCİ PROBLEME İLİŞKİN BULGULAR

Haklar alt kategorisinde toplam 225 kodlama yapılmıştır. Tespit edilen haklar aşağıdaki tabloda sunulmuştur:

Tablo 2: Haklar Alt Kategorisi Frekans ve Yüzdeler Dağılımları

	Haklar	f	%
1.	Hak	36	16
2.	Hakların Korunması Hakkı	26	11,56
3.	Kadın Hakkı	22	9,78
4.	Eşitlik Hakkı	19	8,44
5.	Özgürlük Hakkı	19	8,44
6.	Kişi Dokunulmazlığı	16	7,11
7.	İnanç Özgürlüğü Hakkı	14	6,22
8.	Düşünce Özgürlüğü Hakkı	9	4
9.	Mülkiyet Hakkı	9	4
10.	Yaşam Hakkı	9	4
11.	Haklara Saygı Gösterilmesi Hakkı	8	3,56
12.	Çocuk Hakkı	7	3,11
13.	Dilekçe ve Bilgi Edinme Hakkı	4	1,78
14.	Mesken Dokunulmazlığı Hakkı	4	1,78
15.	Sağlık Hakkı	4	1,78
16.	Eğitim Hakkı	3	1,33
17.	Engelli Hakkı	3	1,33
18.	Hak Arama Hakkı	2	0,89

19.	Milli Egemenlik Hakkı	2	0,89
20.	Seçme Hakkı	2	0,89
21.	Direnme Hakkı	1	0,44
22.	Güvenlik Hakkı	1	0,44
23.	Haber Alma	1	0,44
24.	Konuşma Hakkı	1	0,44
25.	Medeni Haklar	1	0,44
26.	Yayımlama Hakkı	1	0,44
27.	Yerleşme Hakkı	1	0,44
	Toplam	225	100

Yukarıdaki tabloya göre toplam 225 kodlama yapılmıştır. Buna göre doğrudan vatandaşlık hakkından bahseden ama hakkın türüne gönderme yapmayan ifadeler 36 kez kodlanmıştır. Bu sınıf kodlama toplam kodlamanın %16'sını oluşturmaktadır. En yoğun kullanıma sahip kodlamadır. Bu kapsamda yapılan kodlamalara bazı örnekler şunlardır:

“Bir soruna getireceğimiz çözümler hak, sorumluluk ve özgürlükler temelinde olmalıdır (s.23)... Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olarak vatanımızı ve milletimizi sever, haklarımızı bilir ve kullanırız (s.24)... Sonra da ele geçirilen o bölgede yaşayan insanlara ne tür haklar sağlanması gerektiğini düşünün(s.148)... (MS 1215) İngiltere Kralı Küçük John'un imzaladığı MagnaCartha (Magna Karta=Büyük Şart) ile kral ilk kez yetkilerini sınırlamış, halka bazı hak ve özgürlükler tanımıştır... (s.151) Her siyasal toplumun amacı, insanın doğal ve zaman aşımı ile kaybedilmeyen haklarını korumaktır (s.152).”

Yukarıdaki cümlelerde görüldüğü gibi bu kapsamda yapılan kodlamalarda kullanılan hak kavramını niteleyen bir kelime bulunmamaktadır.

Yoğunluk bakımından ikinci sırada yer alan kodlamayı “kanun” kategorisi oluşturmaktadır. Bu kapsamda 26 kodlama yapılmıştır. Toplam kodlamanın %11,56'sını oluşturmaktadır. Bu kapsamda yapılan kodlamalara bazı örnekler şunlardır:

“(Hammurabi kanunları) Kim, birinin gözünü çıkarmışsa onun da gözü çıkarılacak, kim birinin dişini kırmışsa kırıanın da dişi kırılacak (s.150)... (MagnaCarta)Hiç kimse, hatta kral bile, yasanın üstünde değildir (s.151)... Kanuni'nin kanunnamesinde; cinayetler karşılığında belirlenen cezalar konusunda kanun sabittir (s.152)... (Kanun-i Esasi) Kanunların belirlediği şekiller dışında hiç kimse bağlı bulunduğu mahkemeden başka bir mahkemeye götürülemez (s.153)...(Avrupa İnsan Hakları sözleşmesi) Kanunun ölüm cezası ile cezalandırdığı bir suçtan dolayı, hakkında mahkemece hükmedilen bu cezanın yerine getirilmesi dışında hiç kimse kasten öldürülemez (s.154)... ()Belirtilen haller ve kanunda belirlenen yollar dışında hiç kimse özgürlüğünden yoksun bırakılamaz (s.154)...”

Yukarıda belirtilen cümlelerde kanunlar hakların koruyucusu, hakların teminatı olarak ele alınmıştır.

Yoğunluk bakımından üçüncü sırada yer alan kodlamayı “kadın hakları” kategorisi oluşturmaktadır. Bu kapsamda 22 kodlama yapılmıştır. Toplam kodlamanın %9,78’ini oluşturmaktadır. Bu kapsamda yapılan kodlamalara bazı örnekler şunlardır:

“Site devletleri denilen şehir devletlerinde kadınlar ve köleler vatandaş olarak kabul edilmiyordu (s.142)...(Veda hutbesi) Sizin, kadınlarınız üzerinde birtakım haklarınız vardır (s.151)...Tarihin ilk zamanlarından itibaren Türklerde kadınla erkek arasında ayırım yapılmıyordu (s.155)...Bugünkü gibi kadınların siyasi ve toplumsal hakları yoktu (156).5. Hamile kadınların çalıştırılmaması (s.157)...1933 yılında kadınlara muhtar ve ihtiyar heyeti seçimlerine katılma hakkı tanındı (s.157).”

Yukarıda belirtilen cümlelerde Türk kadının tarihsel konumunun gelişimi hakkında bilgi verilmiştir.

Yoğunluk bakımından dördüncü sırada yer alan kodlamayı “eşitlik hakkı” kategorisi oluşturmaktadır. Bu kapsamda 19 kodlama yapılmıştır. Bu kodlama toplam kodlamanın %8,44’ünü oluşturmaktadır. Bu kapsamda yapılan kodlamalara bazı örnekler şunlardır:

“İşte buralarda; her baba, anne, kardeş, nine, dede, öğrenci, kadın ve çocuk, yani biz, insanoğlu eşit haklar ve fırsatlar isteriz(s.146) ...1. Bütün insanlar özgürdür ve hepimize eşit davranılmalıdır (s.153) ...2. Herkes ırk, renk, cinsiyet, dil, din gibi ayrımlar gözetmeksizin eşittir (s.154)... Herkes yasa önünde eşittir ve ayırım gözetilmeksizin herkese eşit uygulanmalıdır (s.154)... Buna karşılık, her ikisi de toplumun koyduğu kurallar (yasalar) karşısında eşit ise çatışma olmaz.” (s.140).

Yukarıda belirtilen cümlelerde eşitsizliğin çatışmalar doğuracağına vurgu yapılarak eşitliğe meşruiyet kazandırılmıştır. İnsanların tabii taleplerinin de eşitlik olduğu vurgulanmıştır. İnsanların insan olmaları sebebiyle eşit oldukları, kanunlar karşısında kimsenin bir diğerinden üstünlüğünün olmadığına dikkat çekilmiştir.

Yoğunluk bakımından dördüncü sırada yer alan diğer kodlamayı “özgürlük hakkı” kategorisi oluşturmaktadır. Bu kapsamda 19 kodlama yapılmıştır. Bu kodlama toplam kodlamanın %8,44’ünü oluşturmaktadır. Bu kapsamda yapılan kodlamalara bazı örnekler şunlardır:

“J.Locke (Luk) ise temel hakların başında gelen yaşama hakkını, özel mülkiyet hakkını ve diğer belirli özgürlüklerin yaşama geçmesini savundu (s.142)... (Fatih Sulatan Mehmed’in Fermanı)Fermada belirtilen temel hak ve özgürlükler, 1463 yılında padişahın izniyle gerçekleşebiliyorken bugün ulusal ve uluslararası yasalarla insan hak ve özgürlükleri garanti altına alınmıştır (s.148)... (MagnaCartha)Hiç kimse, asilzadelerin ücreti için ya da diğer herhangi bir kiralık arazi için gerekli olandan daha fazla hizmet vermeye zorlanamaz (s.151)... (s.151). (İnsan Hakları ve Yurttaş Bildirisi)Bu haklar; özgürlük, mülkiyet, güvenlik ve baskıya karşı direnmedir (s.152)... (İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi)1. Bütün insanlar özgürdür ve hepimize eşit davranılmalıdır.” (s.153).

Yukarıda belirtilen cümlelerde özgürlüklerin tarihsel gelişimleri verilmiştir. Avrupa tarihinden ve Türk tarihinden örnekler gösterilmiştir. Özgürlüklerin evrenselliği vurgulanmıştır.

Yoğunluk bakımından beşinci sırada yer alan kodlamayı “kişi dokunulmazlığı hakkı” kategorisi oluşturmaktadır. Bu kapsamda 16 kodlama yapılmıştır. Bu kodlama toplam kodlamanın %7,11’ini oluşturmaktadır. Bu kapsamda yapılan kodlamalara bazı örnekler şunlardır:

“İnsan Hakları ve Yurttaş Bildirisi) Her insan suçlu olduğuna karar verilmeye kadar masum sayılacağından, tutuklanmasının zorunlu olduğuna karar verildiğinde, yasaklanması için zorunlu olmayan her türlü sert davranış, yasa tarafından ağır biçimde cezalandırılmalıdır (s.152)...İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi)Yaşamak, özgürlük ve kişi güvenliği herkesin hakkıdır... Hiç kimsenin sana işkence yapma ve incitme hakkı yoktur.... Suçu ispatlanmadıkça herkes suçsuzdur(s.153)... (Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi)Herkesin özgürlüğe ve kişi güvenliğine hakkı vardır... Hiç kimse işlendiği zaman ulusal veya uluslararası hukuka göre suç sayılmayan bir fiil ya da ihmalden dolayı mahkûm edilemez.” (s.154).

Yukarıdaki cümlelerde kişi dokunulmazlığı ile ilgili haklar belirtilmiştir, ancak bu dokunulmazlıkların yasa ile sınırlandırıldığı ve yasalar çerçevesinde kişiye dokunulabileceğine vurgu yapılmıştır.

Yoğunluk bakımından altıncı sırada yer alan kodlamayı “inanç özgürlüğü hakkı” kategorisi oluşturmaktadır. Bu kapsamda 14 kodlama yapılmıştır. Bu kodlama toplam kodlamanın %6,22’sini oluşturmaktadır. Bu kapsamda yapılan kodlamalara bazı örnekler şunlardır:

“Ülkenin birlik ve bütünlük içerisinde yaşabilmesi için vatandaşların farklı düşüncelere ve dini inanca sahip olmalarında herhangi bir engel yoktur (s.148)... (Fatih Sultan Mehmed’in Fermanı) Bu kişilerin yaşadıkları yerlere ve kiliselerine kimse mani olmayacak, sıkıntı vermeyecek ve herkes yerinde kalacaktır (s.148)...(İnsan hakları ve Yurttaş Bildirisi) 7. Hiç kimse inançları nedeniyle -bunlar dini nitelikteki inançlar olsa bile- tedirgin edilmemelidir (s.152)... (İnsan hakları Evrensel Bildirisi) 9. Herkesin kendi dinini uygulama, ibadet etme

ve isterse dinini değiştirme hakkı vardır (s.153)...(Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi) g. Herkes düşünce, vicdan ve din özgürlüğüne sahiptir.” (s.154).

Yukarıdaki cümlelerde inanç farklılıklarının toplumlar için bir zararı olmayacağı belirtilmiştir. Türk tarihinden ve Avrupa tarihinden bu konuda örnekler verilerek bu hakların da evrenselliğine dikkat çekilmiştir.

Yoğunluk bakımından yedinci sırada yer alan kodlamayı “düşünce özgürlüğü hakkı” kategorisi oluşturmaktadır. Bu kapsamda 9 kodlama yapılmıştır. Bu kodlama toplam kodlamanın %4’ünü oluşturmaktadır. Bu kapsamda yapılan kodlamalara bazı örnekler şunlardır:

“Ülkenin birlik ve bütünlük içerisinde yaşabilmesi için vatandaşların farklı düşüncelere ve dini inanca sahip olmalarında herhangi bir engel yoktur (s.148)...(İnsan Hakları ve Yurttaş Bildirisi) Düşüncelerin ve inançların serbest iletimi insanın en değerli haklarından (s.152)... (Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi) Herkesin düşündüğünü söyleme, bilgi alıp vermeye hakkı vardır (s.153)... Herkes görüşlerini açıklama ve anlatım özgürlüğüne sahiptir.” (s.154)

Yukarıdaki cümlelerde düşünce farklılıklarının serbestçe aktarılmasının, paylaşılmasının hak olduğu belirtilmektedir. Bu hakların evrensel boyutuna dikkat çekilmiştir.

Yoğunluk bakımından yedinci sırada yer alan diğer kodlamayı “mülkiyet hakkı” kategorisi oluşturmaktadır. Bu kapsamda 9 kodlama yapılmıştır. Bu kodlama toplam kodlamanın %4’ünü oluşturmaktadır. Bu kapsamda yapılan kodlamalara bazı örnekler şunlardır:

“(Veda Hutbesi)Her birinizin kanı ve malı ötekine haramdır (s.151). Nezdinde bir emanet bulunan kimse, bu emanet kime aitse ona vermelidir (s.151)...(MagnaCartha) Krallığımızda, ülkemizin genel meclisinin izni olmadıkça zorla, askerlik hizmeti karşılığı olarak vergi ya da yardım parası alınamaz (s.151)...(İnsan Hakları ve Yurttaş Bildirisi) Bu haklar; özgürlük, mülkiyet, güvenlik ve baskıya karşı direnmedir (s.152. Mülkiyet dokunulmaz ve

kutsal bir hak olması nedeniyle yasa ile belirlenen kamu ihtiyacı açıkça gerekmeyp adil ve peşin bir tazminat ödenmedikçe, kimse bu haktan yoksun bırakılamaz (s.152)...(Kanun-i Esasi) Herkesin mal ve mülk edinme hakkı vardır.” (s.153).

Yukarıdaki cümlelerde İslam tarihinden, Avrupa tarihinden ve Türk tarihinden örnekler verilerek mülkiyet hakkının evrenselliği belirtilmiştir.

Yoğunluk bakımından yedinci sırada yer alan diğer kodlamayı “yaşam hakkı” kategorisi oluşturmaktadır. Bu kapsamda 9 kodlama yapılmıştır. Bu kodlama toplam kodlamanın %4’ünü oluşturmaktadır. Bu kapsamda yapılan kodlamalara bazı örnekler şunlardır:

“J.Locke (Luk) ise temel hakların başında gelen yaşama hakkını, özel mülkiyet hakkını ve diğer belirli özgürlüklerin yaşama geçmesini savundu (s.142)... Yukarıdaki resimlerde olduğu gibi yeni doğan bir çocuğun yaşama hakkı vardır (s.146). Çünkü doğumdan, hatta annemizin hamilelik döneminden itibaren hepimiz bu hakka sahiptir (s.146). Türkiye Cumhuriyeti Anayasası’nda ve uluslararası belgelerde, yaşama hakkının devlet tarafından güvence altına alındığını biliyor muydunuz? (s.146)...(Fatih Sultan Mehmed’in Fermanı) En başta yüce hazretim bulunmak üzere vezirlerimden, kullarımdan ve halkımdan hiç kimse bu kişilere, canlarına, mallarına ve kiliselerine taarruz etmeyecektir (s.148)... (Veda Hutbesi) Her birinizin kanı ve malı ötekine haramdır(s.151) (İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi)Yaşamak, özgürlük ve kişi güvenliği herkesin hakkıdır.” (s.153).

Yukarıdaki cümlelerde her insanın yaşam hakkı ve buna saygı gösterilmesinin de dolaylı olarak sorumluluk olduğu belirtilmektedir.

Yoğunluk bakımından sekizinci sırada yer alan kodlamayı “haklara saygı” kategorisi oluşturmaktadır. Bu kapsamda 8 kodlama yapılmıştır. Bu kodlama toplam kodlamanın %3,56’sını oluşturmaktadır. Bu kapsamda yapılan kodlamalara bazı örnekler şunlardır:

“Hasan, sorunlarına getireceğin çözümler başkalarının haklarına zarar vermemeli (s.23). Haklarımızı ararken başkalarının haklarını çiğneyemeyiz (s.23)... Başkalarını hak ve özgürlüklerine zarar vermeden çözüme nasıl ulaşabiliriz? (s.33)... Kendi çevremizde bu hakların gözetilmesiyle ilgilenmezsek dünyadaki insanların haklarına önem verilmesini boşu boşuna bekleriz (s.146)... Kendi ışığının parlamaya devam etmesini sağlamak için başkasının ışığını söndürmek zorunda değilsiniz (s. 147)... Halkın toplumsal çıkarlarını ve haklarını korumak.” (s. 157).

Yukarıdaki cümlelerde herkesin, haklarına saygı gösterilmesini bekleme hakkına vurgu yapılmıştır. İnsanların birbirlerinin haklarına saygı göstermesi durumunda kendi haklarına sahip olacakları işlenmiştir. İnsanların kendi menfaatleri için başkalarına zarar vermeleri gerekliliği üzerinde durulmuştur.

Yoğunluk bakımından dokuzuncu sırada yer alan kodlamayı “çocuk hakkı” kategorisi oluşturmaktadır. Bu kapsamda 7 kodlama yapılmıştır. Bu kodlama toplam kodlamanın %3,11’ini oluşturmaktadır. Bu kapsamda yapılan kodlamalara bazı örnekler şunlardır:

“Çocuk haklarıyla ilgili sizin bir rüyanız olsaydı, onu nasıl tarif ederiniz? (s. 147). Aşağıdaki çocuk haklarının ihlaliyle ilgili konu başlıklarından hangisi seçersiniz?(s. 147)...(Bir Kadın Adayın Seçim Programı, 1930)Her şeyden önce işçi çocuklar için bakımevleri, iş bulma daireleri, ucuz aşhaneler, ihtiyar evleri, şikâyet büroları kurulması (s.157). Küçük çocukların çalıştırılmasının engellenmesi, çalışacak çocuklara belediyeden yazılı izin verilmesi (s. 157). Yukarıdaki programda, çocuk hakları için neler yapılacağından söz ediliyor?” (s. 157).

Yukarıdaki cümlelerde öğrencilerin çocuk haklarıyla ilgili beklentileri ve bu konuda gördükleri problemler hakkında düşünceleri sorularak onlarda bir farkındalık uyandırılmaya çalışılmıştır. Bir kadın milletvekili adayının 1930 yılındaki vaatleri üzerinden de konu işlenilmiştir. Ancak bu konu müstakil bir konu olarak işlenilmemiştir.

Yoğunluk bakımından onuncu sırada yer alan kodlamayı “dilekçe ve bilgi edinme hakkı” kategorisi oluşturmaktadır. Bu kapsamda 4 kodlama yapılmıştır. Bu kodlama toplam kodlamanın %1,78’ini oluşturmaktadır. Bu kapsamda yapılan kodlamalar şöyledir:

“Dilekçe ve bilgi edinme hakkım olduğunu biliyorum. Bu yüzden dilekçe hakkımı kullanacağım. Dilekçe hakkını da doğru yerde kullanmalısın. Hak ve özgürlüklerimizi aramak için dilekçe ve bilgi edinme hakkımızı kullanabiliriz.” (s. 23).

Yukarıdaki cümlelerde hak ve özgürlükleri yasal yollardan arayabilme yollarından biri olarak dilekçe verme ve bilgi edinme hakkı olduğu işlenmiştir.

Yoğunluk bakımından onuncu sırada yer alan diğer kodlamayı “mesken dokunulmazlığı hakkı” kategorisi oluşturmaktadır. Bu kapsamda 4 kodlama yapılmıştır. Bu kodlama toplam kodlamanın %1,78’ini oluşturmaktadır. Bu kapsamda yapılan kodlamalar şunlardır:

“Osmanlı Devleti’nde, herkesin evinde herhangi bir baskıya maruz kalmadan yaşamaya hakkı vardır. Devlet, kanunun belirlediği durumlar dışında hiç kimsenin evine ve iş yerine zorla ve izinsiz giremez...(İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi)Birisinden tarafından zarar gören herkesin yardım isteme hakkı vardır, fakat iyi bir nedeni olmadan kimse evinize giremez, mektuplarınızı açamaz veya sizi ya da ailenizi rahatsız edemez (s.153). Herkes özel ve aile hayatına, konutuna ve haberleşmesine saygı gösterilmesi hakkına sahiptir (s. 154).”

Yukarıdaki cümlelerde mesken dokunulmazlığı hakkına yer verilmiştir. İnsanların meskenlerinin saygı gösterilmesi gereken yerler olduğu işlenmiştir. Ancak İnsan Hakları Evrensel Beyanname’sinin çevirisi verilirken iyi bir neden olmadan kimse evinize giremez cümlesi, iyi bir neden bulan evinize girebilir gibi bir yanlış bir algıya yol açabilecektir. Parantez içerisinde de olsa iyi bir nedenin kanunî bir neden olduğu bilgisi verilmesi gerekir.

Yoğunluk bakımından 10. sırada yer alan diğer kodlamayı “sağlık hakkı” kategorisi oluşturmaktadır. Bu kapsamda 4 kodlama yapılmıştır.

Bu kodlama toplam kodlamanın %1,78'ini oluşturmaktadır. Bu kapsamda yapılan kodlamalar şunlardır:

“(İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi) Herkesin yeterli yaşam standardı ve hasta oldukları zaman tıbbi yardım alma hakkı vardır (s.153)... (Bir Kadın Adayın Seçim Programı)Belediyenin her yıl icraatlarını bir broşürle halka bildirmesi, genel sağlık hakkında broşürler yayınlayıp dağıtılması, konferanslar düzenlenmesi... Sağlık haklarının korunması için içme sularının bakterilere karşı muayene yapılması, arınık (sütün sağlanması), belli mahallelerde özellikle fakir mahallelerde sağlık istasyonlarının kurulması... Salgın hastalıklara karşı mücadele.”(s.157).

Yukarıdaki cümlelerde sağlık hakkından bahsedilmiştir. Ancak sağlık hizmetleri alma hakkı müstakil bir konu olarak işlenilmemiştir. Bu ve diğer haklarla ilgili maddelerin analiz edilmesine gerekliliğine dikkat çekilerek (s.154) başka bir konuya geçilmiştir. Son 3 cümle ise bir kadın adayının seçim vaatleri arasında yer almaktadır. Esas konu kadın haklarıdır. Bu konu dikkat çekecek şekilde işlenilmemiştir.

Yoğunluk bakımından 11. sırada yer alan kodlamayı “eğitim hakkı” kategorisi oluşturmaktadır. Bu kapsamda 3 kodlama yapılmıştır. Bu kodlama toplam kodlamanın %1,33'ünü oluşturmaktadır. Bu kapsamda yapılan kodlamalara bazı örnekler şunlardır:

“Kız çocuklarının okula gönderilmemesi (çocuk hakkı ihlali)(s.147)...(Kanun-ı Esasi) Eğitim serbesttir. Kanuna uymak şartıyla her Osmanlı vatandaşı özel ve genel eğitim alma hakkına sahiptir.” (s.153).

Yukarıdaki cümlelerde eğitim hakkı müstakil bir konu olarak işlenilmemiştir. 1. cümlede kız çocuklarının okula gönderilmemesi çocuk haklarının ihlalinle örnek 3 konudan biri olarak gösterilmiş ve öğrencilerden bu 3 konudan hangisini seçmek istedikleri sorulmuştur. Ancak seçilen konu ile ilgili ne yapılması istendiği belirtilmemiştir. Diğer cümlelerde ise Kanun-i Esasi'de geçen maddelerden biri arasında eğitimin serbestliği ve hak olduğu konusu geçmektedir. Dolayısıyla eğitim hakkı haklar arasında yeterince işlenilmemiştir.

Yoğunluk bakımından 12. sırada yer alan kodlamayı “engelli hakkı” kategorisi oluşturmaktadır. Bu kapsamda 2 kodlama yapılmıştır.

Bu kodlama toplam kodlamanın %0,89'unu oluşturmaktadır. Bu kapsamda yapılan kodlamalara şunlardır:

“Kötürümler, güçsüz yaşlılar, hastalar da bu hakka sahiptirler (s.146)...Bedensel ve zihinsel engelli çocuklara diğer çocuklardan farklı davranılması.” (s.147).

Yukarıdaki 1. cümle engellilerin de yaşam hakkına sahip olduğunu ifade etmek için yazılmıştır. 2. cümle ise çocuk hakları ihlalleri arasında zikredilmiştir. Engelli hakları olarak müstakil bir konu bulunmamaktadır.

Yoğunluk bakımından 12. sırada yer alan kodlamayı “hak arama hakkı” kategorisi oluşturmaktadır. Bu kapsamda 2 kodlama yapılmıştır. Bu kodlama toplam kodlamanın %0,89'unu oluşturmaktadır. Bu kapsamda yapılan kodlamalar şunlardır:

“Bu konuda mutlaka hakkımı arayacağım! (s.23). Peki, haklarını aramaya gücü yetmeyen bu insanlar, haklarını nasıl elde edeceklerdir?” (s.146).

Yukarıdaki 1. cümle haksızlığa uğrayan bir çocuğun yasal olarak hakkını nasıl aradığını gösteren bir örnek olay incelemesinde geçmektedir. Burada tema olarak hak arama hakkının varlığı işlenilmektedir. Ancak daha somut olarak ifade edilmemiştir. 2. cümlede ise yenidoğan gibi çeşitli sebeplerle hak arama imkanı olmayanların da hakları olduğu ifade edilmiştir. Ancak bu hakları onların nasıl temin edebilecekleri üzerinde düşünmek öğrenciye bırakılmıştır.

Yoğunluk bakımından 12. sırada yer alan diğer kodlamayı “millî egemenlik hakkı” kategorisi oluşturmaktadır. Bu kapsamda 2 kodlama yapılmıştır. Bu kodlama toplam kodlamanın %0,89'unu oluşturmaktadır. Bu kapsamda yapılan kodlamalar şunlardır:

“Egemenliğin özü esas olarak ulustadır. Hiçbir kuruluş, hiçbir kimse açıkça ulustan kaynaklanmayan bu iktidarı kullanamaz (s.152).”

Yukarıdaki 2 cümle İnsan Hakları ve Yurttaş Bildirisi konusunda belgenin maddeleri arasında yer almaktadır. Millet in iktidarı elinde bulundurma hakkı olarak milli egemenlik hakkına sahip olduğu belirtilmiştir. Maddelerin analiz edilmesi öğrenciye bırakılmıştır.

Yoğunluk bakımından 12. sırada yer alan diğer kodlamayı “seçme hakkı” kategorisi oluşturmaktadır. Bu kapsamda 2 kodlama yapılmıştır. Bu kodlama toplam kodlamanın %0,89’ünü oluşturmaktadır. Bu kapsamda yapılan kodlamalar şunlardır:

“Yetişkin erkeklerin ise oy kullanma ve halk meclisinde konuşma yapma hakkı vardı (s.142)... Herkesin ülke yönetimine katılma ve ülke yönetimini seçme hakkı vardır.” (s.153).

Yukarıdaki birinci cümlede Atina’daki (M.Ö.450) seçme hakkına yer verilmiştir. 2. cümle İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi’nin maddelerinden biridir. Tarihsel olarak bu hakların varlığından bahsedilmesi ve söz konusu edilmesi öğrencilerin bu hakları içselleştirmesini temin etmeye yöneliktir.

Yoğunluk bakımından 13. sırada yer alan kodlamayı “direnme hakkı” kategorisi oluşturmaktadır. Bu kapsamda 1 kodlama yapılmıştır. Bu kodlama toplam kodlamanın %0,44’ünü oluşturmaktadır. Bu kapsamda yapılan kodlama:

“Bu haklar; özgürlük, mülkiyet, güvenlik ve baskıya karşı direnmedir.” (s.152).

Yukarıdaki cümle İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi içerisinde yer almaktadır. Maddenin analizi öğrencilere bırakılmıştır.

Yoğunluk bakımından 13. sırada yer alan diğer kodlamayı “haber alma hakkı” kategorisi oluşturmaktadır. Bu kapsamda 1 kodlama yapılmıştır. Bu kodlama toplam kodlamanın %0,44’ünü oluşturmaktadır. Bu kapsamda yapılan kodlama:

“Bu hak, kanaat özgürlüğünü, kamu otoritelerinin müdahalesi ve ülke sınırları söz konusu olmaksızın haber veya fikir alma ve verme özgürlüğünü de içerir.” (s.154).

Yukarıdaki cümle çeşitli haklarla birlikte haber alma hakkını da içermektedir. Cümle Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi maddeleri arasında yer almaktadır. Maddenin analizi öğrencilere bırakılmıştır.

Yoğunluk bakımından 13. sırada yer alan diğer kodlamayı “medenî haklar” kategorisi oluşturmaktadır. Bu kapsamda 1 kodlama yapılmıştır. Bu kodlama toplam kodlamanın %0,44’ünü oluşturmaktadır. Bu kapsamda yapılan kodlama:

“Atatürk sayesinde dünyada birçok ülkede olmayan medeni haklara sahip olunduğunu unutmamalısınız.” (s.156).

Yukarıdaki cümlede Türk halkının medenî haklara sahip olduğu belirtilmektedir. Bu şekilde böyle bir haklar kategorisinin olduğu belirtilmiştir. Ancak içeriği hakkında bilgi verilmemiştir.

Yoğunluk bakımından 13. sırada yer alan diğer kodlamayı “yayımlama hakkı” kategorisi oluşturmaktadır. Bu kapsamda 1 kodlama yapılmıştır. Bu kodlama toplam kodlamanın %0,44’ünü oluşturmaktadır. Bu kapsamda yapılan kodlama:

“Bu nedenle her yurttaş serbestçe konuşabilir, yazabilir ve yayımlayabilir, ancak bu özgürlüğün yasada belirlenen kötüye kullanılması hallerinden sorumlu olur.” (s.152).

Yukarıdaki cümle İnsan Hakları ve Yurttaş Bildirisi içerisinde yer almaktadır. Yayın hakkı madde içerisinde geçmekle birlikte bu maddenin analizi öğrenciye bırakılmıştır.

Yoğunluk bakımından 13. sırada yer alan diğer kodlamayı “yerleşme hakkı” kategorisi oluşturmaktadır. Bu kapsamda 1 kodlama yapılmıştır. Bu kodlama toplam kodlamanın %0,44’ünü oluşturmaktadır. Bu kapsamda yapılan kodlama:

“Onları incitmeyecek, yabancıların buraya yerleşmek üzere gelmelerine karşı çıkmayacaktır.” (s.148).

Yukarıdaki cümle Fatih Sultan Mehmed’in fermanında yer almaktadır. Buradaki yerleşme iltica etme, göç etme anlamındadır. Müstakil bir konu olarak geçmemiştir.

3.3.ÜÇÜNCÜ PROBLEME İLİŞKİN BULGULAR

Yükümlülükler alt kategorisinde toplam 62 kodlama yapılmıştır. Tespit edilen vatandaşlık yükümlülükleri aşağıdaki tabloda sunulmuştur:

Tablo 3: Yükümlülükler Alt Kategorisi Frekans ve Yüzdeler Dağılımları

	Yükümlülükler	f	%
1	Vergi verme yükümlülüğü	52	83.87
2	Vatandaşlık yükümlülüğü	10	16.13
	Toplam	62	100

Yukarıdaki tabloya göre toplam 62 kodlama yapılmıştır. Buna göre 2 türlü vatandaşlık yükümlülüğü tespit edilmiştir: Doğrudan vatandaşlık yükümlülüğünden bahseden ama yükümlülüğün türüne gönderme yapmayan ifadeler kategorisi 10 kez kodlanmıştır. Bu sınıf kodlama toplam kodlamanın %16.13'ünü oluşturmaktadır. Diğeri ise vergi verme yükümlülüğünden bahseden en yoğun kullanıma sahip kodlamadır. Vergi verme yükümlülüğü 52 kez kodlanmıştır. Toplam kodlamanın %83.87'sini oluşturmaktadır.

Bu kapsamda yapılan kodlamalara bazı örnekler şunlardır:

“Vergi vererek kazanıyoruz. (s.97)... Niçin vergi vermeliyiz?... Vergi vermekle neler kazanabiliriz? Vatandaşlık sorumluluklarından biri olan vergi vermenin önemini... Bak Ercan, vergi, devletin bizlere, yani vatandaşlarına sunduğu hizmetlere harcamak için doğrudan veya dolaylı yollardan topladığı paralardır (s.106)... Devletimiz, topladığı vergilerle güvenlik, savunma, sağlık ve ulaşım gibi hizmetleri bize sunar... Vergi toplamanın amacı, devletin vatandaşlarına daha iyi hizmet sağlayabilmesidir... Vergi adaletli ve dengeli bir şekilde alınır ...Herkes kazancına ve gelir düzeyine göre vergi öder (s.107). Devletimizin bize sunduğu hizmetlere karşılık vatandaş olarak bizim de devletimize karşı sorumluluklarımız vardır. Bir vatandaşın en önemli sorumluluklarından biri vergi vermektir... Öncelikle vergi vermezsek kaybeden yine biz oluruz Temel amca.” (s.109).

Yukarıdaki örnek cümlelerde vergi vermek bir yükümlülük olarak işlenmiştir. Vermekle kazanmak arasında ironik bağdan hareketle vergi verme yükümlülüğü mümkün olduğunca meşrulaştırılmıştır. Verilen verginin yine vatandaşa döneceği algısı yerleştirilmeye çalışılmıştır. Bununla birlikte vergi alınırken bunun insanların gücü nispetinde ayarlandığı, haksızlık yapılmadığı konuları işlenmiştir.

Diğer alt kategoride herhangi bir yükümlülük türü belirlenmeden doğrudan yükümlülüklerden bahsedilmiştir. Vatandaşlık yükümlülüğü kapsamında yapılan kodlamalara örnek şunlardır:

“Bir soruna getireceğimiz çözümler hak, sorumluluk ve özgürlükler temelinde olmalıdır (s.23)...

Sorumluluklarımızı yerine getirerek ulusal bilince sahip bir vatandaş olarak yetişiriz (s.24)... Vatandaşlık görevlerimizi yerine getirmek, ülkemizin güçlü bir dünya devleti olmasında nasıl bir rol oynayabilir? (s.95)...Devletimizin bize sunduğu hizmetlere karşılık vatandaş olarak bizim de devletimize karşı sorumluluklarımız vardır ...Vatanımı en çok seven görevini iyi yapandır.” (s.109).

Yukarıdaki cümlelerde yükümlülükleri yerine getiren vatandaşların makbul vatandaşlar oldukları, vatandaşların yükümlülüklerini yerine getirmeleriyle devletin yükseleceği, devletin hizmetleri karşısında vatandaşların yükümlülüklerini yerine getirmekle borçlu oldukları gibi temalar bulunmaktadır.

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

- Araştırma hipotezlerinden vatandaşların daha çok yükümlülükleri olduğunu ifade eden 1. hipotez yanlışlanmıştır. Devletin sosyal bilgiler ders kitaplarına yansıyan vatandaşlık algısında daha çok hak sahibi vatandaş ön plandadır. Ders kitaplarında vatandaşların daha çok mülkiyet, siyaset yapmahaklarına yer verildiğini ifade eden 2. hipotez yanlışlanmıştır. Ders kitabında sözü geçen 27 sınıf haktan en yoğunndan en aşağıya doğru ilk 3 sırada olan haklar hakların korunması hakkı, kadın hakkı, eşitlik ve özgürlük haklarıdır. Ders kitaplarında vatandaşların en çok askerlik yapma (erkekler için), vergi verme ve kanunlara itaat etme yükümlülüklerine yer verildiğini ifade eden 3. hipotezsadece vergi verme yükümlülüğü için doğrulanmıştır.Ders kitabında adı konulan başka yükümlükbulunmamaktadır.
- Ders kitabında vatandaşlık haklarına vatandaşlık yükümlülüklerine göre 3.64 kat daha fazla yer verilmiştir. Bu sonuç devletin liberal vatandaş yetiştirme politikasını ortaya koymaktadır.
- Hakların korunması yasalarla ilişkilendirilerek devletin binasının temeli olan kanunların meşruiyeti sağlamıştır. Makbul vatandaşın en önemli özelliği devlet organizasyonunun devamını sağlayan kanunlara itaat etmesidir. Ancak ders kitabında bu söylem vatandaşın doğrudan itaat etmesi yükümlülüğü üzerinden değil kanunların hakları koruyucu özelliği

ve faydası söylemi üzerinden kurgulanmıştır. İtici olan itaat söylemi yerine fayda söylemi kullanılması başarılı bir yöntemdir.

- Haklar içerisinde kadın haklarına eşitlik, kişi dokunulmazlığı, özgürlük hakkı, inanç, hakkı, düşünce özgürlüğü gibi haklardan daha fazla yer verilmiştir. Bu hassasiyet devletin feminist bir politika takip etme projesiyle veya toplumda kadınların en fazla hakları ihlal edilen grup olarak algılanmasıyla açıklanabilir. Ancak, metinlerde Türk kadınlarının Türk toplumunda tarih öncesinden beri mümtaz yerleri olduğuna vurgu yapılması vekadınların haklar konusunda bir problemlerinin olmadıklarının belirtilmesiyle, bu konunun ders kitaplarında öncelikli bir yere sahip olması çelişkilidir. Cinsiyet üzerine vurgu kadının ötekileştirilmesine sebep olmaktadır. İnsan haklarına vurgu yapmak insan olan kadınları da kapsadığından hakların cinsiyetlere göre tasnifi yanlıştır. Ders kitapları bu konuda yeniden düzenlenmelidir.

- Özgürlük, inanç hürriyeti, eşitlik, haklara saygı gibi kategorilerde Avrupa tarihinde dönüm noktası olan MagnaCartha, İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi, İnsan Hakları ve Yurttaş Bildirgesi ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi gibi bildirelere yer verilirken Türk ve İslam tarihinden de örnekler ihmal edilmemiştir. Bununla birlikte Türk ve İslam tarihi haklar konusuna kaynaklık edecek daha zengin potansiyele sahiptir. Bu potansiyelden daha fazla istifade edilmelidir.

- Kodlamalarda toplam kodlamanın %1,33'ündende aşağıda olan hak kategorileri daha çok cümle aralarında başka konular içerisinde planlanmadan tesadüfen bulunmaktadır. Çocuk hakları, politik haklar, direnme, güvenlik, konuşma, haber alma, medenî haklar, yayımlama ve yerleşme haklarına daha çok yer verilmelidir.

- Yükümlülüklerle ilgili kodlamalarda adı konulan tek yükümlülük vergi verme yükümlülüğüdür. Askerlikten bahsedilirken bile yükümlülük konusuna değinilmemiştir. Sadece bildik “asker millet” tanımlaması kullanılmıştır. Bu durum devletin sivilleşme eğilimini göstermektedir. Ancak, toplum içerisinde iş bölümü yaparak yaşamak zorunda olan insanların zorunlu olarak başka yükümlülükleri vardır ve bunlara da yer verilmelidir.

- Bu çalışma tüm ilköğretim kademesi sosyal bilgiler kitaplarını içerek şekilde genişletilerek yapılmalıdır.

- Bu çalışma eski ve yeni program ders kitaplarını içerecek şekilde karşılaştırmalı olarak yapılmalıdır.
- Diğer ülkeler sosyal bilgiler kitapları da benzer yöntemle araştırılmalı ve Türkiye sosyal bilgiler ders kitaplarıyla karşılaştırılmalıdır.

KAYNAKÇA

- ALPASLAN, Gülistan(2008). *Küreselleşme Sürecinde Ulus-Devlet Ve Vatandaşlık İlişkisi: Vatandaşlığın Dönüşümü*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Ankara.
- ALTUN, Adnan,YasinDOĞAN,EfkanUZUN(2006). *İlköğretim Sosyal Bilgiler Ders Kitabı*. Altın Kitaplar. İstanbul.
- ÇELİK, Hülya(2008). “Cumhuriyet Dönemi Vatandaşlık Eğitiminde Önemli Adımlar”. *Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi*, s.359-369,Sakarya.
- ERDEM, Çiğdem(2009). “Küreselleşme Karşısında Değişen Vatandaşlık Algısı”*Uluslar arasıDavraz Kongresi (24-27 Eylül 2009) Bildiriler Kitabı*, s. 2309-2318, Isparta.
- GÖĞER, Erdoğan(1995). “Çifte Vatandaşlık”. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 44 (1),127-181, Ankara.
- GÖKÇE, Orhan(2006). *İçerik Analizi Kuramsal ve Pratik Bilgiler*, Siyasal kitabevi, Ankara.
- İNAL, Kemal(2004). *Eğitim ve İktidar*. Ütopya. İstanbul.
- KADIOĞLU, Ayşe(2006). *Zaman Lekesi*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- KAN, Çiğdem(2009). “Değişen Değerler ve Küresel Vatandaşlık Eğitimi”. *Kastamonu Eğitim Dergisi*. 17(3), 895-904. Kastamonu.
- ÖZKAZANÇ, Alev(2009). “Toplumsal Vatandaşlık ve Neoliberalizm Sorunu”*Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 64 (1), 247-264, Ankara.
- SARICAN, Elif(2006). *1998 ile 2004 Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programlarının Vatandaşlık Değerleri Açısından Karşılaştırılması*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- SARİİPEK, Doğa Başar(2006). “Sosyal Vatandaşlık ve Günümüzde Yaşadığı Dönüşüm. Aktif Vatandaşlık. (Sosyal Politika Açısından Bir Değerlendirme)”*Çalışma ve Toplum*, İstanbul.
- YILDIRIM, Ali veHasanŞİMŞEK(2008). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Seçkin Yayınları. Ankara.

ZHANG, Yan veBarbara M.WILDEMUTH(2009). *Qualitative Analysis of
Content*. Amerika.

ERMENİ SORUNUNA AİT YABANCI ARŞİV KAYNAKÇASI

Archive Problem For Armenian Foreign Bibliography

Muhammet KEMALOĞLU¹

Özet

Tarihte olduğu gibi günümüzde de, Ermeni toplumu üzerinden siyasi ve ekonomik çıkar sağlamak için çalışan ülkeler bulunmaktadır. Bazı ülkelerde Türkleri ve Türkiye'yi sözde soykırımla suçlayan anıtlar dikilmekte, bazı ülkelerde de soykırım iddiasını tanımaya yönelik kararlar parlamento gündemlerine getirilmekte, hatta kimi ülke parlamentolarında kabul edilmektedir. Gerçekte tarihçilere bırakılması gereken bu konular, siyasetçilerin elinde çıkar aracı haline dönüştürülmektedir. Ermenilerin Türklere yönelik katliamları Anadolu'yla sınırlı kalmamış, Kafkaslarda ve Azerbaycan topraklarında da sürmüştür. Bu çalışmamızda Ermeni Sorununun Osmanlı döneminden başlayarak Cumhuriyet dönemine uzanan kaynakçası yapılmaya çalışılacaktır. Kaynakçada araştırma eserlerine yer verilmeyecek arşiv ve yazılı basın gösterilecektir.

Anahtar Kelimeler: Ermeni, Türkler, Soykırım, Azerbaycan, Kafkaslar, Anadolu

Abstracts

Throughout history, as it is now, there are countries striving to secure political and economic benefits of Armenian community. In some countries, monuments are being erected accusing Turks and Turkey of committing so-called genocide, in some countries decisions of recognizing the so-called genocide are brought into the parliamentary agenda, and even are accepted in some countries' parliaments. Instead of being left to historians, these issues are converted into a tool in the hands of politicians. The massacres of the Turks by the Armenians were not limited to Anatolia, they were done in the territory of the Caucasus and Azerbaijan. In this study, the bibliography of the works related with the Armenian Question starting from the Ottoman period till Republican period will be made. In the bibliography, the research studies will not be listed, but archives and printed press will be displayed.

Key Word: Armenian, Turks, Genocide, , Azerbaijan, Caucasus, Anatolia

---

¹ Gazi Üniversitesi Tarih Yüksek Lisans Öğrencisi, Gazi University Department Of History Master, Çiğiltepe Askeri Lojmanları 206-10 Çiğiltepe-Mamak-Ankara, muhammetkemaloglu@gmail.co

GİRİŞ

Herhangi bir konuda araştırma yapacak olan kişilerin ilk yapmaları gereken ele alacakları konuda daha önce yazılmış eserleri tespit ederek incelemektir. Fakat günümüzde ulaşılan yayın olanakları çerçevesinde her gün yüzlerce, hatta binlerce eser son kullanıcılara ulaşıyor. Bırakın bunların tümünü incelemeyi, büyük bir kısmından haberdar olmak dahi pek çok öğrenci ve hatta araştırma olanakları sınırlı akademisyen için neredeyse imkânsız bir çaba. Dolayısıyla, özellikle uzmanlık kaynakçaları akademisyenler, araştırmacılar ve daha genel olarak öğrenciler için vazgeçilmez ilk başvuru eserleri olmaktadır. Bu tür çalışmaların henüz kurumsallaşmadığı ülkemizde, ne yazık ki çeşitli konularda hazırlanmış kaynakçalar çok sınırlı sayıdadır. Milli Kütüphane Müdürlüğü tarafından yayına hazırlanan Türkiye Bibliyografyası ve Türkiye Makaleler Bibliyografyası, geniş kapsamlı olmakla beraber, son yıllara kadar sistematik olmayan yapılarıyla, bu ihtiyaca yeterince cevap verebilecek durumda değillerdi. Öte yandan, belirli bir konuyu tüm yönleriyle ele alan ve o konunun uzmanı kişilerce hazırlanmış olan uzmanlık kaynakçaları kavramı ise ülkemize neredeyse tamamen yabancıdır. Kaynakçalar akademik dünyanın en zahmetli ve ne yazık ki en az takdir gören çalışmalarıdır. Veri toplamanın zahmetleri ve zorlukları bir yana, bunların tasnifi, sıklıkla ve rahatlıkla gözden kaçan yazılım hatalarının, tekrar tekrar başa dönerek düzeltilmesi gereği ve çalışma, özellikle Türkiye ile ilgili olur ve Türkçe yayınlar taranırsa, Türkçenin, maalesef hâlâ standartlaştırılmamış yazımı ya da özensizlik nedeniyle sık sık karşılaşılan aynı kelimenin, hatta aynı yazar adının, farklı şekillerde yazılmış halleriyle boğuşmak zorunda kalınması, aşılması gereken sorunların sadece bir kaçıdır. Üstelik bütün bunların üstesinden gelinse bile, yine de bazı yayınların gözden kaçacağı ve onların da mutlaka bazı kişiler için”, hiç bir şekilde gözden kaçması mümkün olmayacak kadar önemli çalışmalar”, olacağı gerçeği, kaynakça çalışmalarının önünde daha en başından”, aşılması gereken sorunlar”, ya da”, kabullenilmesi gereken gerçekler”, olarak durur. Kaynak olmadan tarih yazmak mümkün değildir. Kaynakta ise gerçek kaynaklar aranır. Ermeni sorunu ile ilgili olarak da yaptığımız bu çalışma bazı eksiklikleri gidermesi açısından önemli olabilir. Tarihte olduğu gibi günümüzde de, Ermeni toplumu üzerinden siyasi ve ekonomik çıkar sağlamaya çalışan ülkeler bulunmaktadır. Bazı ülkelerde Türkleri ve Türkiye’yi sözde soykırımla suçlayan anıtlar dikilmekte, bazı ülkelerde de soykırım iddiasını tanımaya yönelik kararlar parlamento gündemlerine getirilmekte, hatta kimi ülke parlamentolarında kabul edilmektedir. Gerçekte tarihçilere bırakılması gereken bu konular, siyasetçilerin elinde çıkar aracı haline dönüştürülmektedir. Ermenilerin Türklere yönelik katliamları Anadolu’yla sınırlı kalmamış, Kafkaslarda ve Azerbaycan

topraklarında da sürmüştür. Bu çalışmamızda Ermeni Sorununun Osmanlı döneminden başlayarak Cumhuriyet dönemine uzanan kaynakçası yapılmaya çalışılacaktır. Kaynakçada araştırma eserlerine yer verilmeyecektir. Herhangi bir konuda araştırma yapacak olan kişilerin ilk yapmaları gereken ele alacakları konuda daha önce yazılmış eserleri tespit ederek incelemektir. Fakat günümüzde ulaşılan yayın olanakları çerçevesinde her gün yüzlerce, hatta binlerce eser son kullanıcılara ulaşıyor. Bırakın bunların tümünü incelemeyi, büyük bir kısmından haberdar olmak dahi pek çok öğrenci ve hatta araştırma olanakları sınırlı akademisyen için neredeyse imkânsız bir çaba. Dolayısıyla, özellikle uzmanlık kaynakçaları akademisyenler, araştırmacılar ve daha genel olarak öğrenciler için vazgeçilmez ilk başvuru eserleri olmaktadır. Bu tür çalışmaların henüz kurumsallaşmadığı ülkemizde, ne yazık ki çeşitli konularda hazırlanmış kaynakçalar çok sınırlı sayıdadır. Milli Kütüphane Müdürlüğü tarafından yayına hazırlanan Türkiye Bibliyografyası ve Türkiye Makaleler Bibliyografyası, geniş kapsamlı olmakla beraber, son yıllara kadar sistematik olmayan yapılarıyla, bu ihtiyaca yeterince cevap verebilecek durumda değillerdi. Öte yandan, belirli bir konuyu tüm yönleriyle ele alan ve o konunun uzmanı kişilerce hazırlanmış olan uzmanlık kaynakçaları kavramı ise ülkemize neredeyse tamamen yabancıdır. Kaynakçalar akademik dünyanın en zahmetli ve ne yazık ki en az takdir gören çalışmalarıdır. Veri toplamanın zahmetleri ve zorlukları bir yana, bunların tasnifi, sıklıkla ve rahatlıkla gözden kaçan yazılım hatalarının, tekrar tekrar başa dönerek düzeltilmesi gereği ve çalışma, özellikle Türkiye ile ilgili olur ve Türkçe yayınlar taranırsa, Türkçenin, maalesef hâlâ standartlaştırılmamış yazımı ya da özensizlik nedeniyle sık sık karşılaşılan aynı kelimenin, hatta aynı yazar adının, farklı şekillerde yazılmış halleriyle boğuşmak zorunda kalınması, aşılması gereken sorunların sadece bir kaçıdır. Üstelik bütün bunların üstesinden gelinse bile, yine de bazı yayınların gözden kaçacağı ve onların da mutlaka bazı kişiler için”, hiç bir şekilde gözden kaçması mümkün olmayacak kadar önemli çalışmalar”, olacağı gerçeği, kaynakça çalışmalarının önünde daha en başından”, aşılması gereken sorunlar”, ya da”, kabullenilmesi gereken gerçekler”, olarak durur. Kaynak olmadan tarih yazmak mümkün değildir. Kaynakta ise gerçek kaynaklar aranır. Ermeni sorunu ile ilgili olarak da yaptığımız bu çalışma bazı eksiklikleri gidermesi açısından önemli olabilir. Araştırmamızda, Milli Kütüphane, Gazi Üniversitesi Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı, Ankara Üniversitesi Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi, YÖK Kütüphanesi, Çukurova Üniversitesi Kütüphanesi kaynaklarından yararlanılmıştır.

YABANCI ARŞİVLER:

Amerikan Arşivleri (US ARCHIVES):

- American National Archives, U.S Consular Officials at Kharput, T.579, Rol.1, No:133, Tarih:5 September 1904.
- American National Archives, U.S.Consular Officials at Kharput, T.579, Rol.1, No:46, Tarih :Mart 1901
- American National Archives, U.S.Consular Officials at Kharput, T.579, Rul.1, No:29, Tarih:22 January 1901
- American National Archives, U.S.Consular Officials at Kharput, T.579, Rol.1, No:133/3-4, Tarih :5 September 1904.
- American National Archives, U.S.Consular Officials at Kharput, T.579, Rol.1, No:136, Tarih:13 October 1904.
- NARA 867.4016/193:Copy no:484;NARA 867.4016/816 Jan 10, 1923;NARA, Mikrofilm No.T 1192, Roll 8;NARA, T 1192 R2.860J/395;NARA 867.4016/251;NARA, Inquiry Report No.90.s.56;RG 84 Box 19.No:414.J.B.Jackson'dan Mr.L.R.Fowle'a.14 Haziran 1917-;Department of State Papers, 860J.5811;Near East Foundation Archives, American Committee for Armenian and Syrian Relief Minutes, 1915-1919;Annual Report of the Commisioner General of Immigration to the Sec of Labor, Government Printing Office, beginning 1895-1932;The New Near East, Vol.6, Nu.7, Genel Nu.31, 23 Ocak 1920, s.28.

İngiltere Arşivi (UK ARCHIVES):

- FO 371/2484/46942, No.22083;FO 371/2146, No.70404 (Chcethem'den Sir Edward Grey'e, 12 Kasım 1914, Kahire);FO 371/2484, No.22083 (Rus Büyükelçisinden İngiliz Dışişlerine 15 Şubat 1915 tarihli memorandum);FO 371/2485, No.115866 (Albay Mark Sykes'ten Sir John Maxwell'e mektup, 3 Ağustos 1915, Kahire);WO 157/691/9 (İngiliz Karargâhı Askeri İstihbarat Bülteni, 5 Mayıs 1915, Kahire);FO 608/78, (75631), No.869 (Amiral Carthorpe Şifre telgraf, 20 Mayıs 1919);FO 608/78, No.1094 (Amiral Carthorpe Şifre telgraf, 21 Mayıs 1919);FO 371/2488, No.143153 (Konsolos P.Stevens'ten Dışişlerine, 16 Eylül 1915, Batum);WO 158/933, No.5796, I, p.3.

Alman Dışişleri Bakanlığı Siyasi Arşivi:

- A, Türkiye 183, Bd.36, No.7117, R.14085;
- A Türkiye 183, Armenien Bd.37, No.7122, R.14086, No.3898
- A Armenien, Türkiye 183, R.14093, Bd.44-45;KA AOK NA 1915 K 3528 (15 Juli 1915, AO VI p.4624.

Fransa (Archives de France):

Turquie/Vol.862,863;Turquie/Vol.870/Syrie-Palestine;Turquie/Vol.848-850, 8 Mart 1915;Archives des Affaires Etrangères de France, Série Levant, 1918-1928, Sous Série Arménie, Vol.2, folio 47

Rusya Arşivi:

Dokumenti Ġ Materialı Po Vneşney Politike Zakavkazya Ġ Gruzii, Tiflis, 1919.

Mejdunarodnie Otnoşeniya V Epohu İmperializma.Dokumenti İz Arhiva Tsarskogo Ġ Vremennogo Pravitelstva 1878-1917 gg, seri 3, c.2;c.6, bölüm 1;c.7, bölüm 2;c.9, bölüm 1, Moskva-Leningrad, Gosudarstvennoe Sotsialno-Ekonomiçeskoe İzdatelstvo, 1933, 1935, 1935, 1937.

Rossiyskiy Gosudarstvennyy Arhiv Sotsialno-Politiçeskoj İstorii Kratkiy Spravoçnik/Spravoçno-İnformatsionnie Materialı K Dokumentalnim Ġ Muzeynim Fondam RGASPI, Moskva, ROSSPEN, 3.Basım, 2004.

Rossiyskiy Gosudarstvennyy İstoriçeskiy Arhiv (Rus Devlet Tarih Arşivi), Fond:1405, Op.:521, Delo :442, LL.379-395.

Rusya Askeri Tarih Devlet Arşivi

Rusya Dış Politika Arşivi

Rusya Federasyonu Devlet Arşivi

Rusya Toplumsal Siyasal Tarih Devlet Arşivi

Sbornik Diplomatıçeskih Dokumentov.Reformı V Armenii, Petrograd, Ministerstvo İnostrannıh Del, 1915.

Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

Rossiyskiy Gosudarstvennyy İstoriçeskiy Arhiv, Fond:391, Opis.:6, Delo :305, LL.:39-40.

Rossiyskiy Gosudarstvennyy İstoriçeskiy Arhiv, Fond:391, Opis:6, Delo:305, L.73.

Rossiyskiy Gosudarstvennyy İstoriçeskiy Arhiv, Fond:1405, Op.:521, Delo:442, LL:379-395.

Rossiyskiy Gosudarstvennyy İstoriçeskiy Arhiv, Fond:1622, Opis.1, Delo:9, L.:1.

Dokumenti Vneşney Politiki SSSR, c.3, 4, 6, Moskva, Gospolizdat, 1959, 1960, 1962.

Diğerleri

A Crime of Silence, 1985, The Armenian Genocide.Cambridge.

A Letter from The International Asociation of Genocide Scholars
on 13/06/05.

Accaunts and Papers.

- Alman Dışişleri Bakanlığı Arşivi, “190 dosya”, “Türkiye 41”, “Türkiye Genel Politika”, R 22346, 28 Şubat 1918.
- Alman Dışişleri Bakanlığı Arşivi.
- American Committee for Armenian and Syrian Relief. A National Test of Brotherhood; America's Opportunity to Relieve Suffering in Armenia, Syria, Persia and Palestine. New York: American Committee for Armenian and Syrian Relief, 1916, 1917.
- American Committee for Armenian and Syrian Relief. American Committee for Relief in the Near East, Its History, Its Work and the Need for Support as Outlined by President Wilson and Others. New York: American Committee for Armenian and Syrian Relief, 1918, 1919.
- American Committee for Armenian and Syrian Relief. Armenia, the Word Spells Tragedy. New York: American Committee for Armenian and Syrian Relief, 1917?. 48 pp. Notes: Reprinted by J.C. & A.L. Fawcett (Astoria, NY) in 1990.
- American Committee for Armenian and Syrian Relief. Armenia. New York: Amer. Comm. for Armenian/Syrian Relief, 1917. 48 pp.
- American Committee for Armenian and Syrian Relief. The Cry of Armenia. New York, NY: ACASR, 1916. 32 pp.
- American Committee for Armenian and Syrian Relief. The Cry of Millions, Exiled, Destitute, Dying. New York: American Committee for Armenian and Syrian Relief, 1916.
- American Committee for Armenian and Syrian Relief. The Most Terrible Winter the World Has Ever Known. New York: American Committee for Armenian and Syrian Relief, 1917.
- American Committee for Armenian and Syrian Relief. Workers Note Book on Armenia. New York: American Committee for Armenian and Syrian Relief, 1918.
- American Relief Administration. Bulletin, 1st series. Paris: np, Mar 8, 1918.
- Amerikan Ulusal Arşivleri, RG 59, 867.00/868 (M 353, roll 7, fr.448)
- Anassian, H.S. The Armenian Question and the Genocide of the Armenians in Turkey (A brief Bibliography of Russian Materials). La Verne, CA: American Armenian International College, 1983. 177 pp.
- Anatolian Times, 22 Eylül 2005
- Apramian, J. The Georgetown Boys. Hamilton Ontario, CAN: The Printing House, 1983. NP pp.
- Archives de Ministères des Affaires Etrangères, Guerre 1914-1918, Turquie, C.887, s.184-187.
- Archives, (Politika Haber Dergisi Eki, Basım yeri ve Yılı yok), s.48
- Archives, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü yayınları, Ankara, 1995.

- Arlen, Michael Jr. Passage to Ararat. New York: Farrar, Straus & Giroux, 1975. 293 pp.
- Armaghanian, Arsha Louise. Arsha's World and Yours. New York: Vantage Press, 1977. 96 pp.
- Armen, Garbis. Historical Atlas of Armenia. New York: Armenian National Education Committee, 1987. 50 pp.
- Armenia 1914-1918: A Collection of Diplomatic Documents. Potsdam, Germany: Tempelverlag, n.d. 541 pp.
- Armenia. [Delegations at the Conference of Peace]. Armenians in Cilicia; Memorandum to the Secretary General of the League of Nations. Geneva: np, 1922.
- Armenian Convicted of Murder, The Washington Post, 3 July 1973.
- Armenian Genocide Resource Guide. Washington, D.C.: Armenian Assembly of America, 1988. 56 pp.
- Armenian Joint Council. Armenians in Cilicia. Geneva: np, 1921.
- Armenian National Committee. The Armenian Genocide As reported in the Australian Press. Sydney, Australia: Armenian National Committee, 1983. 119 pp.
- Armenian Pres Overview, International Journalist Network Report, internet adresi: http://ijnet.org/FE_Article/presoverview.AsplCountryID=644, erişim tarihi: 28.10.2003
- Armenian Red Cross and Refugee Fund. Annual Report. London: np, 1915-1920.
- Armenian Refugees (Lord Mayor's Fund). The Plight of Armenian and Assyrian Christians. London: Spottiswoode, Ballantyne and Co., 1919.
- Armenian Violence and Masacre in the Caucasus and Anatolia Based on Archives, 1906-1918, The Turkish Republic Prime Ministry General Directorate of State Archives Department of Ottoman Archives Publication, Publication No:23, Ankara, 1995.
- Armenian Violence and Masacre in the Caucasus and Anatolia Based on Archives, 1919-1920, The Turkish Republic Prime Ministry General Directorate of State Archives Department of Ottoman Archives Publication, Publication No:34, Ankara, 1997.
- Armenian Violence and Masacre in the Caucasus and Anatolia Based on Archives, 1919, The Turkish Republic Prime Ministry General Directorate of State Archives Department of Ottoman Archives Publication, Publication No:24, Ankara, 1995.
- Armenian Violence and Masacre in the Caucasus and Anatolia Based on Archives, 1920-1922, The Turkish Republic Prime Ministry General Directorate of State Archives Department of Ottoman Archives Publication, Publication No:35, Ankara, 1998.

- Armenian Weekly, 7 Mayıs 1994.
- Armenians in Ottoman Documents 1915-1920, 1995, Ankara.
- Armenians in Ottoman Documents, 1915-1920, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Yayın Nu:14, Ankara, 1994.
- Armenians in Ottoman Documents, 1915-1920, The Turkish Republic Prime Ministry General Directorate of State Archives Department of Ottoman Archives Publication, Publication no:25, Ankara, 1995.
- Armenians in the Ottoman Empire and Modern Turkey, 1912-1925, Boğaziçi University Publications, İstanbul, 1984.
- Armenians Terrorism:A Threat to Peace, Akdeniz University Publications, Antalya 1985.
- Armenian-Turkish Conflict, Speech given by Dr.Justin McCarthy at the Turkish Grand National Assembly, March 24, 2005
- Armyanskiy Genosid Mifi Realnost.Bakü, 1992.
- Armyanskiy Genosid, 1992, "Mif i Realnost", Bakü.
- Aspiration et Agisement Révolutionnaires des Comités Armeniens avant et après la proclamation de la Constituon Ottomane, Constantinople, 1917.
- Aspirations et Aassignments Révolutionnaires des Comités Arméniens avant et après la proclamation de la Constitution Ottomane, (Ankara, second edition, 2001).
- ATBD, Ekim 1985, Sayı 85, belge 2003, 2005.
- ATBD, Nisan 1987, Sayı 86, belge 2051.
- Atrocités arméniennes commises contre les Musulmans du Caucase durant le mois de juillet 1919.L'Etat Major Général Ottoman, Constantinople, 1919.
- Bibliography Of Articles On Annenian Studies İn Western Journals, 1869-1995,
- Blue Book, Turkey No:1, 2, 6 (1896).
- BOA.HR.SYS.HU, kr.110, dos.12-2, nr.75-91, 103-106, 111-113, 163-166.
- BP Statistical World Review of Energy, Haziran 2005
- BRITISH DOCUMENTS ON FOREIGN AFFAIRS, Reports and Papers from the Foreign Office Confidential Print, General Editors, Kenneth Bourne and D.Cameron Watt, Part I, From the Mid-Nineteenth Century to the First World War, Series B, The Near and Middle East 1856-1914, The Ottoman Empire, Nationalism and Revolution 1885-908, Vol.19, University Publications of America, 1985.
- British Documents on Ottoman Armenians, 1856-1880, Vol.I, Ed.by Bilal N.Şimşir, Ankara, 1982.

- British Military Mision Berlin, Notes on Interview with Enver Paşa on (6 Ocak 1920), to Chief British Military Representative, Supreme War Council, 17 Ocak 1920, WO 37/5620.
- Buchanan to Grey, (Rusia:Annual Report, 1913), 4 Mart 1914, BDFa, Bölüm 1, C.6, s.365-368.
- Buchanan to Grey, 24 Mayıs 1914, Gooch-Temperley, s.796.
- Büyük Sovyet Ansiklopedisi.Ed.OY Schmidt, Cilt 3, 1926, Ermenistan Devlet Arşivleri, d.b44, s.b7
- Centennial of Constantinople Station, İstanbul, Near East Mision of the American Board1931.
- Center for Strategic Research, Armenian Claims and Historical Facts, Questions and Answers, (Ankara, 2005).
- Central Asian Survey
- Christians And Jews İn The Otoman Empire
- Confidential Print (BDFa), Bölüm 1, C.5, Kenneth Bourne, D.Cameron Watt (eds.) (University Publications of America, 1983), s.75-81.
- Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide, <http://www.preventgenocide.org/law/convention/text.htm>
- Correspondance from Consuls General, Letter from Consul General Heap to Minister Cox, dated aug.24, 1886).
- Correspondence Respecting me Convention Between Great Britain and Turkey of June 4, 1878, London, 1878
- Council of Europe Parliamentary Asembly Resolution, April 24, 1998.
- Courian R.Promartyrs de la civilization.Yverdon, Switzerland, pp:27, 1964.
- Cubitt, B.B, The Secretary to the Army Council to the Under Secretary of State, Foreign Office, British Documentson Foreign Affairs, 10 Mart 1920, WO 37/5620.
- Cultura Turcka
- De Robeck'ten Londra'ya, 21 Eylül 1919, Foreign Office, British Documentson Foreign Affairs, 371/4174/136069
- Destruction of Christian Communities in Ottoman Turkey, Ann Arbor, 1998.
- Die Entstehung und Wiederherstellung der armenischen Nation, Berlin 1920.
- Encyclopaedia Britannica, Volume 15, (Macropaedia, 1985), s.360-366.
- European Union Draft Report On The European Union's Relations With The South Caucasus Under the Partnership and Cooperation Agreements January 23, 2002.
- Facts From The Turkish Armenians.
- Foreign Office Handbook, 1/8008, XC/A-018055, s.651.

- Foreign Office Handbook, 371/6556/E.2730/800/44.
Foreign Office Handbook, Mayıs 1919, Foreign Office, 373/5, p.16
Foreign Office Handbook, Mayıs 1919, Foreign Office, 373/5, s.15.
Foreign Office Handbook, Mayıs 1919, Foreign Office, 373/5, s.17-18
Foreign Office Handbook, Mayıs 1919, Foreign Office, 373/5, s.18.
Foreign Office Handbook, Mayıs 1919, Foreign Office, 373/5, s.19.
Foreign Office Handbook, Mayıs 1919, Foreign Office, 373/5, s.22
Foreign Office Handbook, Mayıs 1919, Foreign Office, 373/5/5/1
Foreign Office Handbook, Mayıs 1919, Foreign Office, British Documentson Foreign Affairs, 373/5, s.21.
Foreign Office Handbook, Ocak 1919, Foreign Office,373/5/6, s.71-72
Foreign Office, British Documentson Foreign Affairs, 195/2449, P.21, (8 Mayıs 1913)
Foreign Office, British Documentson Foreign Affairs, 371/2130 Ve Takip Eden Dosyalar,
Foreign Office, British Documentson Foreign Affairs, 371/2130, P.58, (10 Ocak 1914)
Foreign Office, British Documentson Foreign Affairs, 371/2147, No.74733, Batum, 24 Kasım 1914
Foreign Office, British Documentson Foreign Affairs, 371/2484, No.0152/4717.(M.O.1), Wan Office, Mart 1915.
Foreign Office, British Documentson Foreign Affairs, 371/2484, No.25167, Bulgaristan, 4 Mart 1915
Foreign Office, British Documentson Foreign Affairs, 371/2484, No.25167/15,
Foreign Office, British Documentson Foreign Affairs, 371/2485, No.41444, (Boston 23 Mart 1915)
Foreign Office, British Documentson Foreign Affairs, 371/3404, No.52366, (25 Şubat 1916).
Foreign Office, British Documentson Foreign Affairs, 371/560, No.37689, (29-30 Eylül 1908)
Foreign Office, British Documentson Foreign Affairs, 371/560/37689:Dickson To Lowther, 30.9.1908.
Foreign Office, British Documentson Foreign Affairs, 371/B2b5/E 23:Report By Colonel Stokes On The Situation In Armenia.24.2.1920.
Foreign Office, British Documentson Foreign Affairs, 424/107, No.2, P.2-4.
Foreign Office, British Documentson Foreign Affairs, 424/132, No.36/2-3-4, P.47-50.
Foreign Office, British Documentson Foreign Affairs, 424/183, No.319, P.435.

- Foreign Office, British Documents on Foreign Affairs, 424/184, No.222, P.146.
- Foreign Office, British Documents on Foreign Affairs, 424/184, No.249, P.153.
- Foreign Office, British Documents on Foreign Affairs, 424/184, No.90-1, P.51.(25 Eylül 1895)
- Foreign Office, British Documents on Foreign Affairs, 424/186, No.150, P.123-124.
- Foreign Office, British Documents on Foreign Affairs, 424/195, No.57, P.51.(Van, 29 Ocak 1898)
- Foreign Office, British Documents on Foreign Affairs, 424/202, No.54, P.51.(10 Eylül 1901 Ve 11 Eylül 1901)
- Foreign Office, British Documents on Foreign Affairs, 424/206, No.21, P.21.(1 Mart 1904)
- Foreign Office, British Documents on Foreign Affairs, 424/206, No.62, P.54.(26 Nisan 1904)
- Foreign Office, British Documents on Foreign Affairs, 424/69, No.107, P.54-55.
- Foreign Office, British Documents on Foreign Affairs, 424/76, No.20, P.28-29.
- Foreign Office, British Documents on Foreign Affairs, 424/84, No.486, P.387-388.
- Foreign Office, British Documents on Foreign Affairs, 5 Mart 1915
- Foreign Office, British Documents on Foreign Affairs, 96/205-212, (Toynbee's Correspondence 1915-1916.)
- Foreign Office, British Documents on Foreign Affairs, Nu.371/B55b/E.2730/800/44.
- Foreign Office, F.O.424/123, pp.119-121, No.75
- Foreign Relations U.S.Rusia, 1918.
- International Law Commission, Draft Code of Crimes Against Peace and Security of Mankind, 48th session, 6 May-26 July 1996, s.92.
- İmparatorluğu Rus Politikası Arşiv Yabancı, Fihrist, 7 77/, ed.Mt.15 1.1 vol.
- İngiltere Arşivi.Londra Büyükelçiliği Arşivi (LBA).
- İngiltere Harici İşler Nazirliğinin Arşivi, Nu.371, b504, E.8519.
- İrevan Quberniyasında Ehalinin Sayına Dair 1831-ci, 1873-cü, 1886-cı, 1897-ci, 1914-ci, 1916-cı il melumatları.
- Le Comte de Cholet, Voyage en Turquie d Asie.Arménie, Kurdistan et Mésopotamie, Paris 1892, s.61.
- Le Probleme Arménien:Neuf Questions, 1982, Neuf Reponses, Institut de Politique Etrangère, Ankara.

- League of Nations.Armenian and Russian Refugees;Conference of Government Representatives to Consider Proposals for the Settlement of Refugees in Overseas Countries.Geneva:Imprimerie Kundig, 1927.Notes:Most League of Nations publications are printed both in English and French.
- League of Nations:Assembly:Fifth Committee.Armenian and Russian Refugee Problems;Report...Geneva:np, 1926.
- League of Nations:Assembly:Fifth Committee.Deportation of Women and Children in Turkey, Asia Minor and the Neighboring Territories;Report...Geneva:np, 1921, 1922.
- League of Nations:Assembly:Fifth Committee.Protection of Women and Children in the Near East;Report...Geneva:np, 1923-1927.
- League of Nations:Assembly:Fifth Committee.Settlement of Armenian Refugees;Report...Geneva:Imprimerie Kundig, 1926.League of Nations:Assembly:Fifth Committee.Transfer of Armenian Refugees to the Caucasus and Creation of an Armenian National Home in That Region;Report...Geneva:np, 1924.
- League of Nations:Assembly:Fifth Committee.Work of the High Commission for Refugees on Behalf of Near East Refugees;Report...Geneva:Imprimerie Jent, 1923.
- League of Nations:Assembly:Sixth Committee.Armenia;Report...Geneva:np, 1921, 1922.
- League of Nations:Assembly:Sixth Committee.Plan for the Establishment of Armenian Refugees in the Republic of Erivan;Report...Geneva:Imprimerie Jent, 1928.
- League of Nations:Assembly:Sixth Committee.Russian, Armenian, Assyrian, Assyro-Chaldean and Turkish Refugees;Report...Geneva:np, 1930-1935.
- League of Nations:Assembly:Sixth Committee.Settlement of Armenian Refugees in the Erivan Republic;Report...Geneva:Imprimerie Jent, 1929.
- League of Nations:Commission for the Protection of Women and Children in the Near East.Report...Geneva:np, 1923-1929.
- League of Nations:Commission of Enquiry on the Deportation of Women and Children in Turkey and Adjacent Countries.Work of the Commission Geneva:np, 1921.13
- League of Nations:Council, Armenian Refugee Settlement Commission;Report...Geneva:np, 1926.
- League of Nations:Council, Commission for the Protection of Women and Children in the Near East;Report...Geneva:np, 1923, 1925.
- League of Nations:Council, Protection of Minorities in Turkey.London:np, 1920.
- League of Nations:Council, Return to Turkish Armenian Refugees

- League of Nations:Council, Settlement of Armenian Refugees;Report Geneva:np, 1923-1927.
- League of Nations:High Commissioner for Refugees (1921-1930), Armenian Refugees;Report by Dr.Fridtjof Nansen...Geneva:np, 1924.
- League of Nations:High Commissioner for Refugees (1921-1930), Conference on Russian and Armenian Refugee Questions;Report...Geneva:Imprimerie Kundig, 1926.
- League of Nations:High Commissioner for Refugees (1921-1930), Identity Certificate for Armenian Refugees;Report...Geneva:np, 1924.
- League of Nations:High Commissioner for Refugees (1921-1930), Refugee Questions..Transfer of the Work for Russian and Armenian Refugees to the International Labour Organisation.Geneva:np, 1924.
- League of Nations:High Commissioner for Refugees (1921-1930), Report on the Settlement of Armenian Refugees in Syria and in Lebanon.Geneva:np, 1928.
- League of Nations:High Commissioner for Refugees (1921-1930), Russian and Armenian Refugees;Report...Geneva:Imprimerie Kundig, 1927.
- League of Nations:High Commissioner for Refugees (1921-1930), Russian, Armenian, Assyrian, Assyro-Chaldean and Turkish Refugees;Report...Geneva:Imprimerie Kundig, 1928, 1929.
- League of Nations:High Commissioner for Refugees (1921-1930).Armenian and Russian Refugees.Geneva:np, 1926.
- Müsavat Gazetesi, 02.09.2009
- Nota MİD Azerbaydjana, Bakinskiy Raboçiy Gazetesi, 19 Mayıs 1992, Bakü.
- Notes:A second edition was published in 1988 by the University of La Verne (La Verne, CA).Some material (mainlyFrench texts) were left out, and new material was added to it.
- Notes:Also published as Some of Us Survived.
- Notes:Also published by Hutchinson and Co., in London in 1924.
- Notes:Armenian editions:Constantinople:H.Asaturian ev vordik, 1919, and Beirut, 1967
- Notes:First edition 1890, just on Armenia, the 3rd edition covers the 1894-6 massacres.
- Notes:First published in Spanish, also German and Turkish editions.210.Papers Relating to the Foreign Relations of the United States:1915 Supplement:The World War.Washington, DC:US

- Government Printing Office, 1928. Notes: 69th Congress, 1st Session, House Document No. 475.
- Notes: Originally published in Germany as *Fünf Jahre in der Türkei*, but you can get a microfilm of the English edition from University Microfilms.
- Notes: Reissued, New York: Tankian Publishing Corp., 1975. Also in French, Russian.
- Notes: Reprinted by Armenian Missionary Association of America in 1976. Reprinted by the Armenian Heritage Press in 1987.
- Notes: Reprinted by Ballantine Books, 1976.
- Notes: Reprinted by Michael Kane in NY.
- Notes: Reprinted from the 1915 original by Sir Joseph Causton and Sons, Limited, London, 1916. It was reprinted in 1972 by G. Doniguan and Sons (Beirut, Lebanon), and in this 1972 edition a key to proper names left out of the original is included in it. Yet another reprint of it was issued in 1990 by Michael Kane of New York City.
- Notes: Reprinted in 1988 by the Armenian Missionary Association of America (Paramus, NJ).
- Notes: The British Edition, Smyrna 1922: *The Destruction of a City*, 1972 has fewer typos and is more precise in its system of notation. (Charny, *Genocide*. Vol 1).
- Notes: This is the English version, there is a French one called *Operation Nemesis*.
- Notes: U.S. Printing by George H. Doran, 1918. Reissued, New York: Tankian Publishing Corp., 1975. Also in French, Italian, German Swedish, Arabic (original language), and Armenian.
- Paris Büyükelçiliği Arşivi (PBA).
- Protocol II Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, Article 17.
- Public Record Office (PRO.) Foreign Office (FO.) PRO.FO.424/63, Nr.124, 277;67, Nr.502;74, Nr.198;77, Nr.54;107, Nr.212, 213;123, Nr.227;140, Nr.28, 84;13 Temmuz 1921, 371/6504/E.8519;29 Temmuz 1921. 371/6504/E.8745;371/5044/E 2310.
- Report of the International Commission to Inquire into the Causes and Conduct of the Balkan Wars, Washington: Carnegie Endowment for International Peace, 1914, "Katliam, Göç, Asimilasyon" Bölümü, s.148-158.
- Reports 6 of the American Board of Commissioners for Foreign Missions presented at the Twenty-Eighth Annual Meeting Held in the City of Newark, N.J., September 13, 14, 15, 1837, Boston, 1837.

- The Armenian Genocide and America's Outcry:A Compilation of U.S.Documents 1890-1923.Washington, DC:Armenian Assembly of America, 1985.
- The Armenian Rewiev, Revue des Etudes Arméniennes (REA), Revue des Etudes Arméniennes (REA), Vol.31, (Spring 1978), s.51, A.B.G.K.A.E.M, c.3, s.84.
- The Armenian Rewiev, Revue des Etudes Arméniennes (REA), Vol.31, (Spring 1978), s.52.
- The Armenian Rewiev, Revue des Etudes Arméniennes (REA), Vol.31, (Spring 1978), s.56.
- The Armenian Rewiev, Revue des Etudes Arméniennes (REA), vol.31, (Spring 1978), s.66.
- The Armenian Rewiev, Revue des Etudes Arméniennes (REA), Vol.31, (Spring 1978), s.67.
- The Armenian Rewiev, Revue des Etudes Arméniennes (REA), Vol.31, (Spring 1978), s.68.
- The Armenians in the Late Ottoman Period, Osmanlı'nın Son Döneminde Ermeniler, Edited by Türkkaya Ataöv, The Turkish Historical Society for The Council of Culture, Arts and Publications of The Grand National Asembly of Turkey, Ankara, 2001.
- The Case for Armenia, pp.5-15, by The British Armenia Committe, London, 1923, Ermenistan'ın Durumu, Haz.İngiliz-Ermeni Komitesi,
- The criminal law of genocide:international, comparative and contextual aspects, by Ralph J.Henham, Paul Behrens, 2007, s.17
- The Eastern Question: Imperialism and the Armenian Community, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1987.
- The Georgian Chronicle, ing.Terc.Robert Bedrosian, New York 1991.
- The Illustrated London News.(1915).Sa.361, 18 September, s.502-503.
- The Karabakh File:Douments and Fats on the Question of Mountainous Karabakh, 1918-1988.Edited by G.Libardian.ambridge, Zoryan İnstitute, 1989.
- The Sharia Court of Anatolian Kayseri, Journal of the Economic andSocial History of Orient (JESHO), XXI/3 (1978).
- The Treatment, Belge 64, s.258.Akt.AKÇAM Taner, İnsan Hakları ve Ermeni Sorunu İmge 2002 s.259
- The Turco-American Question:The Turkish Point of View, Published by The National Congres of Turkey, Constantinople 1919.
- Thomas de Waal, Black Garden:Armenia and Azerbaijan through Peace and War, New-York University Pres, 2004.S.132.
- USA Hoveer Arch.Bn, 1, FID, 15.
- Viyana Büyükelçiliği Arşivi (VBA).

Azərbaycan Arşivləri:

- AMDA, Azərbaycan Milli Devlet Tarih Arşivi, Azərbaycan Devlet Tarih Arşivi, Fon:27b, kasa 9, dosya 15, V: 29.
- AMDA, Azərbaycan Milli Devlet Tarih Arşivi, Azərbaycan Devlet Tarih Arşivi, Fon:894, kasa 10, dosya 31, V: 19-22
- AMDA, Azərbaycan Milli Devlet Tarih Arşivi, Azərbaycan Devlet Tarih Arşivi, Fon:970, kasa 1, dosya 1, V: 20
- AMDA, Azərbaycan Milli Devlet Tarih Arşivi, Azərbaycan Devlet Tarih Arşivi, Fon:970, kasa 1, dosya 1, V: b-7
- AMDA, Azərbaycan Milli Devlet Tarih Arşivi, Azərbaycan Devlet Tarih Arşivi, Fon:970, kasa 1, dosya 2, V: 9
- AMDA, Azərbaycan Milli Devlet Tarih Arşivi, Azərbaycan Devlet Tarih Arşivi, Fon:970, kasa 1, dosya 3, V: 2-3
- AMDA, Azərbaycan Milli Devlet Tarih Arşivi, Azərbaycan Devlet Tarih Arşivi, Fon:970, kasa 1, dosya 3, V: 7
- AMDA, Azərbaycan Milli Devlet Tarih Arşivi, Azərbaycan Devlet Tarih Arşivi, Fon:970, kasa 1, dosya 4, V: 25
- Azerbaican:The Seventh Year of onflit in Nagorno Karabakh.New York, 1997.
- Azərbaycan arxivi, 1988, № 1-2.
- Azərbaycan Demokratik Respublikası.Bakı, Elm, 1990.
- Azərbaycan dilində Abdullayev Ə.Ermənistanın Azərbaycana qarşı təəvüzkarlıq siyasəti tarixindən.Bakı, Elm, 1995, 168 s.
- Azərbaycan qəz..(azərbaycan dilində), 1918, 1919, 1920.
- Azərbaycan tarixi sənədlər və nəşrlər üzrə.Bakı, Elm, 1990, 384 s.
- Azərbaycan Xalq ümhuriyyəti (1918-1920).Parlament I.Bakı, Azərbaycan nəşriyyatı, 1998, 976 s.
- Azərbaycan Xalq ümhuriyyəti (1918-1920),Parlament II.Bakı, Azərbaycan nəşriyyatı, 1998, 992 s.
- Azərbaycan Xalq ümhuriyyəti (azərbaycan və rus dillərində).Bakı, Azərbaycan nəşriyyatı, 1998, 336 s.
- Azerbaycan Bilik Dünyası, Yeni Vatikan:Azerbaycan'ın Petrol Politikası Londra'yı Yönetecek mi, Azerbaycan Türk Kültür Dergisi, Sayı:331, Ocak-Şubat2000.
- Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Tarihi Arşivi, ADTA, Azerbaycan Devlet Tarih Arşivi, Fon:524, kasa 1, dosya 57, V: 3-5,Bakü, 1990.
- Azerbaycan Cumhuriyeti MDA, Fon:28, kasa 1, dosya 42, V: 34
- Azerbaycan Devlet Tarih Arşivi, Fon:100, kasa 2, dosya 791, V: 126
- Azerbaycan Devlet Tarih Arşivi, Fon:100, kasa 2, dosya 791, V: 127
- Azerbaycan Devlet Tarih Arşivi, Fon:100, kasa 2, dosya 791, V: 128
- Azerbaycan Devlet Tarih Arşivi, Fon:100, kasa 2, dosya 791, V: 132
- Azerbaycan Devlet Tarih Arşivi, Fon:100, kasa 2, dosya 791, V: 133

- Azerbaycan Devlet Tarih Arşivi, Fon:100, kasa 2, dosya 791, V:135.
Azerbaycan Devlet Tarih Arşivi, Fon:100, kasa 2, dosya 792, V: 132
Azerbaycan Devlet Tarih Arşivi, Fon:1061, kasa 1, dosya 105, V: 2
Azerbaycan Devlet Tarih Arşivi, Fon:1061, kasa 1, dosya 106, V: 2
Azerbaycan Devlet Tarih Arşivi, Fon:1061, L:1, İŞ:85-87, 100
Azerbaycan Devlet Tarih Arşivi, Fon:276, kasa 3, dosya 130, V:73-79
Azerbaycan Devlet Tarih Arşivi, Fon:28, kasa 1, dosya 230, V: 153
Azerbaycan Devlet Tarih Arşivi, Fon:524, kasa 1, dosya 56, V: 3.
Azerbaycan Devlet Tarih Arşivi, Fon:524, kasa 1, dosya 57, V: 3
Azerbaycan Devlet Tarih Arşivi, Fon:524, kasa 1, dosya 58, V: 2
Azerbaycan Devlet Tarih Arşivi, Fon:894, kasa 1, dosya 151, V: 21
Azerbaycan Devlet Tarih Arşivi, Fon:894, kasa 10, dosya 31, V: 17-18
Azerbaycan Devlet Tarih Arşivi, Fon:894, kasa 10, dosya 66, V: 42
Azerbaycan Devlet Tarih Arşivi, Fon:895, kasa 1, dosya 294, V: 6
Azerbaycan Devlet Tarih Arşivi, Fon:897, kasa 1, dosya 69, V: 55-57
Azerbaycan Devlet Tarih Arşivi, Fon:970, kasa 1, dosya 127, V: 27
Azerbaycan Devlet Tarih Arşivi, Fon:970, kasa 1, dosya 142, V: 23
Azerbaycan Devlet Tarih Arşivi, Fon:970, kasa 1, dosya 143, V: 9
Azerbaycan Devlet Tarih Arşivi, Fon:970, kasa 1, dosya 146, V: 7
Azerbaycan Devlet Tarih Arşivi, Fon:970, kasa 1, dosya 221, V: 3
Azerbaycan Devlet Tarih Arşivi, Fon:970, kasa 1, dosya 228, V: 4
Azerbaycan Devlet Tarih Arşivi, Fon:970, kasa 1, dosya 86, V: 2
Azerbaycan Devlet Tarih Arşivi, Fon:970, kasa 1, dosya 86, V: 22
Azerbaycan Devlet Tarih Arşivi, MDA, Fon:1054, siy.1, iş 4-a
Azerbaycan Devlet Tarih Arşivi, MDA, Fon:1061, siy.1, iş 24
Azerbaycan Devlet Tarih Arşivi, MDA, Fon:1061, siy.1, iş 28
Azerbaycan Devlet Tarih Arşivi, MDA, Fon:1061, siy.1, iş 95
Azerbaycan Devlet Tarih Arşivi, MDA, Fon:894, siy 10, iş 52
Azerbaycan Devlet Tarih Arşivi, MDA, Fon:894, siy.10, iş 103
Azerbaycan Devlet Tarih Arşivi, MDA, Fon:894, siy.10, iş 147
Azerbaycan Devlet Tarih Arşivi, MDA, Fon:894, siy.10, iş 170
Azerbaycan Devlet Tarih Arşivi, MDA, Fon:894, siy.10, iş 37
Azerbaycan Devlet Tarih Arşivi, MDA, Fon:894, siy.10, iş 58
Azerbaycan Devlet Tarih Arşivi, MDA, Fon:894, siy.10, iş 94
Azerbaycan Devlet Tarih Arşivi, MDA, Fon:894, siy.7, iş 8
Azerbaycan Devlet Tarih Arşivi, MDA, Fon:970, siy.1, iş 142
Azerbaycan Devlet Tarih Arşivi, MDA, Fon:970, siy.1, iş 143
Azerbaycan Devlet Tarih Arşivi, MDA, Fon:970, siy.1, iş 146
Azerbaycan Devlet Tarih Arşivi, MDA, Fon:970, siy.1, iş 152
Azerbaycan Devlet Tarih Arşivi, MDA, Fon:970, siy.1, iş 161
Azerbaycan Devlet Tarih Arşivi, MDA, Fon:970, siy.1, iş 163
Azerbaycan Devlet Tarih Arşivi, MDA, Fon:970, siy.1, iş 200

- Azərbaycan Dövlət Tarix Arşivi, MDA, Fon:970, siy.1, iş 83
Azərbaycan Dışişleri Bakanlığı Bilgi Arşivi, Dosya 2.
Azərbaycan Respublikası Dövlət Arşivi, Azərbaycan Respublikası Dövlət Arşivi, Fihrist, 1061, Siy.1, İş.98
Azərbaycan Respublikası Dövlət Arşivi, Fihrist, 1061, Siy.1, İş.1
Azərbaycan Respublikası Dövlət Arşivi, Fihrist, 1061, Siy.1, İş.105
Azərbaycan Respublikası Dövlət Arşivi, Fihrist, 1061, Siy.1, İş.95
Azərbaycan Respublikası Dövlət Arşivi, Fihrist, 1061, Siy.1, İş.96
Azərbaycan Respublikası Dövlət Arşivi, Fihrist, 1061, Siy.1, İş.96
Azərbaycan Respublikası Dövlət Arşivi, Fihrist, 979, Siy. 10, İş 96
Azərbaycan Respublikası Dövlət Arşivi, Kuba İli Arşiv Şubesi, No:136
Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Dövlət Arşivi.(ARMDT), Fond 379, siyat 5901, w.1-6.
Azərbaycan Respublikası Milli Dövlət Arşivi, ARDA, Fon:1061, siy.1, iş 4, vər.6
Azərbaycan Respublikası Milli Dövlət Arşivi, ARDA, Fon:1961, siy.1, iş 83, vər.1-3
Azərbaycan Respublikası Milli Dövlət Arşivi, ARDA, Fon:1061, siy 1, iş 105, vər.71-73
Azərbaycan Respublikası Milli Dövlət Arşivi, ARDA, Fon:1061, siy 1, iş 105, vər.77-78
Azərbaycan Respublikası Milli Dövlət Arşivi, ARDA, Fon:1061, siy 1, iş 108, vər.5
Azərbaycan Respublikası Milli Dövlət Arşivi, ARDA, Fon:1061, siy 1, iş 110, vər.5-6
Azərbaycan Respublikası Milli Dövlət Arşivi, ARDA, Fon:1061, siy.1, iş 100, vər.123
Azərbaycan Respublikası Milli Dövlət Arşivi, ARDA, Fon:1061, siy.1, iş 100, vər.119-120
Azərbaycan Respublikası Milli Dövlət Arşivi, ARDA, Fon:1061, siy.1, iş 100, vər.1 17-118
Azərbaycan Respublikası Milli Dövlət Arşivi, ARDA, Fon:1061, siy.1, iş 105, vər.63-64
Azərbaycan Respublikası Milli Dövlət Arşivi, ARDA, Fon:1061, siy.1, iş 105, vər.70
Azərbaycan Respublikası Milli Dövlət Arşivi, ARDA, Fon:1061, siy.1, iş 105, vər.74-76
Azərbaycan Respublikası Milli Dövlət Arşivi, ARDA, Fon:1061, siy.1, iş 105, vər.83-85
Azərbaycan Respublikası Milli Dövlət Arşivi, ARDA, Fon:1061, siy.1, iş 105, vər.97-98
Azərbaycan Respublikası Milli Dövlət Arşivi, ARDA, Fon:1061, siy.1, iş 99, vər.11.

- Azerbaycan Respublikası Milli Devlet Arşivi, ARDA, Fon:1061.siy 1, iş 105, vər.100-101
- Azerbaycan Respublikası Milli Devlet Arşivi, ARDA-ARMDA-ARDTA, Fihrist, 1061, L:1, İŞ:95-98
- Azerbaycan Respublikası Milli Devlet Arşivi, ARDA-ARMDA-ARDTA, Fon:1061, L:1, İŞ:105, V:1
- Azerbaycan Respublikası Milli Devlet Arşivi, ARDA-ARMDA-ARDTA, Fon:1061, L:1, İŞ:95, V:13
- Azerbaycan Respublikası Milli Devlet Arşivi, ARDA-ARMDA-ARDTA, Fon:1061, L:1, İŞ:96, V:35-36
- Azerbaycan Respublikası Milli Devlet Arşivi, ARDA-ARMDA-ARDTA, Fon:1061, L:1, İŞ:96, V:6
- Azerbaycan Respublikası Milli Devlet Arşivi, ARDA-ARMDA-ARDTA, Fon:1061, L:1, İŞ:96, V:8
- Azerbaycan Respublikası Milli Devlet Arşivi, ARDA-ARMDA-ARDTA, Fon:1061, L:1, İŞ:96, V:1-2
- Azerbaycan Respublikası Milli Devlet Arşivi, ARDA-ARMDA-ARDTA, Fon:1061, L:1, İŞ:108, V:8-10
- Azerbaycan Respublikası Milli Devlet Arşivi, ARDA-ARMDA-ARDTA, Fon:25, L:2, İŞ:208
- Azerbaycan Respublikası Milli Devlet Arşivi, ARDA-ARMDA-ARDTA, Fon:524, L:1, İŞ:57, V:3
- Azerbaycan Respublikası Milli Devlet Arşivi, ARDA-ARMDA-ARDTA, Fon:894, L:10, İŞ:31, V:23-26
- Azerbaycan Respublikası Milli Devlet Arşivi, ARDA-ARMDA-ARDTA, Fon:897, L:1, İŞ:11, V:180
- Azerbaycan Respublikası Milli Devlet Arşivi, ARDA-ARMDA-ARDTA, Fon:894, L:2, İŞ:88, V:1-3
- Azerbaycan Respublikası Milli Devlet Arşivi, ARDA-ARMDA-ARDTA, Fon:970, L:1, İŞ:1, V:47-47a
- Azerbaycan Respublikası Milli Devlet Arşivi, ARDA-ARMDA-ARDTA, Fon:970, L:1, İŞ:3, V:12
- Azerbaycan Respublikası Milli Devlet Arşivi, ARDA-ARMDA-ARDTA, Fon:970, L:1, İŞ:30, V:1
- Azerbaycan Siyasi Partiler Ve İctimai Harekât Devlet Arşivi, Fon:11, L:1, İŞ:148, V:34
- Azerbaycan Siyasi Partiler Ve İctimai Harekât Devlet Arşivi, Fon:276, L:2, İŞ:20, V:18-19
- Azerbaycan Siyasi Partiler Ve İctimai Harekât Devlet Arşivi, Fon:276, L:2, İŞ:20, V:44
- Azerbaycan Siyasi Partiler Ve İctimai Harekât Devlet Arşivi, Fon:276, L:2, İŞ:22, V:75-77

- Azerbaycan Siyasi Partiler Ve İçtimai Harekât Devlet Arşivi, Fon:276,
L:7, İş:212, V:1
- Azerbaycan Siyasi Partiler Ve İçtimai Harekât Devlet Arşivi, Fon:276,
L:7, İş:212, V:1
- Azerbaycan Siyasi Partiler Ve İçtimai Harekât Devlet Arşivi, Fon:276,
L:8, İş:33, V:2
- Azerbaycan Siyasi Partiler Ve İçtimai Harekât Devlet Arşivi, Fon:276,
L:8, İş:33, V:5
- Azerbaycan Siyasi Partiler Ve İçtimai Harekât Devlet Arşivi, Fon:276,
L:9, İş:3, V:25
- Azerbaycan Siyasi Partiler Ve İçtimai Harekât Devlet Arşivi, Fon:277,
L:2, İş:16, V:9-14
- Azerbaycan Siyasi Partiler Ve İçtimai Harekât Devlet Arşivi, Fon:277,
L:2, İş:16, V:1-3
- Azerbaycan Siyasi Partiler Ve İçtimai Harekât Devlet Arşivi, Fon:277,
L:2, İş:16, V:15-17
- Azerbaycan Siyasi Partiler Ve İçtimai Harekât Devlet Arşivi, Fon:277,
L:2, İş:9, V:9-22a
- Azerbaycan Siyasi Partiler Ve İçtimai Harekât Devlet Arşivi, Fon:277,
L:2, İş:16, V.18
- Azerbaycan Siyasi Partiler Ve İçtimai Harekât Devlet Arşivi, Fon:276,
L:7, İş:254, V:1
- Azerbaycan Siyasi Partiler Ve İçtimai Harekât Devlet Arşivi, Fon:609,
L:1, İş:42, V:16
- Demokrasi, Doğu-Batı, Savaş ve Barış, Yıl:b, Sayı:24, Ağustos, Eylül,
Ekim2003.
- Demokratik Azerbaycan Respublikası.Azerbaycan hükümeti.1918-
1920.1990.
- Kolibel Çeloveçestvana Territorii İsterişeskoj Armenii,
<http://www.azg.Am/RU/20020108/20020108.shtm>.

KAYNAKÇA

- AKÇAM, Taner, İnsan Hakları ve Ermeni Sorunu, İttihat ve Terakkiden
Kurtuluş
- BARTON, Jame L., Turkish Atrocities- Statements of American
Missionaries on the Destruction of Christian Communities in
Ottoman Turkey, Ann Arbor,1998.
- ÇİÇEK, Kemal, Ermenilerin Zorunlu Göçü (1915-1917), Ankara.
- DADRİAN, Vahakn N. ,The History of the Armenian Genocide, Oxford,
1995.
- GRABER, G.S. ,Caravans of Oblivion- The Armenian Genocide 1915,
New York,1996.
- GÜLER, Ali, Sorun Olan Ermeniler, İstanbul, 2003.

- GÜRÜN, Kamuran, Ermeni Dosyası, İstanbul, 2005.
HALAÇOĞLU, Yusuf, Ermeni Tehciri ve Gerçekler (1914-1918.), Ankara, 2001.
HOVANNISSIAN, Richard G. ,Remembrance and Denial- The Case of the Armenian Genocide, Detroit,1998.
KOÇAŞ, Sadi, Tarihte Türk ve Ermeni İlişkiler, İstanbul,1990.
MELSON, Robert, On the Origins of the Armenian Genocide and the Holocaust,Chicago,1996.
MILLER, Donald E. ,An Oral History of the Armenian Genocide, Berkeley,1993.
MINASSIAN, Gaidz ,Guerre et Terrorisme Arméniens, Paris 2002.
OREL, Şinasi, Talat Paşa Telgraflarının İçyüzü.
ÖKE, Kemal M., Yüzyılın Kan Davası Ermeni Sorunu (1914-1923, İstanbul 2003.
ÖZDEMİR, Hikmet, Salgın Hastalıklardan Ölenler (1914-1918.), Ankara, 2005.
Savaşına, Ankara 1999.
SÜSLÜ, Azmi, Türk Tarihinde Ermeniler (Temel Kitap.), Ankara, 1995.
ŞİMŞİR, Bilal N. ,Ermeni Meselesi 1774, Ankara, 2005.
TERNON, Yves ,Les Arméniens- Histoire d'un Génocide, Paris, 1996.
TÜRKDOĞAN, Berna,1915'ten Günümüze Tehcir (Türk Ermeni İlişkileri),İstanbul,2006.
YERASİMOS, Stefanos, Birinci Dünya Savaşı ve Ermeni Sorunu, Ankara, 2002.

SOĞUK SAVAŞ SONRASI DÖNEMDE ABD'NİN KIBRIS POLİTİKASI

Post Cold War Period, American Policy Toward Cyprus

Mesut ŞÖHRET*

ÖZET

Günümüz dünyasının süper gücü olarak kabul edilen Amerika Birleşik Devletleri yeryüzündeki birçok kriz bölgesinde kendi politik, ekonomik ve askeri gücünü göstererek adeta meydana gelen her olayda müdahil taraf olarak anılmaktadır. Bazen olayların perde arkasında bazen olayların bizzat içinde bazen de kriz sonrası izlediği yöntemlerle sürekli olarak tartışılmaktadır. Bu özelliği ile Amerika kimilerince dünyanın hegemon gücü ya da jandarması olarak adlandırılmaktadır. Bu durum şüphesiz ki Amerika'nın dünya üzerindeki ayrıcalıklı (exceptionalist) konumundan kaynaklanmaktadır. Bu çalışmanın temel amacı, dünyanın en stratejik bölgelerinden biri olan ve yıllarca çözülemeyen bir sorun olarak uluslararası toplumun gündemini meşgul eden Kıbrıs Sorunu'na yönelik olarak ABD'nin Soğuk Savaş sonrası dönemdeki yaklaşımlarını ve politikalarını ortaya koymaktır. Bu maksatla çalışma genel olarak üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Soğuk Savaş sonrası dönemde oluşan yeni ortam ve bu ortam içinde ABD dış politikasında Kıbrıs sorunun durumu anlatılmaktadır. İkinci bölümde 1995 – 2000 arası dönemde yaşanan gelişmeler incelenmiştir. Üçüncü bölümde ise Annan Planına giden süreç ve bu süreç sonrası yaşanan gelişmeler kısaca analiz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kıbrıs, Soğuk Savaş Sonrası, ABD'nin Kıbrıs Politikası, Kıbrıs Sorunu, Annan Planı

ABSTRACT

In Today's world the USA known as super power in International Relations and involved almost all crisis by using it's economic, politic and military power either solve or incite the problem in order to its national interests. The USA can be seen sometimes behind the stage and sometimes directly within the events, therefore the methods and approaches of America generally accepted as controversial in world politics. This situation based on exceptionalist characteristics of USA because the America called as hegemonic power or gendarmerie of world by many scholars. The aim of this study is to examine US policy toward Cyprus after post cold war period until Annan Plan. In that case, the study is consisting generally three parts. In the first part, the

---

* Doktora Öğrencisi, Kocaeli Üniversitesi Uluslar arası İlişkiler Bölümü,
sohretmesut@yahoo.com

new conjuncture of the world after cold war and situation of Cyprus Question in US foreign policy was examined. In the second part, the developments and American policy during 1995 – 2001 was determined and finally in the third part, the process before Annan Plan and later developments was examined by considering US foreign policy.

Key Words: *Cyprus, American Policy toward Cyprus, Post Cold War, Cyprus Problem, Annan Plan*

GİRİŞ

İkinci Dünya Savaşı'nın galip devletlerinden olan Amerika Birleşik Devletleri (ABD) savaş sonrası kurulan sistemde kapitalist Batı dünyasının liderliğini İngiltere'den devralarak sistemin hegemon gücü olmuş, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) de sosyalist dünyanın lideri olarak Doğu'nun hegemon gücü olarak ortaya çıkmıştır. Bu iki süper güç arasındaki mücadele, iki kutuplu dünya düzenini ve beraberinde 'soğuk savaş' denilen bir bakıma Doğu ile Batı dünyası arasındaki denge politikasına dayanan iki kutuplu bir sistem haline dönüşmüştür.

SSCB'yi büyük bir tehdit olarak algılayan ABD bu tehdidin yayılmasını önlemek için "çevreleme politikasını"² uygulamaya koydu. Bu politikaya göre Amerika ve müttefikleri Sovyetlerin tüm yaşam alanlarını sınırlandırarak Doğu bloğu ülkelerini çevreleyecekti ve bu sayede Komünizm tehlikesi sadece bulunduğu bölgede kalacak ve dünyanın geri kalan bölgelerini etkilemeyecekti. Bu uzun vadeli ve içinde birçok öğeyi barındıran bir politikaydı. Bu uygulama Doğu bloğunun dağılmasına kadar geçen sürede genel anlamıyla değişik varyasyonlarda uygulanmış ve amacına ulaşmıştır.

Çevreleme politikasına paralel olarak Amerika Kıbrıs'ta da Sovyet yayılmacılığını önlemek için, sorunun ortaya çıkmasından beri en aktif dış aktörlerden biri olmuştur. Bunun nedeni Kıbrıs adasının sahip olduğu jeo-stratejik önemdir. "ABD'li Amiral Alfred Thayer Mahan"³ (1841–1914), "Asya Problemi"⁴ adlı kitabında, kuzey yarı küresinin, dünya hakimiyeti mücadelesinde esas zeminini oluşturduğunu, özellikle Asya'da 30 – 40 enlemleri arasındaki kuşağın Britanya deniz gücü ile Rusya'nın kara gücü arasında sürekli bir mücadele bölgesi olduğunu belirtmiş; ileriye dönük olarak ise, İngiltere ve ABD gibi okyanuslara

---

² George F. Kennan, "X-Article. *The main element of any United States policy toward the Soviet Union 1947*" <http://www.state.gov/r/pa/ho/time/cwr/17601.htm> (23.12.2010)

³ Amiral Alfred Thayer Mahan (1841-1914) bir jeopolitikçi olmamasına rağmen, XVII., XVIII. ve XIX. yy. tarihleri üzerindeki incelemeleri neticesinde, dünyadaki mücadelenin genellikle denizlerin kontrolü için yapıldığı sonucuna ulaşmıştır. Bunun sonucu olarak: "Dünya egemenliğinin anahtarı, deniz yollarının kontrolündedir" tezini ortaya atmış ve savunmuştur.

⁴ Erol Mütercimler, **21.yy ve Türkiye**, Güncel Yayıncılık, 2000, İstanbul, s.95.

hakim devletlere, Rusya ve Almanya gibi karada güçlü devletlere oranla daha fazla şans tanımıştır.

Yani İngiltere ve ABD'nin en büyük avantajları, birçok devlet gibi kara sınırlarını korumak için geniş kara orduları besleme ihtiyaçlarının olmamasıdır. Kara Kuvvetleri ile dünyada ancak belirli ölçüde yer işgal edilebilir. Hâlbuki dünya egemenliği veya büyük imparatorluklar kurmak için denizaşırı nokta ve bölgelerin ele geçirilmesi ve bunlarla anavatan arasındaki irtibatı sürdürmek için de denizlerde egemen olmak gereklidir.”⁵

Yani, Amerika'nın gerek Akdeniz'deki gerekse Ortadoğu'daki çıkarları açısından hayati bir öneme sahipti. Çünkü adanın sahip olduğu doğal konum Ortadoğu ve Doğu Akdeniz'de sabit bir uçak gemisi şeklinde olması, ayrıca İngilizlerin adadan çekilmelerine rağmen adada konuşlu bulunan iki adet askeri üssü ile varlığını sürdürmesi ve bu üslerin NATO'nun ve Batı bloğunun emrinde olması, bu adanın Doğu bloğuna geçmesi ABD için kabul edilebilecek bir durum değildi. Bu nedenle Amerikan hükümetleri soğuk savaş boyunca Kıbrıs sorununda göreceli olarak değişken olmayan bir politika izlemiştir. Askeri ve siyasi çıkarları nedeniyle “Kıbrıs sorunun ilk dönemlerinde Amerika'nın Kıbrıs politikası; tarafların müzakereler sonucunda üzerinde anlaştıkları çözüm önerilerini desteklemek ve sessiz bir politika izleyerek BM'in adadaki düzenleyici rolünü tümüyle desteklemeye dayanmaktaydı.”⁶

Diğer bir deyişle hükümetlerin değişmesi Amerika'nın Kıbrıs politikasında kırılmalara neden olmamış, bununla birlikte Amerikan hükümetlerinin Kıbrıs'ta meydana gelen krizler sırasında gösterdikleri tepkiler farklılık göstermiş, ancak genel itibarıyla Amerika NATO'nun güneydoğu kanadını oluşturan ve Kıbrıs'taki her iki toplumunda anavatan olarak kabul ettikleri Türkiye ve Yunanistan arasında denge politikası izlemeye gayret etmiştir. Çünkü, ABD yönetimleri için Türkiye ve Yunanistan kaybedilemeyecek kadar önemli iki stratejik müttefik konumundaydı. Amerikan dış politika yapıcıları bu önemi bildiklerinden her iki anavatanı gerektiğinde ödüllendirerek ve gerektiğinde cezalandırarak kendi politikalarını uygulama ve empoze etme yoluna gitmişlerdir. Örneğin, bazı dönemlerde ABD yönetimleri Yunanistan ile daha yakın ilişkiler kurarken bazı dönemlerde Türkiye'yi destekler görünmüşlerdir. Kısacası ABD yönetimleri kendi ulusal çıkarlarını

⁵ Osman Metin Öztürk, “Silahlı Kuvvetler Dış Politika İlişkisinde Jeopolitiğin Yeri, Rolü ve Etkisi”, <http://www.habusulu.com/makale56.htm> (23.12.2010)

⁶ T.W. Adams, and Alvin J. Cottrell, “Cyprus Between East and West”, **Studies in International Affairs**, No: 7, The Washington Center of Foreign Policy Research School of Advanced International Studies, the John Hopkins Press) s. 57

maksimize edecek şekilde ve konjonktürel gelişmelere göre Kıbrıs politikasını Türkiye ve Yunanistan dengesi üzerine kurduğu söylenebilir.

1. BÖLÜM

1. SOĞUK SAVAŞ SONRASI DÖNEMİN ANALİZİ

Siyasal ve ideolojik olarak birbirine zıt iki bloğun liderleri durumundaki iki süper gücün sahip oldukları askeri güç (nükleer silahların varlığı) bir bakıma iki kutup arasında karşılıklı olarak caydırıcı bir etki göstermiş ve II. Dünya Savaşı'ndan sonra 'istikrarın' en önemli unsuru olmuştur denilebilir. Bu durum devletler düzeyinde var olan gerginliğin diğer alt seviyelerde meydana gelebilecek olası çatışmaları önlediği şeklinde yorumlanabilir.

Soğuk Savaş yıllarında ABD'nin izlediği güvenlik politikası ancak saldırıya uğradığı taktirde karşı saldırı hakkını kullanma biçimindeydi. Soğuk Savaş'ın ardından Avrupa'da 1989-1991 yılları arasında Berlin duvarının yıkılması, Almanya'nın birleşmesi, komünist iktidarların güç kaybetmesi ve SSCB'nin parçalara bölünmesi sonucu dünyanın jeopolitik haritası değişime uğradı. SSCB – ABD rekabetinin doğurduğu iki kutuplu dünya düzeninin yerini Amerika'nın tek kutuplu ve adına "Yeni Dünya Düzeni" denilen ve her bakımdan ABD'nin hegemonyasına dayanan hakim politikasının aldığını söylemek mümkündür, bu durum dünyanın tüm stratejik dengelerini değiştiren bir anlam ifade ediyordu artık dünya on yıl öncesine göre çok farklı bir dünya olmuştu.

SSCB'nin yıkılması ve Varşova Paktının dağılması ile birlikte tek süper güç olarak kalan Amerika kendi yeni dünya düzenini kurmak ve bu anlamda kendisine ayak bağı olarak gördüğü sorunları çözerek kendi gücünü tüm dünyaya ispat etmesi gerektiğinin bilincindeydi. "Yeni Dünya Düzeni'nin" lideri olduğunu gösterebilmek için gerektiğinde ulusal çıkarlarını zedeleyen ya da uluslararası hukuka aykırı hareket eden devletleri cezalandırabilmeli, onların içişlerine karışabilmeli ve uluslararası toplumu rahatsız eden sürüncemede kalan sorunları çözebilmeliydi.⁷ Bu amaçla daha 1990'ların başında çıkarlarını zedeleyen Saddam rejimine karşı 1991'de kazandığı Körfez Savaşı ABD'nin tek Süper güç olma arzusunu ispatlamasına fırsat vermişti.

1.2 Amerikan Yönetimlerinin Soğuk Savaş Sonrası Değişen Kıbrıs Politikaları

1.2.1. Nelson Ledsky'nin Arabuluculuk Çabaları

ABD Yönetimi Haziran 1989'da Kıbrıs Özel Koordinatörlüğü görevine büyükelçi Nelson Ledsky'i atadığı zaman Kıbrıs sorununda

---

⁷ Mustafa Aydın, "Cacophony in the Eagean: Contemporary Turkish – Greek Relations", *The Turkish Yearbook of International Relations*, No.27, 1997, s 124

yeni dönemde izleyeceği politikaların çerçevesinde belli olmuştu. Bu yeni dönemde ABD yönetimi sorunun taraflarına diplomatik yöntemlerle baskı uygulayıp, ‘arabulucu’ ya da ‘ikna edici’ güç (taraf) olma görünümünde olduğunu söylemek mümkündür.

ABD yönetiminin özel temsilci olarak Ledsky’i atamasının Türk tarafında olumsuz olarak algılandığı söylenebilir, zira KKTC kurucu Cumhurbaşkanı Rauf Denktaş’ın 11 Ekim 1989 da ortaya attığı İkincil (secondary) konular olarak kabul edilen ekonomi, turizm, sağlık, çevre ve spor vb. alanlarda Kıbrıs’lı Rumlar ile Türkler arasında işbirliği yapmaya dayanan “ortak iyi niyet bildirim”⁸ (announcement of joint good will) açıklanması yönündeki talebi karşısında herhangi bir hamle yapamayan ve bu iyi niyet bildirimini reddederek zor duruma düşen Vasiliou’yu kurtarmak için Ledsky’in Kıbrıs’ı ziyaret ettiği söylenebilir.

Bu durumun Kıbrıslı Türklerin Ledsky hakkındaki algılamalarını kendilerince haklı çıkarttığı söylenebilir. Bunun yanında genel itibariyle Ledsky’in yaptığı açıklamalar ve söylemler Türk tarafı karşıtı ifadelerle dolu olduğunu söylemek mümkündür. Örneğin: “Kıbrıs duvarı da Berlin duvarı gibi inmeli, Kıbrıslı Türklerin self determinasyon hakkını hiçbir zaman kabul etmeyeceğiz. Kıbrıs’ta Türk devletini kabul etmiyoruz ve etmeyeceğiz. Kıbrıs Türk toplumunun tek seçeneği vardır. Rum toplumu ile yeni bir anlayış içinde müzakere etmek”⁹ gibi ifadelerde bulunması Türklerin Ledsky’a karşı bakışlarını olumsuz yönde etkilediği açıktır.

Buna ek olarak Ledsky ile Denktaş arasında geçen bir diyalog da Türk tarafının Ledsky’e karşı olumsuz bakışını tamamıyla negatife yönelttiği söylenebilir. Bu diyaloga göre Denktaş, Ledsky’ya BM güvenlik konseyinin 4 Mart 1964 tarihli Rumları Kıbrıs’ta meşru hükümet olarak tanıyan 186 no’lu kararının haksızlığından bahsederken Ledsky şunları söyleyerek ABD yönetiminin bu yöndeki tavrını vurgulamıştı. “1964’ün dosyalarını inceledim. BM Güvenlik Konseyince alınan bu kararın hukuki temellere dayanan bir karar değil siyasi mülahazalarla alınmış bir karar olduğunu tespit ettim. Dolayısıyla, kuzeyde kurduğunuz devletin uluslararası hukuka göre meşru olduğunu kanıtlamak için bu gibi hukuki mütalaalara boş yere paranızı ve vaktinizi harcamayın ABD yönetimi olarak devletinizi hiçbir zaman tanımayacağız.”¹⁰. Bu söylem Amerikan yönetiminin resmi olarak

---

⁸ Ahmet Aydoğdu, **Kıbrıs Sorunu Çözüm Arayışları: “Annan Planı ve Referandum Süreci**, BRC Basım ve Matbaacılık, 2005, s. 200

⁹ Sabahattin İsmail, **Self Determinasyon ve Kıbrıs Türk Halkı**, Kastaş Yayınları, 1990, İstanbul, s.28

¹⁰ Nasuh Uslu, “Avrupa Birliği Kıskaçında Kıbrıs Meselesi, Bugünü ve Yarını”, (Ed: İrfan Kaya Ülger, Ertan Efeğil) **Kıbrıs Sorunu ve ABD**, HD Yayıncılık, 2001, Ankara, s.156

dillendirilmese de bir bakıma sorunun ABD tarafından ne şekilde görüldüğünü göstermesi açısından önemlidir. Buna göre BM'nin aldığı 186 no'lu karar ile ABD yönetimi bundan sonraki süreçte GKRY'yi Kıbrıs Cumhuriyeti olarak ve Ada'nın meşru yönetimi olarak tanıyacağını ve bu kararın hukuki bir temele göre değil siyasi tercihlere göre alındığını belirtmesi açısından da önemlidir. Zira ABD yönetimlerinin gerek KTFD devletinin gerekse KKTC'nin ilanından sonra takınmış olduğu tavrının BM'nin 186 no'lu kararı çerçevesinde şekillendiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Ayrıca bu yaklaşımı uluslararası topluma dikte ettirmesi örneğin KKTC'nin ilanından sonra bu ilanı tanımaya hazırlanan Pakistan ve Bangladeş gibi ülkeleri tehdit etmesi Amerika'nın izlediği politikanın somut örnekleri olarak verilebilir.

Ledsky, Kıbrıslı işadamı Asil Nadir'le 14 Aralık 1989'da Londra'da yaptığı görüşmede şu görüşleri dile getirmişti: "ABD olarak üçüncü sınıf bir mesele olarak gördükleri Kıbrıs Sorununa Türk - Yunan ilişkilerine atfettikleri önem nedeniyle arka kapıdan girmişlerdi. Onlara göre çözüm formülü, tarafların refah ve güvenlik ihtiyaçlarına cevap verecek bir formül olmalıydı. 1960 Anayasası başarısızlığa uğramaya mahkumdu. Kendisinin görevi, sadece ABD'nin nüfuzunu kullanarak tarafları çözüme itmektir, zorlamak değildir. Ona göre, Denктаş ile Vasiliou arasındaki tezat, Vasiliou'nun kalbinde geçmişe yer yokken, Denктаş'ın kalbinin geçmiş ile dolu olmasıydı. Denктаş, kendilerinin telkinlerini de dikkate alarak Kıbrıs'ta iki taraf arasındaki engellerin kaldırılması yolunda bazı adımlar atmıştı ama çözüme yönelmek için bu türden daha birçok adıma ihtiyaç bulunmaktaydı."¹¹

ABD yönetimlerinin sorunun çözümünde en büyük engel olarak Denктаş'ı gördükleri söylenebilir bu nedenle Denктаş'ı tasfiye etmek için Asil Nadir'e, Nelson Ledsky tarafından Cumhurbaşkanlığı teklif edildiği ancak Asil Nadir'in bu teklifi reddetmesiyle Denктаş'la çalışmaya devam etmek zorunda kalması Amerika için bir bakıma hayal kırıklığı olsa da, ABD yönetimlerinin dolaylı olarak STÖ'ler ile muhalif parti ve sendikalara yaptığı yardımlarla yavaş yavaş Denктаş'ı müzakere sürecinden elimine etmeye çalıştıkları söylenebilir.

1.2.2. 1990 – 1995 Arası Dönem: Boutros Ghali ve Fikirler Dizisi

Kıbrıs'ta toplumlararası görüşmelerin Mart 1990'da başarısızlığa uğramasından sonra, Körfez Savaşında elde edilen başarının ABD açısından oluşturduğu olumlu ortam Amerikan yönetiminin dünya

---

¹¹ Uslu, age, s: 156

üzerinde hegemonyasının ispatı şeklinde yorumlanabilir. Bu hegemonik ispatın bir yansıması olarak ABD yönetimi Kıbrıs konusunda Türk-Yunan diyalogunun yeniden başlatılması için şartların uygun olduğu kanaatine vardığını söylemek yanlış olmayacaktır.

Bu konjonktürde genel beklenti Başkan George Herbert Walker Bush Arap-İsrail anlaşmazlıklarında olduğu gibi Kıbrıs sorununu çözmek için de uluslararası bir konferansın toplanmasına sıcak baktığı yönündeydi. Fakat Bush, Körfez Savaşında kendinden destek gördüğü Türkiye'yi kızdırmamak için bu konuda baskı uygulayamıyordu.¹² Amerikalılara göre görüşmelerin önündeki en büyük engel Kıbrıs'lı Türkler (Denktaş) ve Türkiye'deki istikrarsız politik durumdu. Zira bu dönemde Türkiye'deki hiç bir politik partinin bu konuda elini taşın altına koyup karşılıklı bir müzakere yapabilecek durumda olmadığı söylenebilir.

Fakat ABD yönetimi için Türk tarafında adeta bir kurtarıcı vardı, bu kurtarıcı Körfez Savaşı nedeniyle yakın ilişki kurdukları Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın kendilerini kıramayarak çözüm yolunda adımlar atılmasını sağlayabilecek konumda olmasıydı. Gerçekten de Özal, Türk hükümetlerinin Kıbrıs görüşmelerine dahil olmaması yönündeki geleneksel politikasını terk ederek 30 Mayıs 1991'de Kıbrıs konusunda bir 'dörtlü konferans' toplanmasını önererek, şimdiye kadar meselelerin sadece iki toplum arasında görüşülmesi gerektiğini savunmuş olan Türkiye'nin mevcut geleneksel anlayışına da yenilik getirmiş oluyordu. Özal'ın önerisine göre Kıbrıs sorunu dış müdahaleleri ortadan kaldırarak; Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Kıbrıs Rum Yönetimi, Türkiye ve Yunanistan arasında ele alınmalıydı. Ancak bu teklif hem Atina hem de Rum yönetimi tarafından reddedilerek bunun yerine BM'nin Güvenlik Konseyi'nin beş daimi temsilcisinin de bulunduğu uluslararası bir konferans teklifi sundular bu teklifi de Özal kabul etmedi.¹³

Aslında Turgut Özal'ın askeri darbe sonrasında Türkiye'de Başbakanı olmasıyla Türk – Amerikan ilişkileri adeta zirve yaparak her iki müttefik ülke arasındaki kendine göre tek sorun olarak gördüğü Kıbrıs sorununun Türkiye'nin dış politikasını ipotek altına almaması ve olumsuz etki etmemesi için büyük çaba sarf ettiği söylenebilir. Bu amaçla Özal Yunanistan'la da ilişkilerin Kıbrıs sorunundan bağımsız bir şekilde en azından bu sorunun gölgesinden uzakta geliştirilmesi için politikalar geliştirmeye çalıştığı söylenebilir. Bu yaklaşımın bir yansıması olarak

---

¹² Uslu, age, s.157

¹³ Süha Bölükbaşı, "Kıbrıs Uyuşmazlığı ve Birleşmiş Milletler: 1954–1996 Arası Barışçı Çözüm Süzülük" (Ed: Faruk Sönmezoğlu) **Türk Dış Politikasının Analizi**, Der Yayınları, 2001, İstanbul, s.300

Özal Ocak 1988'de Davos'ta ardından da Mart 1988'de NATO zirvesi için Brüksel'de PASOK lideri ve Başbakan Andreas Papandreu ile buluşmuştur; hatta Özal 1952'den beri Yunanistan'a resmi ziyaret yapan ilk başbakan olarak tarihe geçmiştir. Davos ruhu olarak adlandırılan bu gelişmelerde Özal Yunanistan ve Türkiye arasında geliştirilecek ekonomik ve kültürel ilişkilerin iki ülke arasındaki sorunların çözümünü kolaylaştıracağını vurgularken Papandreu Kıbrıs sorununu da bu yaklaşıma dahil etmeye çalışınca Davos Ruhu'nun uzun ömürlü olmadığı söylenebilir.¹⁴

Kıbrıs'lı etnik Rum ve Türk toplum liderinin 1977 ve 1979'da ilan ettikleri iki deklarasyonda (Doruk Anlaşmaları) “iki bölge” ve “iki toplumlu” birleşik bir devlet oluşturmaya gayret göstermek konusunda anlaşmışlardı. Ancak zaman içinde bu yönde somut hiçbir ilerleme olmamıştır Nihayet, BM himayesinde devam görüşmelerin aradan geçen 15 yıldan sonra 1992'de olumlu sonuç vermeye oldukça yakın gibi görüldüğü söylenebilir.¹⁵ Amerikalıların adeta kol bükme şeklindeki baskıcı davranışlarının da yardımıyla 1992 yılında BM Genel Sekreteri Boutros Ghali 100 paragraftan oluşan ve taslak halindeki bir çözüm alternatifinin bütün yönlerini ele alan “Fikirler Dizisi” (set of ideas) ortaya kondu.¹⁶

Bu yöntem çözüm için uygun bir çerçeve olduğu gerekçesiyle ABD'nin onayını aldığı şeklinde yorumlanabilir. Zira, GKRY Cumhurbaşkanı Yorgo Vassiliou 1992 yılının sonunda Ghali'nin Fikirler Dizisini görüşmelerinin üzerine dayandırılacağı bir temel olarak kabul etti. Diğer yandan Rauf Denktaş ise başlangıçta Fikirler Dizisine itiraz etse de BM Güvenlik Konseyi tarafından doğrudan ve ciddi bir şekilde eleştirilince kabul etmek zorunda kaldı. İlginç bir şekilde BM Güvenlik Konseyi bu defa Kıbrıs konusuyla adeta daha ciddi bir şekilde ilgilenme gereği duymuştu. Bu nedenle Güvenlik Konseyi 10 Nisan 1992'de 750 sayılı kararı kabul etti ve bu karara göre Genel Sekreter müzakereler hakkında Güvenlik Konseyi'ni bilgilendirecek ve gerektiğinde Genel Sekreter'in Konsey'in desteğini almasını şart koşuyordu.¹⁷ Güvenlik Konseyi'nin almış olduğu 750 sayılı bu kararın Türk tarafı tarafından endişeyle ve BM'nin Rum tarafının görüşlerine sıcak baktığı şeklinde

---

¹⁴ Burcu Bostanoğlu, **Türkiye-ABD İlişkilerinin Politikası: Kuram ve Siyasa**, İmge Yayınevi, 1999, Ankara, s.506

¹⁵ M.James Wilkonson, “Esas Anlaşmazlıklar”, (Ed: *Morton Abramowitz*), **Türkiye'nin Dönüşümü ve Amerikan Politikası**, Liberte Yayınları, 2001, Ankara) s.278

¹⁶ Wilkonson a.g.e, s.278

¹⁷ UN Security Council, **Report of Secretary-General on His Mission of Good Offices in Cyprus**, S/23780 (03.04.1992), <http://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N92/155/71/pdf/N9215571.pdf?OpenElement> (23.12.2010)

algılandığı bu nedenle görüşmeler öncesi Türk tarafında olumsuz bir havanın hakim olduğu söylenebilir.

Görüşmeler başlamadan önce “Güvenlik Konseyi’nin beş daimi üyesi Kıbrıslı Türklerin temsilcisi Denктаş ile görüşerek Kıbrıs’ta ki mevcut statükonun kalıcı olamayacağı ve toprakların adaletsiz dağılımının sürdürülemeyeceğini söylediler.”¹⁸ Bu yaklaşım o dönemde Güvenlik Konseyinde dominant güç olan ABD’nin BM’yi kullanarak Türk tarafına dayatması şeklinde yorumlanabilir. Bu nedenle görüşmeler Türk tarafı ve özellikle Denктаş açısından zor başlamıştı denilebilir.

Fikirler Dizi esasen Yakın Görüşmeler adı altında BM Genel Sekreteri Boutros Ghali’nin taraflar arasındaki farklılıkları giderebilmek için Denктаş ve Vasiliou ile ayrı ayrı görüşmesi şeklinde 18 Haziran 1992’de 1. Tur görüşmelerle başladı. BM Genel Sekreteri Boutros Ghali bu turda kendi adıyla anılan bir Harita sundu. Bu haritaya göre Türk tarafına % 28.2 oranında bir toprak bırakılıyor, 37 Türk köyünün Rumlara verilmesi (Maraş ve Güzelyurt dahil); Karpaz’da bir Rum kantonunun oluşturulması isteniyor ve on binlerce Rum’un Kuzey’e dönmesi öngörülüyordu.

15 Temmuz 1992’de başlayan 2.Tur görüşmeler ise BM Genel Sekreteri, kapsamlı bir çözüm planı olan "Ghali Fikirler Dizisini" (Set of Ideas on an Overall Framework Agreement on Cyprus) diye anılan çözüm planını sundu. Bu plana göre Bütünlüklü Çerçeve Anlaşması entegre bir bütün olup, her iki toplum tarafından ayrı referandumlarla onaylanıp Geçici Düzenlemeler adı altında yer alan hükümlerin yerine getirilmesinden sonra, iki toplum ilişkilerine hükmedecek, anayasal açıdan iki toplumlu, toprak yönünden iki kesimli federal bir temele dayalı yeni bir ortaklık ve yeni bir anayasa ile sonuçlanacaktır. “Çerçeve Antlaşması, 1977 ve 1979 üst düzey anlaşmalarına dayalı olup, BM Güvenlik Konseyi’nin özellikle 367 (1975), 649 (1990), 716 (1991) 750 (1992) sayılı kararları ile uyumludur. Çerçeve Antlaşmasında ayrıca aşağıdaki şu noktalar dikkat çekiyordu.”¹⁹

- Çerçeve Antlaşması Kıbrıs’ın Kıbrıs Rum ve Türk toplumlarının ortak vatani olduğunu ve iki toplum arasındaki ilişkilerin azınlık-çoğunluk ilişkileri değil Federal Kıbrıs Hükümeti’nin iki toplum arasındaki ilişkisi olduğunu teslim eder.
- Kıbrıs Antlaşması’nın tek uluslararası kimliğe sahip bağımsızlık ve toprak bütünlüğü korunan Genel Sekreter’in 3 Nisan 1992 (S/23780) tarihi raporunun 11. paragrafında tarif edildiği şekilde siyasi eşitliğe sahip iki toplumlu, iki kesimli federasyona dayalı

---

¹⁸ Bölükbaşı, a.g.e., s.300

¹⁹ Butros Ghali Fikirler Dizisi, KKTC Cumhurbaşkanlığı web sayfası <http://www.kktcb.org/upload/pdf/5795.pdf> (22.12.2010)

bir Kıbrıs devleti olmasını ve bu devletin kısmen veya tamamen bir başka ülke ile birleşmesini veya ayrılma ve bölünmesinin yasaklamasını, güvence altına alır.

- İki toplumun siyasal eşitliğini teslim eder ve güvence altına alır. Siyasal eşitlik, federal hükümetin tüm dallarına ve idaresine eşit sayıda katılım anlamına gelmemekle birlikte; federal anayasanın onaylanması ve değiştirilmesinin her iki toplum tarafından kabulünün gerekliliğini, federal hükümetin her organı ile kararında her iki toplumun etkin katılımını, federal hükümette, toplumlardan birinin çıkarlarına ters düşen önlemler alınmasına fırsat vermeyecek şekilde güç dağılımı yapılmasını ve iki federe devletin eşit ve benzer güçlere ve işlevlere sahip olmasını güvence altına alır.
- İki toplumlu ve iki kesimli federasyon, Kıbrıs Rum ve Türk toplumları tarafından özgürce kurulacaktır. İki toplum tarafından federal hükümete bırakılmamış olan tüm yetkiler, İki federe devlete ait olacaktır.
- Federal Cumhuriyet, siyasal açıdan eşit, iki federe devletin tek toprağı olacaktır.

“Kıbrıslı Türkler açısından Fikirler Dizisi Kıbrıs’lı Türklerin egemenliğinin ve kendi geleceklerini takdir (self-determinasyon) hakkının bulunmayacağı bir federal sistem öngördüğü için kabul edilmesi son derece süpriz görünüyordu. Ayrıca Kıbrıslı Türklerin diğer bir itirazı da Güzelyurt’un Rum tarafına verilmesini öngören bir haritanın çözüm önerilerine eklenmesi konusuydu.”²⁰

Kıbrıs Türk tarafına göre, Amerikalılar Rum hükümetini tek resmi temsilci kabul etmelerinin ötesinde, görüşmelerin taraflar arasında, serbest iradeleri ile sürdürülmesi ilkesini dikkate almıyorlar, “bir anlamda Rum yönetimi adına çözüm masasına oturarak kendi çözümlerini Türk tarafına empoze etmeye çalışıyorlardı. KKTC içinde gazetecilere, iş adamlarına, sanayi ve ticaret odalarına, siyasi partilere ve halka yönelik giriştikleri yoğun kulis faaliyeti bunun kanıtıydı.”²¹ Bu şekilde oluşacak olan pozitif havayla birlikte görüşmeler sırasında iç politikada halkın fikirler dizisini desteklediği şeklinde imaj oluşturmayı amaçladığı söylenebilir.

Amerikalılar federasyona dayalı çözüme gitmenin en önemli şartı olarak KKTC sınırlarının küçültülmesini istiyor ve sadece Rum göçmenler varmış gibi yalnız onların durumu üzerinde yoğunlaşıyorlardı. Örneğin, “ABD’nin Kıbrıs Büyükelçisi Robert Lamb’ın yaptığı bir

---

²⁰ Wilkonson a.g.e, s.278

²¹ Uslu, a.g.e., s. 157

konuşmada Kıbrıs'taki iki halkın suni şekilde bölündüğünden bahsetmesi ve yeniden tek bir Kıbrıs halkı arzuladığını söylemesi Amerikalıların bu konudaki yaklaşımlarını özetler gibiydi.”²² Zira Amerikan dış politika yapıcılarını, uzun ve başarılı Rum kampanyasının sonucu şu varsayımın etkisinde kalmışlardı: Kıbrıs'taki çözümü istemeyen adam, arkasında Türkiye bulunan Rauf Denktaş'tır. Yani kısaca ABD Türkiye'ye Denktaş'ın arkasındaki desteğini çekmesini istiyordu.

Esasen Fikirler Dizisinin anayasal haklar karşısında toprak verilmesi prensibine dayandırılan bir süreç olarak algılandığı söylenebilir. Bu durum Amerikalılar açısından oldukça olağan olabilirdi. Fakat Kıbrıs Türkleri kendilerinin eşit olma hakkının tanınması gibi temel ilkeler üzerinde durmaktaydılar. Rauf Denktaş Fikirler Dizisi görüşmelerinden dönerken TBMM'de yaptığı konuşmada New York'ta nasıl eşi benzeri görülmemiş baskılara maruz kaldığını uzun uzun anlattı. Bunun üzerine TBMM aynı gün tüm siyasi partilerin ittifakı ile bir bildiri yayımlayarak bir anlamda Türkiye'nin Amerika'nın baskılarına boyun eğmeyeceğini açık bir dille duyurdu. Bu bildiri şunları içeriyordu: “TBMM...Denktaş'ın liderliğinde yürüttüğü barışçı çabaları takdirle karşılamaktadır...Ulusumuz, Kıbrıs Türk halkının razı olmayacağı bir çözümü kabul etmeyecektir. TBMM, yapılan müzakerelerin her türlü baskı denemelerinden uzak bir ortamda geçmesini, kalıcı bir uzlaşmanın vazgeçilmez koşulu görmektedir.”²³

Boutros Ghali'nin ortaya attığı Fikirler Dizisi o dönemde tıpkı 2000'li yıllarda Annan Planı gibi kurtarıcı plan olarak görülüyordu. Başta Rum tarafı olmak üzere Fikirler Dizisi'nin arka planını hazırlayan ABD yönetiminin de bu planı desteklediği söylenebilir. Görüşmeler boyunca BM Genel Sekreterinin ağırlıklı olarak Denktaş'ı Fikirlerin kabulü yönünde iknaya çalıştığı ve Denktaş'ı 'oyun bozan' taraf olarak gördüğü söylenebilir. Zira Boutros Ghali görüşmeler sonunda Güvenlik Konseyi üyelerine sunduğu raporda bu durumu açıkça vurguluyordu. Bu rapora göre, “Denktaş'ı çok önceden üzerinde uzlaşmış konularda dahi yeniden görüşme istemekle ve pratik sorunları öne sürerek Rum mültecilerin geri dönme mülkiyet edinme haklarına karşı çıkmakla suçluyordu. Ayrıca Denktaş'ın adanın % 28.20'sini Türklere veren Boutros Ghali planının üzerinde konuşulacak bir metin olarak dahi kabul etmemesinden de yakındı. Buna ek olarak iki taraf arasında derin güven bunalımı olduğunu ve bu durum sürdükçe görüşmelerin başarılı olmasını beklemenin zor

---

²² Uslu, a.g.e., s. 157

²³ Mehmet Arif Demirer, **Türkün Onur Sorunu: Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti**, Turhan Kitapevi, 1993, Ankara, s. 58 – 63

olduğunu²⁴ söyleyerek durumu daha tarafsız sayılabilecek bir bakışla özetlediği söylenebilir.

Yakın görüşmeler olarak adlandırılan Fikirler Dizisi müzakerelerinde gerek Boutros Ghali'nin tavırları gerekse Güvenlik Konseyi üyelerinin dayatmaları Türk tarafı tarafından her ne kadar olumsuz karşılanırsa da "Denktaş 100 paragraftan oluşan Fikirler Dizisininin 91 paragrafını kabul etmiştir."²⁵ Ancak Vasiliou tarafından da kabul edilen bu çözüm paketi Rum tarafında yapılan Başkanlık seçimleriyle iktidara gelen Glafkos Klerides tarafından reddedilmiştir. Aslında burada BM Genel Sekreterlerinin ya da Amerika'nın bilinçli ya da bilinçsiz olarak Denktaş üzerine yoğunlaşması ve sanki Denktaş'ı 'oyun bozan' olarak görmeleri soruna ne denli taraflı yaklaşıldığını göstermesi açısından önemlidir.

Güvenlik Konseyi'nin daimi temsilcilerinin görüşmeler öncesi "Denktaş'a baskı yapması ve Genel Sekreter'in Denktaş'a BM organlarının gerekirse sorunu tek taraflı çözebileceği BM Genel Sekreterinin tarafsızlığına gölge düşürdüğü söylenebilir. Yine de, eğer ABD hegemonyasındaki BM Güvenlik Konseyi Ghali'ye tarafları zorlama, kandırma ya da tehdit etmesi konusunda açık çek vermeseydi, Genel Sekreter kendisini bu kadar özgür hissedemezdi."²⁶

Amerikalılar Fikirler Dizisinin başarısızlığa uğramasından sonra Güven Arttırıcı Önlemler (Confidence Building Measures) üzerinde yoğun şekilde durmaya başladılar. Amerikan yönetiminin girişimiyle Maraş'la ilgili problemlere çözüm bulmak amacıyla BM Genel Sekreteri ile Kıbrıs Türk yönetiminin temsilcileri arasında bir görüşme düzenlendi. Ayrıca ABD Başkanının Kıbrıs Özel Temsilcisi Beattle 23 Ocak 1995 tarihinde Denktaş'a Clinton'ın özel bir mesajını ilettili. Clinton mesajında Amerika'nın iki bölgesi, iki toplumlu, içinde iki siyasi topluluğun tek bir devlet olarak yaşayabileceği bir fedarasyon kurulmasına verdiği desteğe değiniyor ve Kıbrıs'ta ilerleme kaydedilebilmesinin yolunun ancak Güven Arttırıcı Önlemlerin uygulanmasından geçtiği vurgulanıyordu. Clinton'ın mesajından anlaşılacağı gibi Amerika'nın hala Kıbrıs Türklerinin tavrından pek memnun olmadığı sonucuna varılabilir. Ayrıca Kıbrıs Türk kesiminin 1995 sonlarından itibaren egemenlik ve self-determinasyon hakkı üzerinde ısrarlı durması Amerikalıları daha da telaşlandırdığı söylenebilir.

---

²⁴ UN Security Council, Report of the Secretary-General on His Mission of Good Offices in Cyprus, S/24830 (19 Kasım 1992), 4-5, 12,14-15.

<http://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N92/735/51/img/N9273551.pdf?OpenElement> (03/01/2008)

²⁵ Age, s.3 madde 8

²⁶ Bölükbaşı, a.g.e., s.301

2. BÖLÜM

2.1996–2001 DÖNEMİ: AMERİKA YENİ BAŞLANGIÇ PEŞİNDE Mİ?

2.1 Richard Holbrooke'un Arabuluculuğu

Amerikan yönetiminin Bosna Hersek'te Sırpıları barışa zorlayarak Dayton Anlaşmasını imzalatması 90'ların 2. yarısında büyük prestij kazandırmıştı elde ettiği bu olumlu rüzgarla Kıbrıs sorununu da çözmek için yeni girişimlerde bulundular bu amaçla Başkan Bill Clinton, Dayton antlaşmasının mimarı Richard Holbrooke'u Kıbrıs Özel Temsilcisi olarak atadı.

Holbrooke öncelikle, "Türkiye ile Yunanistan arasında Ege'deki Kardak adası sebebiyle çıkan krize arabuluculuk yapmak zorunda kalmıştı. Ocak 1996 sonu ve Şubat başı için Kıbrıs'a yapmayı planladığı ziyareti bu kriz nedeniyle erteledi. Ardından Temmuz 1996'daki Kıbrıs'taki sınır olayları ve Yeşil Hat'ta bir Rumun Türk bayrağını indirmek için bayrak direğine çıkarken öldürülmesi de müzakereler için ortamın henüz hazır olmadığını gösterdi. Bunun üzerine Amerikan Dışişleri Bakanı Madeline Albright'ın, Kıbrıs'ta askeri gerginlikleri azaltmak ve sınır olaylarının önüne geçmek için her iki tarafın askeri komutanları arasında bir toplantı yapılmasını sağlamaya çalıştı fakat Albright'ın bu çabası da başarısızlıkla sonuçlandı."²⁷ Mayıs 1997'de Amerikalıların girişimiyle Kıbrıs Rum kesiminin, gerçekleştirilecek olan Rum-Yunan ortak askeri tatbikatı sırasında Yunan askeri uçaklarının adanın üzerinden geçmeleri için çağrıda bulunmayacakları yönünde söz vermesi, Türkiye'nin de buna Yunanistan'ın aynı şekilde davranması şartıyla Kıbrıs'ın üzerinden uçak uçurmayacağı taahhüdüyle karşılık jest yapması da pek yürümedi.

1997 Temmuz da Bülent Ecevit'in 1974 harekâtının yıl dönümünü kutlamak için Kıbrıs'ı ziyaret etmesi Amerikalıları zamanlama açısından endişelendirdi. Amerikalılara göre, 8 – 9 Temmuz tarihlerinde gerçekleştirilen NATO'nun Madrid zirvesinden sonra Türkiye ile Yunanistan arasında görünüşte ortaya çıkan iyi ilişkiler atmosferine bu tür davranışlarla zarar vermemek büyük önem taşıyordu. Ardından Amerikan Dışişleri Bakanı Albright Denктаş ve Klerides'in güvenlik konularını görüşmek üzere Lefkoşa'da bir araya geleceklerini açıkladı. Söz konusu toplantı 26 Eylül 1997'de yapıldı, fakat bundan da herhangi bir sonuç alınamadı. İki taraf arasındaki soğuk havaya rağmen 1997

---

²⁷ Clement H. Dodd, **The Cyprus Imbroglıo**, The Eothen Pres, Huntingdon, 1998 s. 95

sonbaharında Amerikan Başkanı Clinton Türkiye Başbakanı Mesut Yılmaz ile Yunanistan Başbakanı Simitis arasında bir zirve toplantısı yapılmasını önerdi. Fakat bu çaba da olumsuzlukla sonuçlandı.

Diğer yandan Rusya ile Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'nin Savunma ve İşbirliği Antlaşması imzaladığı 4 Ocak 1997'den itibaren Türk-Yunan ilişkileri gerginleşmeye başladı. Çünkü bu antlaşma, Rusya'nın, GKRY'ye S-300 hava savunma füzelerinin satışını öngörüyordu. Bu füzelerin menziline 90 mil içindeki Türk uçakları da giriyordu. S-300 füzelerinin Güney Kıbrıs'a yerleştirilmesi yönündeki karara tepki olarak, 20 Ocak 1997 günü Türkiye ve Kuzey Kıbrıs Cumhurbaşkanları, "Demirel-Denktaş Deklarasyonu"²⁸ olarak adlandırılan deklarasyonu imzaladılar. Deklarasyonun içeriği özetle şu maddelerden oluşmaktadır:

- Türkiye Cumhuriyeti, 1960 garanti sistemi uyarınca KKTC'ye etkin ve fiili garanti sağlamayı eksiksiz sürdürecektir, Kıbrıs Türk halkının güvenliğinin tehdit altında kalmasına izin verilmeyecektir.
- Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ne yapılacak bir saldırı aynen Türkiye Cumhuriyeti'ne yapılmış bir saldırı telakki edilecektir
- Türkiye ve KKTC'ye yönelik tecavüz ve oldu bittiler müştereken önlenecektir... Bu amaçla, Türkiye ile KKTC arasında müşterek savunma konsepti oluşturulacaktır.
- Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'nin tek başına Avrupa Birliği üyeliği yolunda atacağı her adım, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin Türkiye ile birleşme sürecini hızlandıracaktır.

Türkiye'nin son derece kararlı tutumunun etkisiyle, Şubat 1999'da Yunanistan ve Kıbrıs Rum Kesimi, S-300 füzelerini Girit'in doğusuna yerleştirme kararı aldı. Tüm bu olumsuz gelişmelerden sonra Richard Holbrooke 11 Kasım 1997'de Kıbrıs'ı ziyaret ederek Kıbrıs toplumlarının liderleriyle Yeşil Hat üzerindeki Ledra Palas'ta bir toplantı yaptı. Ancak toplantıdan kayıp kişiler konusunda sağlanan bazı ilerlemeler dışında hiçbir olumlu sonuç çıkmadı. Holbrooke yaptığı açıklamada çözüm yolunda ciddi bir ilerleme sağlanamadığını doğruladı.

Bu arada Aralık 1997'deki Lüksemburg zirvesinde AB, Türkiye'nin üyelik müzakeresi açılacak ülkeler arasına dahil edilmemesini ve Güney Kıbrıs Rum Yönetimi ile tam üyelik görüşmelerinin açılmasını kararlaştırdı. ABD, GKRY ile görüşme açılmasının Türkiye'nin aday ülkeler arasına alınmasıyla dengeleneceği görüşünü taşıdığı için böyle bir karara karşıydı.

---

²⁸ Gencer Özcan, "Sonun Başlangıcı", **Onbir Aylık Saltanat- Siyaset, Ekonomi ve Dış Politikada Refahiyol Dönemi**, Boyut Kitapları, İstanbul, s.201-216.

Holbrooke, Kıbrıs'ta edindiği izlenimler ışığında, Türk tarafını anlaşmalara gerektiği gibi eğilmemekle suçlarken Rumları sevindirdi. Ada'da ırkları, dilleri ve inançları ayrı iki toplumun bulunduğunu söylerken de Türkleri memnun etti. Özellikle Kıbrıslı Rumlar ve Atina, Amerikan temsilcisini Türk yanlısı ve diplomasiye uygun davranmayan biri olarak görüyorlardı. Örneğin Kıbrıs Rum kesiminin eski BM nezdindeki temsilcilerinden Andreas Mavromatis şöyle demişti: "Holbrooke'un açıklamalarının bazısı, beni onun Kıbrıs sorununu hiç kavrayamadığını düşünmeye sevk etti."²⁹

Holbrooke'un, 4 Mayıs 1998'de düzenlediği basın toplantısında verdiği mesajlar şunlardı: Herkes tarafından açık bir şekilde kabul edilmekteydi ki, Glafkos Klerides Kuzey Kıbrıs halkını temsil ve kontrol etmemekteydi. Eğer gerçek bir görüşme gerçekleştirilirse çözülemeyecek sorun yoktu. Ama öncelikle taraflar gerçek anlamda görüşmeler yapmak için masaya oturmalıydı. Taraflardan biri görüşmek istemiyorsa, önceden belli bir şey yapılmadan görüşmem diyorsa bir yere varılamazdı. Buna göre Denктаş'ın talepleri görüşmelere yeniden başlanamamasının temel nedeniydi.

Holbrooke 1999 yılına kadar Kıbrıs özel temsilciliği görevini devam ettirdi. Türk tarafında Holbrooke'a karşı özel bir kızgınlık ya da rahatsızlık bulunmadığı söylenebilir. Türkiye ve KKTC yönetimlerine göre, Holbrooke'un temaslarından bir sonuç elde edilmemesinin temelinde Avrupa Birliği'nin takındığı yaklaşım bulunuyordu. Rum kesiminde yaptığı basın toplantısında Holbrooke Türk tarafı açısından oldukça rahatsız edici ifadeler kullanmıştı ama Kıbrıs'tan ayrılmadan önce yaptığı son basın toplantısında tarzı oldukça yumuşamış ve daha objektif hale gelmişti denilebilir. Bu konuşmada Holbrooke "Güney Kıbrıs'ın adanın diğer kesimi üzerinde hiçbir şekilde otoritesi olmadığını söylemesi ve KKTC'den bahsederken ilk defa normal ismini kullanarak, resmi olarak tanımasa da bir gerçek olarak KKTC'nin varlığını kabul etmesi oldukça olumlu sayılabilirdi. Holbrooke, ayrıca Dayton ya da İrlanda modelinin Kıbrıs'a uygulanamayacağını fark etmiş görünüyordu. Denктаş'tan KKTC'nin seçilmiş cumhurbaşkanı olarak bahsetmesi Amerika'daki Rum lobisinin ona saldırmasına neden olmuştu.³⁰

Aslında Holbrooke Kıbrıs'taki durumun sadece etnik bir çatışmadan ibaret olmadığını anladığını söyleyebiliriz. Kıbrıs sorunu Ada dışındaki iki önemli bölge devletinin politikaları içersinde önemli bir yer tutuyor ve onların karşılıklı sorunlarının ve denge politikalarının ayrılmaz

---

²⁹ Uslu, a.g.e, s.160

³⁰ Rauf Denктаş ve Bülent Ecevit'le yapılan röportajlar. *Turkish Daily News*, 12 ve 17 Mayıs 1998

bir parçası durumunda bulunuyordu. Ayrıca süper devletlerin Kıbrıs'la ilgili önemli stratejik çıkarları vardı ve Kıbrıs sorunu bu çıkarlarla birlikte Türkiye ve Yunanistan'la birlikte ilişkilerini de derinden etkiliyordu. Belki Holbrooke, “Kıbrıs sorununu çözümlenmesine iyi bir başlangıç yapmak, Türk-Yunan diyalogunu kolaylaştırmak istemişti. Ancak Türk-Yunan sorunları çözülmeden ve Türk – Yunan ilişkileri iyileşmeden Kıbrıs sorununun çözülmesinin mümkün olmadığı gerçeğini göz ardı etmişti.”³¹ Diğer yandan her ne kadar Soğuk Savaş ortamı olmasada Türkiye ve Yunanistan açısından Kıbrıs'ın sahip olduğu önem Realist perspektiften bakıldığında her iki anavatan içinde ulusal çıkarları açısından hem stratejik hem de manevi önemini sürdürüyordu. Çünkü hem Yunanistan'da hem de Türkiye'de Kıbrıs sorunu “milli dava” olarak görülmekte ve bu sorunda verilecek en küçük taviz milli davanın kaybı olarak algılanacaktır.

2.2. 90'lı Yıllarda ABD'nin Kıbrıs Sorununa Genel Bakışı

Amerikan yönetimlerinin Soğuk Savaş sonrası dönemde genel olarak çok fazla Kıbrıs sorunuyla ilgilenmemelerine ya da gönülsüz ilgilenmelerine rağmen Bill Clinton'ın ikinci başkanlığı döneminde bu yaklaşımın aksine istisnai bir ilgi olduğu söylenebilir. Zira bu dönemde ABD'nin soruna ilgisi oldukça arttığını ve Türk tarafı üzerinde hissedilir baskı haline dönüştüğünü söylemek mümkündür. Başkan Clinton, Holbrooke'tan sonra Alfred Moses'i Kıbrıs özel temsilcisi olarak atarken Beyaz Saray'dan yapılan açıklamada ABD'nin Kıbrıs'a ilgisi şu şekilde dile getirilmişti.³² Özel temsilci, Kıbrıslı Türk ve Rum toplumlar arasındaki görüşmeleri kolaylaştırma ve Kıbrıs'ta kapsamlı bir barış anlaşmasına ulaşılmasını sağlama yolundaki Amerikan çabalarını yürüten ve yönlendiren Amerikan hükümetinin temel temsilcisidir. Bu makam, Kıbrıs'la ilgili çabaların politika düzeyinde koordinasyonunu temin etmek ve Amerikan başkanının Kıbrıs sorununun çözümüne verdiği önemi göstermek için oluşturulmuştur. Özel temsilci, ilgili hükümetlerle ve Kıbrıs'taki taraflarla yakından temas halinde bulunur, konuyla ilgili olarak Kongreyle aktif bir diyalog sürdürür ve BM Genel Sekreteri ve onun temsilcileriyle düzenli şekilde temaslara girer.

Bu dönemde, Türkiye ile Yunanistan arasında 17 Ağustos depremi sonrasında gözle görülür bir yumuşama dönemi ortaya çıkınca Amerikan yöneticileri Kıbrıs sorunda bir ilerleme sağlanabilmesi için kolları yeniden sıvadılar. Yaz boyunca Amerikalı yetkililer Avrupalı müttefikleri BM görevlileriyle birlikte iki yıllık bir duraklamanın ardından Kıbrıs'taki tarafları yeniden görüşme masasına döndürebilmek

---

³¹ Uslu, a.g.e., s.162

³² Uslu, a.g.e., s.164

için yoğun bir çaba içine girdiler. Onların ısrarlı talepleri sonucunda Kıbrıs'taki toplumların liderleri Denктаş ile Klerides 3 Aralık'ta New York'ta BM gözetiminde başlatılacak dolaylı görüşmelere katılmayı kabul ettiler. Bu haberi ilk olarak Amerikan Başkanı Clinton'ın Türkiye'de yapılacak AGİT zirvesine katılmak için Ankara'ya giderken 14 Eylül 1999'da uçağında yaptığı açıklamayla vermesi yeni süreçte ABD'nin rolünü ve etkisini ortaya koyuyordu.

ABD Başkanı Clinton'ın hesabı, başkanlıktan ayrılmadan önce kronikleşmiş bir uluslararası sorunun daha çözülmesine katkıda bulunarak bir anlamda tarihe geçmekti. Ona göre, herkes bilmeliydi ki, tüm Kıbrıslıların güvenliğinin sağlanması ve adanın bölünmesinin sona erdirilmesi de dahil olmak üzere tarafların temel çıkarlarını koruyacak en iyi çözüm yolu, iki taraf arasındaki görüşmelerle bir anlaşmaya ulaşılmalıydı. Tabii bunun hemen gerçekleşmesi beklenmiyordu.

AGİT zirvesinde Clinton Kıbrıs sorununu Türk tarafıyla yeniden görüştüğünden ve onları görüşmelerin başlaması konusunda iyice ikna ettikten sonra Denктаş – Klerides dolaylı görüşmeleri planlandığı gibi 3 Aralık'ta New York'ta başladı. Ancak BM Güvenlik Konseyi'nin Kıbrıs ile ilgili kabul ettiği karar tasarısında, KKTC'nin karşı çıktığı, 'Kıbrıs hükümeti', 'tek egemenlik, tek uluslararası kişilik ve tek vatandaşlık' gibi kavramları 15 Aralık'ta kabul ederek görüşmeleri tıkadığı söylenebilir. Bu süreçte, ayrıca AB'nin Helsinki Zirvesi'nde alınan kararlarında Türk tarafını ve özellikle Denктаş'ı zor durumda bıraktığı açıktır. Çünkü Denктаş, Helsinki Zirve'sinde alınan kararların dolaylı görüşmeler açısından bir darbe olduğunu vurguluyordu.

12–13 Nisan 2000 tarihlerinde de Moses Türkiye'yi ziyaret ederek Başbakan Ecevit ve Devlet Bakanı Şükrü Sina Gürel'le görüştü ve onlardan Kıbrıs konusundaki ayrıntılı görüşlerini aldı. “Amerikalıların temaslarında vurguladıkları temel husus, tarafların Kıbrıs'ta çözüme ulaşmaları için zamanın artık geldiği yönündeydi. Türkiye ile Yunanistan arasındaki ilişkilerin yumuşaması ve Türkiye'nin AB adaylığının tescil edilmesi gerekli zemini hazırlamıştı. ABD yetkilileri Türk dostlarına yapıcı bir tutum takınacakları ve sonunda bir gelişme sağlanmasını teşvik edecekleri konusunda güveniyorlardı.

3. BÖLÜM

3. ANNAN PLANLARI VE 2004 REFERANDUM SÜRECİ

3.1. Annan Planlarının Ortaya Çıkış Süreci

BM Genel Sekreteri Kofi Annan'ın 8 Kasım 2000 günü taraflara “sözlü ifadeler” adı altında sunduğu on bir sayfa ve yirmi paragraftan

oluşan bağlayıcılığı olmayan belge Türk tarafından belge olmayan belge olarak adlandırılan (non paper) kâğıt ise, müzakere sürecinin geçici olarak sona ermesine neden olmuştur. Bu belgede Annan şu noktaların altını çiziyordu.”³³

- Konunun özüne gidilmesinden memnuniyet duyuyorum ancak gidilecek uzun bir yol var. 12 Eylül’de yaptığım iki tarafın siyasi eşitliğini vurgulayan açıklamaya ek olarak, müzakereleri kolaylaştırmak için elimizden geleni yapacağız..
- Müzakereler, BM Güvenlik Konseyi’nin ön koşul içermeyen tüm konuların masada tartışılmasına izin veren ve tüm BM kararlarının dikkate alınmasını öngören 1250 Sayılı karara göre yapılıyor.
- İki taraf da kendilerini temsil eder, biri diğerini temsil edemez.
- Üzerinde uzlaşılacak anlaşma, bir uygulama takvimi ve mekanizması içermeli, bu uzlaşmanın temel bir yasası olmalı.
- Ayrıca güvenlik düzenlemeleri, toprak ayarlamaları, mülkiyet rejimi ve ortak devlete ilişkin yönetim organı olmalı.
- Kapsamlı çözüm iki tarafta da halkın onayına sunulacak, yapılacak değişiklikler de referandumla mümkün olabilecek.
- Ortak bir anlaşma metni üzerinde çalışıyoruz. Buna taraflardan katkı bekliyoruz.
- Şimdiye kadar meselenin özüne ilişkin konularda etiketler kullanmaktan kaçındık.
- Kapsamlı çözüm yeni ortaklığı öngörmeli, çözümde iki tarafın siyasi eşitliği açıkça tanınmalı
- Yeni ortaklığın tek bir uluslararası kimliği olmalı. Kurucu devletlerden kaynaklanan ortak tek bir egemenliği olmalı. Kurucu devletler, Türkiye Yunanistan ile adanın tamamını birleştiremez ve ortaklıktan ayrılamaz. Bir taraf diğerine tahakküm edemez.
- Ortaklık devletin tek vatandaşlığı olmalı, insan hakları ve temel özgürlükler garanti altına alınmalı. Ortak bir devletin ortak bir hükümeti olmalı. Ortak devletin temel yasaları olmalı.
- Eşitliğe saygı gösterilmeli, bu eşitlik sayısal eşitliğe dayanmamalı. Kurucu devletlerin kendi temel yasaları olmalı. Bir kurucu devlet diğerinin yönetimine karışmamalı.
- Çözüm AB üyeliğini engellememeli. AB, Kıbrıs’ın üyeliği konusunda özel düzenlemeler yapmalı.

---

³³ Fehmi Gürdallı, “34 Yıllık Maraton: Kıbrıs Müzakereleri”, <http://arsiv.ntvmsnbc.com/news/194888.asp> (23.12.2010)

- Mülkiyet konusunda uluslararası hukuk dikkate alınmalı. Kişilerin temel haklarına saygı gösterilmeli.
- Mümkün olan en fazla sayıda Rum göçmen, Rum tarafına verilmesi öngörülen topraklara yerleştirilmeli. Söz konusu düzenleme sırasında, mümkün olan en az sayıda Kıbrıslı Türk yerinden edilmeli.
- İki tarafın da güvenlik kaygıları dikkate alınmalı. 1960'taki güvenlik sistemi korunmalı. Kıbrıs'ta eşit sayıda Türk ve Yunan askeri konuşlanmalı. Türk ve Rum orduları feshedilmeli. Ada'ya silah sokulması yasaklanmalı.
- Belirli bir süre için BM Barış Gücü ve BM polisi görev yapmalı.

Bu belgede kısaca Annan, çözüm şekline atıfta bulunmuyor, federasyon veya konfederasyondan da söz etmeden yeni bir "Ortak Devlet" kurulacağını belirtiyordu. Belgede, yeni ortaklıkta iki tarafın siyasi eşitliğinin açıkça tanınması ve kurucu devletin tek bir egemenliği olması da öngörülmüyordu. Belgede ayrıca, mal-mülk konusunda uluslararası hukuk kurallarının geçerli olması savunulurken, önemli bir toprak parçasının Rum tarafına verilmesi ve Rum göçmenlerin kuzeydeki evlerine dönmesi öngörüldü. Rumları önemli ölçüde memnun eden karara Türk tarafı sert tepki gösterdi. Cenevre sürecinin kendileri açısından noktalandığını söyleyen Denktaş, 24 Kasım'da Ankara'da yapılan zirvenin ardından da 'Türk parametreleri' kabul edilmedikçe dolaylı görüşmelere devam etmeyeceğini açıkladı. Böylece yaklaşık bir yıl süren dolaylı görüşme süreci de sonuçsuz noktalandı.

Bu arada Türkiye ve Kıbrıs'lı Türkler, BM iyi niyet misyonuna desteğin sürdüğü, uzlaşma çabalarının gerçekçi bir zeminde sürdürülmesi gerektiği, ancak ortak bir zemin oluşturulduktan sonra başlatılacak bir müzakere sürecinden olumlu bir sonuç elde edilebileceğini vurguluyordu. Bu noktada Türk tarafı "yeni bir ortaklık" ve "iki tarafın birbirini temsil etmediği" gibi hususlarının altını çizen BM Genel Sekreteri'nin 12 Eylül 2000 tarihli açıklamasının Rum tarafınca reddedilmiş olduğunu, ana hedef olarak ta iki taraf arasında bir uzlaşmaya varılması ve yeni bir ortaklık için yola çıkıldığı noktalarının özellikle Rum tarafınca açıkça kabul edildiğinin ortaya konması gerektiği yönündeki görüşlerin altını çizerek, BM'den yeni ve yaratıcı bir yaklaşım beklenildiğini belirtmiştir.

Bu açıklamalardan sonra kesilen görüşmeleri tekrar başlatmak amacıyla BM'nin yanısıra Amerikan, İngiliz ve AB temsilcileri sık sık Ankara – Atina – Lefkoşa hattında temaslarda bulundular. Ancak bu konuda en önemli gelişme yine Denktaş'tan gelmiştir. KKTC Cumhurbaşkanı, Mektup Teatisi olarak adlandırılan ve 8 Kasım 2001'de Rum lider Klerides'e gönderdiği mektupta; Kıbrıs'ta üçüncü taraflar

bulunmaksızın yüz yüze görüşme önerisinde bulunmuştur. Klerides, bu çağrıya önce olumsuz yanıt vermiş, ancak Denктаş'ın Kıbrıs konusunun süratle çözümlenebilmesi için neler yapılabileceği hakkında görüş alışverişinde bulunulmasının yararına bir kez daha dikkat çeken ikinci bir mektup göndermesi üzerine, öneriyi kabul etmiştir.

Bu çerçevede Denктаş, Klerides ile 4 Aralık 2001'de Kıbrıs'ta ara bölgede bir araya gelmiştir. BM Genel Sekreteri Kıbrıs Özel Temsilcisi De Soto'nun da not tutmak amacıyla hazır bulunduğu görüşmenin başlangıcında Sayın Denктаş, bir açış konuşması yapmış ve ileriye dönük yapıcı bir vizyon ortaya koymuş, Türk tarafının eşit statüsüne dayanan yeni bir ortaklık kurulması amacına yönelik olarak kapsamlı bir çözümü müzakereye hazır olduğunu, söz konusu ortaklığın AB üyeliğini varılacak kapsamlı siyasi çözümün esasları çerçevesinde destekleyeceğini ve bu bağlamda Türk - Yunan dengesinin korunması gerektiğini belirtmiştir.

Görüşmenin sonunda De Soto tarafından yapılan açıklamada, iki liderin 2002 Ocak ayı ortalarında Kıbrıs'ta BM gözetimi altında, önkoşulsuz, tüm konuların masada olacağı ve her şey kabul edilene kadar hiçbir şeyin kabul edilmeyeceği anlayışıyla kapsamlı bir çözüme ulaşılanaya kadar görüşmelere devam edilmesi şeklinde doğrudan görüşmeyi kabul ettikleri kaydedilmiştir. Bu maksatla Denктаş ve Klerides 11 Ocak 2002 tarihinde öncelikli olarak kayıplar konusu görüşmek üzere bir araya geldi ardından da 16 Ocak 2002'de yüz yüze görüşmelere De Soto gözetiminde başladılar.

Doğrudan görüşmelerin birinci turu 19 Şubat'ta yapılan 14. görüşmeyle tamamlanmış ardından 1 – 27 Mart tarihlerinde yapılan ikinci tur görüşmelere geçilmiştir. İlk turda konularla ilgili görüşlerini koyan taraflar ikinci turda bu konuları özlü müzakere etmeye başlamışlardır. 9 Nisan'da başlayan 3. tur görüşmeleri çerçevesinde Denктаş Kıbrıs Türk tarafının önerilerini içeren "Draft Outline of the Founding Document for the New Partnership State of Cyprus" Kıbrıs Devletinde Yeni Ortaklık için Kurucu Çerçeve Belgesi Taslağı adlı 20 sayfalık belge genel itibariyle şu kısımları içeriyordu:³⁴

- Ortaklık vizyonu yenilenirken, uluslararası kişiliğe sahip yeni bir ortaklığın kurulması öngörülüyor. Ortak devlete devredilen işlev ve fonksiyonların eşit paylaşılması ve ortak kullanılması önerilirken, eşit statüye sahip olacak ortak devletler, kendi anayasal düzenlerini de koruyabilecek. Ortak devletlerin kamu düzeni, vatandaşlık ve adalet gibi konularda yetkilerini sürdürmesi önerilen belgeye göre, iki düzeyli egemenlik (two

---

³⁴ Denктаş'ın Klerides'e Sunduğu 29 Nisan Belgesi (07.05.2002), Avrupa Birliği Genel Sekreterliği web sayfası <http://www.abgs.gov.tr/index.php?p=24425&l=1> (23.12.2010)

level sovereignty) çerçevesinde ortak devletlerin yetkileri, ortak devletin egemenliğinde olacak.

- Yetkiler, iki taraftan eşit katılımlı bir şekilde kurulacak 12 üyeli ortaklık konseyi tarafından kullanılacak. Konseyde iki taraf cumhurbaşkanının yanı sıra onların tayin ettiği 5'er temsilci bulunacak.
- Ortaklık konseyine 2 yıllık sürelerle cumhurbaşkanları başkanlık edecek. Eşit statüde olacak diğer üyeler arasında, yine bir süre sonra devredilmek üzere dış ilişkiler, ekonomi, AB ile ilişkiler ve koordinasyondan sorumlu olacak şekilde görev dağılımı yapılacak. Konsey, bir çeşit koalisyon hükümeti gibi çalışacak.
- Kurulacak ortaklık devletinde yasama işlevini iki tarafın meclislerinden seçilecek eşit sayıda üyeden oluşacak meclis üstlenirken, ortaklık konseyi ve meclisin kurucu anlaşmaya aykırı hareket edip etmediğini denetlemek amacıyla, yüksek ortaklık mahkemesi kurulacak.
- Temel konuların yanı sıra mal-mülk mübadelesi, garanti ve ittifak anlaşmaları, toprak paylaşımı, ekonomi gibi konulara ilişkin de bazı açılımlar getiriyor. Buna göre belge mal-mülk mübadelesi konusunu takas ve tazminatlarla çözmeyi önerirken, gerek Türkiye, gerekse Yunanistan'ın garantisinin devamından yana olduğunu belirtiyor.
- Toprak paylaşımının ``güvenlik, derinlik, verimlilik ve su kaynakları`` gibi kriterlere göre yapılmasının öngörüldüğü belgede, iki taraf ekonomisi arasındaki uçurumun kapatılması gerektiğine dikkat çekiliyor.
- Belgeye göre iki taraf, gözden geçirme mekanizması çerçevesinde 5 yıl sonra gelinen noktayı değerlendirerek, işbirliğinin devamından yana olmaları durumunda yeni organlar oluşturabilecek ve ortaklık devletine yeni yetkiler verebilecek.
- Belgede çözüm önerisinde ayrılma veya vetodan bahsetmezken, iki tarafta ayrı ayrı çoğunluk gerektiren bir uzlaşmanın (seperate majority) sağlanması esas tutuluyor. İhtilafların ise oluşturulacak bir komite tarafından çözümlenmesi öngörülmüyor.

Rum Yönetimi tarafından 1 Mayıs 2002'de reddedilen belgenin iyileştirilmiş halini Denктаş 11 Eylül 2002'de yapılan 53. görüşmede yeniden Klerides'e sundu. İsviçre, Belçika ve ABD başkanlık sistemleri incelenerek hazırlanan belgede, nihai ve kalıcı bir çözüm için "üç düzlemli egemenlik" temelinde kapsamlı öneriler getirildi. Kıbrıs Rum

Yönetimi, 11 Eylül belgesini “eskisinden daha beter”³⁵ diyerek kabul etmedi.

Bu arada 3 – 4 Ekim 2002 tarihlerinde New York'ta yapılan görüşmelerde Rumlar ve Türkler arasında temel konularda görüş ayrılıklarının devam ettiği görülmüş, çözümün esasları konusunda müşterek bir zemin bulunmamasına karşın görüşme sürecini tıkamamak için taraflar kurulacak ortak devleti bağlayacak tarafların imzaladığı uluslararası anlaşmaları belirleyecek ve ortak devletin yasalarını hazırlayacak iki taraflı teknik komitelerin (ad hoc) oluşturulmasına karar vermişlerdir. Söz konusu teknik komitelerden biri olası bir çözümde ortak devletin yasaları, diğeri ise çözüm olması halinde ortak devleti oluşturacak devletlerin uluslararası anlaşmaları üzerinde çalışmalar yapmak üzere kurulmuşlardır. “Ancak bu ad hoc komiteleri Şubat 2003'teki Güney Kıbrıs'taki başkanlık seçimlerinin de etkisiyle Annan Planı'nın 3. versiyonundan önce Ocak 2003 sonlarına doğru yaptıkları bir iki toplantı dışında çalışmamışlardır.”³⁶

3.2. Referanduma Giden Süreç: Kıbrıs Sorununun Kapsamlı Çözümü için Anlaşma Temeli (Basis for Agreement on a Comprehensive Settlement of the Cyprus Problem)

11 Kasım 2002 tarihinde BM Genel Sekreteri Kofi Annan'ın Kıbrıs Sorununun Kapsamlı Çözümü için Anlaşma Temeli olarak adlandırılan çözüm önerisi 1. Annan Planı gündeme gelmiştir. BM Genel Sekreterince Kıbrıs'taki taraflara ve üç garantör ülkeye (Türkiye, Yunanistan ve İngiltere) sunulan çözüm planı, bir dizi anlaşma ve bir Anayasa taslağını kapsayan bir metin ve iki alternatifli haritadan oluşmuştur. Sunulan Planın temel öğelerini ortak devlet ve ortak devletin tek egemenliği, her iki toplum parça devletleri ve bunların eşitliği, devletin işlerliği, sosyal adalet ve güvenlik dahil dış dengelerin sağlanması oluşturmuştur. Planın özetini içeren on sayfalık bir belge aynı gün BM Güvenlik Konseyine sunulmuştur.

Annan ek olarak sunduğu mektupta iki liderden bir hafta içinde belgeyi görüşme zemini olarak kabul edip etmeyeceklerini bildirmelerini istemiştir. 18 Kasım 2002 tarihinde Klerides BM Genel Sekreterinin planı ile ilgili görüşmeyi kabul etmiş; 20 Kasım 2002 tarihinde Denktaş, Annan planında eksiklikler bulunduğunu ve bunlar giderilmeden planın zemin olarak kabul edilemeyeceğini açıklamış; bu gelişme üzerine Annan 25 Kasım 2002 tarihli mektubuyla, taraflardan planla ilgili ilk

---

³⁵ Kıbrıs'ta Kritik Süreç Başladı, Hürriyet Almanak 2002, http://dosyalar.hurriyet.com.tr/almanak2002/news_detail.asp?nid=127&sid=14 (23.12.2010)

³⁶ Aydoğdu, a.g.e., s. 296

değerlendirmelerini bir hafta içinde kendisine iletmelerini istemiştir. Rum tarafı, planı müzakere etmeyi kabul ettiğini bildirmiş; ancak Klerides daha sonraki beyanlarında “planda değişiklik olmazsa kabul etmeyeceğini” açıklamıştır. Türk tarafı olarak Denктаş, 26 Kasım 2002 tarihinde “planı müzakere edilebilir bir hale getirebilmek için müzakereye hazır olduğu” yanıtını vermiştir.

BM Genel Sekreterinin Kıbrıs özel danışmanı Alvaro De Soto taraflara 10 Aralık 2002 tarihinde Kıbrıs Sorununun Kapsamlı Çözümü için Anlaşma Temeli'nin değiştirilmiş halini (2. Annan Planı) Genel Sekreterin iki lideri 12 Aralık'ta AB zirvesinin toplanacağı Kopenhag'a davet eden mektubu ile sunmuştur.

Denктаş, “planın pek de yeni olmadığını, eski plan olduğunu” açıklamıştır. 10 Aralık 2002 de hem Ankara'da hem de Lefkoşa'da “barışa evet, bu plana hayır!” mitingi yapılmıştır. İki tarafta da yoğun tepkilere neden olan Annan planının gözden geçirilmiş şeklinde, eş başkanlık 3 yıldan 2,5 yıla indirilirken Karpaz'da Rumların denetiminde bir kanton bölge oluşturulması ve kuzeye dönecek Rumların anayasal haklarına bazı sınırlamalar getirilmiş ve iki harita birleştirilerek tek harita olarak sunulmuştur.

Ancak son dakikaya kadar çözüm çabalarının sürdüğü Kopenhag'da hem Rum hem de Türk tarafı plana imza atmayı reddetti. Zirvenin sonuç bildirgesinde, Kıbrıs'ın AB'ye bir bütün olarak üye olacağı vurgulanırken, anlaşma olmaması halinde topluluk müktesebatının Kuzey'de uygulanmayacağı kaydedildi. Türk tarafının “Rumların üyeliğini erteleyin” yönündeki talebinin göz önüne alınmadığı zirve kararlarında, tarafların planı 28 Şubat'a kadar müzakere etmeyi taahhüt ettikleri de ifade edildi.³⁷

Güney Kıbrıs'taki Şubat 2003 başkanlık seçimlerinden sonra 13 Aralık 2002 tarihli Kopenhag (Corrigenda) içeren planın üçüncü revize halini 26 Şubat 2003 tarihinde taraflara sunmuştur. Denктаş “planda genelde değişen bir şey yok” açıklamasını yapmış bunun üzerine Annan 27 Şubat'ta Denктаş, Klerides, Papadopoulos ile ara bölgede bir araya gelerek liderlerden planın 30 Mart'ta referanduma sunulmasını ve on gün içinde kendisine yanıt verilmesini istemiştir. Aynı zamanda yanıtlamalarını açıklamaları içinde 10 Mart'ta Lahey'e davet etmiştir.

Bu süreçte 27 Şubat'ta Lefkoşa İnönü Meydanı'nda yapılan “çözüm ve AB'ye hazırız” miting alanına ABD Dışişleri Bakanlığı Kıbrıs özel koordinatörü Thomas Weston'un gitmesi son derece dikkat çekmiştir. 28 Şubat'ta Annan Denктаş ve Papadopoulos'la tekrar görüşmüş her iki liderde Lahey'e geleceklerini belirtmişlerdir. Kofi Annan'ın yeni

³⁷ Gürdallı, a.g.m.

planında temel tartışma konusu “üzerinde anlaşılrsa da anlaşılmasa da planın referandumla sunulması garantisi” istemesi olmuştur. Denktaş, 1 Mart'ta yaptığı açıklamada, “ortada referandumla sunulacak ortak bir metin olmadığını” söylemiştir.

10 Mart 2003 tarihinde BM Genel Sekreteri Annan, Denktaş, Papadopulos, ve garantör ülke temsilcileriyle saatlerce süren ve 11 Mart sabahına kadar devam eden görüşmesinden plan üzerinde değişiklik yapılmadan kabul edilmesi yönündeki baskıya özelde Türk tarafınca karşı çıkılmasıyla bir sonuç alınamamıştır. Annan görüşmelerin devam etmesi istendiği takdirde planın halen masada olduğunu açıklamıştır. Rum basını, Lahey'de yaşananlara “gece yarısı korku filmi” benzetmesi yapmış; Papadopulos 13 Mart'ta Türk tarafının yüzyüze görüşme çağrısını reddetmiştir.

2 Nisan'da Denktaş altı maddeden oluşan güven artırıcı önerilerini Rum tarafına sunmuştur. 3 Nisan'da Papadopulos Denktaş'ın önerilerini reddederek kendisiyle sadece BM çerçevesinde görüşebilirim yanıtını vermiştir. Bu arada BM Güvenlik Konseyi 14 Nisan'da çözüm çabalarının sonuçsuz kalmasından Türk tarafını sorumlu tutan Annan'ın hazırlamış olduğu Kıbrıs Raporunu oy birliğiyle onaylamıştır.³⁸ 16 Nisan'da ise Kıbrıs Rum kesimi “Kıbrıs Cumhuriyeti” adıyla AB'ye katılım anlaşmasını imzalamıştır. Bunun üzerine KKTC Bakanlar Kurulu 21 Nisan 2003 tarihinde Rum Kesimi ile KKTC arasındaki geçişlerin serbest bırakılması yönünde tarihi bir karar alınmıştır. Bu karardan 1 gün sonra Rum Ulusal Konseyi Kuzey'in kapıları açma kararını tanımamakla birlikte Rum sınır kapılarını açmıştır.

Bu arada ABD Başkanı George W. Bush, Aralık 2003 sonlarında Yunanistan Başbakanı Kosta Simitis ve Türkiye Başbakanı Erdoğan'a birer mektup göndererek, Kıbrıs'ta, Annan planı temelinde bir çözüm için çaba göstermeleri çağrısı yapmış; Bush'un Simitis'e gönderdiği mektup, hem üslup hem de öz açısından Rum kesiminde rahatsızlık yaratmıştır. Bu mektubun ardından Türkiye'de görüşmelerin yeniden başlama süreci ivme kazanmıştır denilebilir. Zira 23 Ocak 2004 MGK toplantısının ardından Davos'a giden Başbakan Erdoğan, “Kıbrıs Sorununun çözümünde KKTC'nin hiçbir zaman Rumlardan geri kalamayacağını, bir adım önde olacağını” söylemiştir.³⁹

Davos'ta BM Genel Sekreteri Annan ile bir araya gelen Erdoğan, Genel Sekreter'den iki tarafında güvendiği bir arabulucu atamasını

---

³⁸ UN Security Council Resolution 398, Report of The Secretary-General on His Mission of Good Offices in Cyprus, S/2003/398 (01.04.2003)

<http://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N03/305/59/pdf/N0330559.pdf?OpenElement> (23.12.2010)

³⁹ Aydoğdu, Age, s.322

istemiş; görüşmede ayrıca “daraltılmış bir metinle Kıbrıs sorununun çözümünde neticeye gitmenin çok daha isabetli olacağını dile getirmiştir.”⁴⁰ Annan ise Başbakan Erdoğan’ın Kıbrıs konusunda görüşmelerin yeniden başlamasını ve 1 Mayıs’a kadar çözüme ulaşmasını istediğini belirterek, kendisinin de Erdoğan’ın mesajlarından çok cesaret aldığını kaydetmiştir.

Kıbrıs müzakerelerinin yeniden başlamasına giden süreçte Erdoğan’ın 28 Ocak 2004 tarihli ABD ziyareti de önemli bir etken olmuştur. Türkiye Başbakanı Erdoğan, ABD Başkanı Bush ile Beyaz Saray’da yaptığı görüşmede Annan Planı referans alınarak müzakere sürecinin hemen başlatılması gereği üzerinde durarak kısa sürede çözümden yana olduklarını belirtmiştir. ABD, Türk tarafının isteğini de göz önünde tutarak Kıbrıs konusunda dışişleri bakanı Colin Powell’ı görevlendirmiş; müzakerelere başlanabilmesi için bir yandan Yunanistan ve Rum kesimi üzerindeki baskısını arttırırken diğer yandan BM Genel Sekreteri Annan ile de temasını yoğunlaştırmıştır.

Erdoğan’ın Türkiye’ye dönmesinin ardından KKTC ve Türk yetkilileri ortak bir toplantı yaparak Türkiye ve KKTC, BM Genel Sekreterinin çabalarına yardımcı olmak ve destek vermek üzere ortak gayretler sarf etmek hususunda mutabık kalmışlardır. Bu açıklamanın ardından BM Genel Sekreteri Kofi Annan, Kıbrıs müzakerelerini yeniden başlatmak için tarafları 10 Şubat’ta New York’a davet etti.

10 Şubat Salı günü başlayan görüşmeler çerçevesinde taraflarla önce tek tek görüştü. Ardından üçlü görüşme başladı. Üçlü görüşmede, hem Papadopoulos hem de Denktaş, plandaki boşlukları Annan’ın doldurmasından yana olmadıklarını söyledi. Görüşmelerin ikinci gününde, Türk tarafı sürpriz bir atak yaparak, üç aşamalı bir plan sundu. Planda iki tarafın anlaşamaması halinde müzakerelere Türkiye ve Yunanistan’ın da dahil olması, yine uzlaşma sağlanamaması halindeyse Annan’ın hakemliğinin kabul edilmesi önerildi.

Türk tarafının önerisi üzerine, Rum tarafı da yeni bir öneri sundu. Rumlar önerilerinde AB’nin de müzakerelerde taraf olmasını talep etti. Görüşmelerin 12 Şubat’taki üçüncü günü en çetin müzakerelere sahne oldu. Pazarlıklar nedeniyle görüşmeler 12 saati buldu. Annan taraflara, son bir metin sunma kararı aldı. 13 Şubat Cuma günü Brüksel’den önemli bir açıklama geldi. AB, Kıbrıs görüşmelerinde ‘taraf’ olmak istemediğini bildirdi. New York görüşmelerinin sonunda her iki tarafın da onayıyla Annan, müzakerelerin 19 Şubat’ta Kıbrıs’ta başlamasını öngören deklarasyonunu açıkladı.

---

⁴⁰ Aydoğdu, Age, s.323

Türk ve Rum heyetleri, 19 Şubat – 22 Mart 2004 arasında devam eden görüşmelerde Annan Planını olduğu gibi kabul etmeyerek karşılıklı değişiklik önerilerinde bulunmuşlardır. Türk tarafı ilk günden itibaren ısrarla iki kesimlilik üzerinde dururken, Rum tarafı daha fazla Rum'un Kuzey'e dönmesini istemiştir.

Kıbrıs sorununa Annan planı çerçevesinde çözüm bulmak için başlatılan müzakere sürecinin ikinci safhası olan dörtlü görüşmeler, Türkiye ve Yunanistan'ında katılımıyla İsviçre'nin Lüzern şehri Bürgenstock kasabasında 24 Mart 2004 tarihinde başlamış ve 29 Mart 2004 tarihinde Kofi Annan başkanlığındaki BM heyeti; “Türkiye, Yunanistan, KKTC ve GKRY taraflarıyla bir araya gelmiş ve Annan Çözüm Planı'nın 4. kez revize edilmiş halini taraflara sunmuştur. Yapılan görüşmelerin ardından tarafların hassasiyetlerini dikkate alan Annan, Kıbrıs planının 5. kez revize edilmiş – son halini 31 Mart 2004 tarihinde düzenlenen kapanış töreninde sunmuş ve Kıbrıs'la ilgili müzakere sürecinin resmen sona erdiğini belirterek 24 Nisan'da Ada'nın her iki kesiminde referandum yapılmasının ön görüldüğünü bildirmiştir.”⁴¹

Nihai planın sunulmasının ardından yapılan törenin ardından Türkiye Başbakanı Erdoğan, düzenlediği basın toplantısında “müzakerelerde ‘kazan – kazan’ (win – win) anlayışı içinde hareket ettiklerini anlaşmanın öngördüğü sorumlulukları Türkiye olarak yerine getirmeye hazır olduklarını ve gerekli değerlendirmelerin TBMM'ne sunulacağını söylemiştir. Kıbrıs'lı Rumlara ve Yunan halkına da seslenen Erdoğan ‘Gelin başlatılan barış yolunu birlikte yürüyelim, gereken adımları birlikte atalım demiştir.’”⁴²

Ancak, 24 Nisan 2004 tarihinde Kıbrıslı Rumlara ve Türkler, ayrı referandumlarda Annan Planı'nın 5. versiyonuna oy verdiler. Taraflar; ABD, AB ve Britanya'nın yoğun baskıları sonucunda, Genel Sekreter'in, bir belge üzerinde nihai bir anlaşma sağlanamaması durumunda, eksiklerini kendi tamamladığı versiyonu halkoyuna sunabileceği konusunda nihayet Şubat ayında anlaşmaya varmışlardı. “Bölünmüş Ada'nın yurttaşları bir barış anlaşması konusunda kendi fikirlerini ilk defa ifade etme fırsatı buluyordu. Referandumlara katılım yüksek oldu, kayıtlı 480 bin Kıbrıslı Rum'un %90'ı ve kayıtlı 143 bin Kıbrıslı Türk'ün %75'i oy kullandı. Çifte referandumun sonucunda bütün müzakerelerin tarihi şaşırtıcı bir şekilde tersine döndü; Kıbrıslı Türklerin tarafında açık bir “evet” (%65)

---

⁴¹ UN Security Council Resolution 437, **Report of The Secretary-General on His Mission of Good Offices in Cyprus**, S/2004/437 (28.05.2004)
<http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N04/361/53/PDF/N0436153.pdf?OpenElement>
(23.12.2010)

⁴² Aydoğdu, Age, s.335

ama Kıbrıslı Rumların tarafında güçlü bir “hayır” (%76) sonucu elde edildi. Bir ay sonra Kıbrıs, bölünmüş haliyle AB üyesi oldu; AB müktesebatı (*acquis communautaire*) kuzey kesimde uygulanmıyor anlamına geliyordu.”⁴³

3.3. Annan Planına Giden Süreçte Amerikan Politikaları

Kıbrıs’lı Rumlar ve Türkler arasındaki görüşmeler 2000 yılı sonunda kesintiye uğradıktan sonra da Amerikalılar girişimlerini sürdürdüler. Alfred Moses’in bölgeye yaptığı ziyaretin Türkiye kısmında, 11 Ocak 2001 tarihinde Ankara’daki Amerikan Büyükelçiliğinde kendi açısından son durumu değerlendirdi: Kıbrıs, Türkiye ve Yunanistan’da yetkilerle yaptıkları temaslarda BM gözetiminde yapılan görüşmelerin devam etmesinin önemini vurgulamışlardı. Görüşmelerin yeniden başlaması için Türk tarafıyla değişik yollar üzerinde durmuşlar, ancak onlardan görüşmelere yeniden başlama yolunda bir söz alamamışlardı. “Moses’in vurguladığı şey, BM Genel Sekreterinin Kasım 2000’deki açıklamasının, herhangi bir anlaşma çerçevesi ya da fikirler dizisine benzer bir paket oluşturmadığı ve yine herhangi bir tarafı kayırmayı amaçlayan ya da taraflarca mutlaka kabul edilmesi gereken bir nihai metin niteliği taşımadığı, bu yüzden tarafların bunu engel olarak görmeyerek yeniden masa başına gelmeleri idi.”⁴⁴ Bu söylem ABD yönetiminin taraflara yeni bir çözüm planı dayatmayacağı ve çözüm için yeni bir sayfa açma niyetinde olduğunu göstermesi açısından önemlidir.

Ancak 2000 yılı ile başlayan ve Annan Planı’nın 5.revize haline kadar olan dönemde Amerika sürekli olarak Kıbrıs Sorunuyla birebir ilgilenmiş hatta süreci kimi zaman sahne arkasından kimi zamanda direkt taraflara müdahale ederek yönlendirmiştir denilebilir. Bu dönemde Sir David Hannay’ın İngiltere’nin Kıbrıs Özel Temsilcisi olarak 1997 yılında atanmasından sonra ABD ile İngiltere’nin ortak hareket ettiğini ve ABD’nin Kıbrıs Özel Koordinatörleri olan gerek Richard Hoolbroke ve Thomas Weston ile Hannay ile süreci beraber yönettikleri söylenebilir. Özellikle Annan Planı’na ve Nisan 2004 referandumuna kadar geçen sürede Hannay ve Thomas Weston çok iyi bir çalışma yapmış ve adeta süreci şekillendirmişlerdir. Bu süreçte “Annan Planı’nı Lord David Hannay’ın hazırladığı bu hazırlıklarda Hannay’a hukuk danışmanlığı yapan bir başka kişi daha olduğu bu kişinin de dönemin Rum başsavcısı ve Cumhurbaşkanı Klerides’in müşaviri, 2003 yılındaki cumhurbaşkanlığı seçiminin adayı olarak, % 6’ nın üzerinde oy alan Alekos Markides olduğu iddia edilmektedir.”⁴⁵ Markides, Kıbrıs’ı çok iyi bilen bir isimdir.

⁴³ Crisis Grup 171. Avrupa Raporu (08.03.2006), **Kıbrıs Çıkmazı: Bundan Sonrası**, s. 4

⁴⁴ Uslu, a.g.e., s.166

⁴⁵ Sadi Somuncuoğlu, “Annan Planı Kimin?” *Zaman Gazetesi*, (28.03.2004)

<http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=30593> (23.12.2010)

Bu durum, plandaki haritaların nasıl böylesine ince detaylandırılabilmişinin, siyasi eşitlik ve egemenlik konularının nasıl ustaca düzenlendiğinin de izahını yapmaktadır.

Bu iddialara ek olarak Rum Yönetimi eski liderlerinden Vasos Lassarides, bu işbirliğinin ortaya çıkmasından çok önce planın, Klerides'in bilgisi dahilinde Markides, Yorgo Vasiliu, Hannay ve ABD'nin Kıbrıs Özel Temsilcisi Thomas Weston tarafından hazırlandığını açıklamıştır. Lassarides, Rum Ulusal Konseyi toplantısında eski Başsavcı Markides'in, "Annan Planı eski Rum liderlerden Klerides ve Vasiliu'nun katkılarıyla hazırlandı." itirafında bulunduğunu söylemiş ve "Annan Planı Annan'a ait değil; çünkü bunda Klerides ve Vasiliu hükümetlerinin de katkısı var."⁴⁶ demiştir.

İddiaları doğrulayıp, bunun Rum ulusal politikasına ters düşmediğini belirten Vasiliu da, plan temelinde çözüme gidildiğinde, Rum tarafına yaklaşık bin km. arazi iade edileceğini, sadece bunun bile çok büyük bir kazanım olduğuna dikkat çekmiştir. Bu dönemde, planın senaristi İngiliz Temsilcisi Hannay'ın, önemli oranda hisse devredilerek, Vasiliu'nun şirketlerine ortak edildiği belgelenince görevden uzaklaştırıldığı da iddialar arasındadır.

Bu arada gerek Lord David Hannay'ın gerekse Thomas Weston açık bir şekilde çözüme engel olarak Denктаş'ı gördükleri söylenebilir. Kıbrıs Türklerinin eski liderlerinin 2002 ve 2003 yılındaki önerileri kesin bir şekilde reddetmiş olması yüzünden, olayların başka ne şekilde gelişmiş olabileceğini bilemiyoruz. BM arabulucuları nihayet 2004 Şubat ayında, liderler arasında önceden bir anlaşmaya varılmaksızın bir referandum yaptırma imkanına kavuştular; "böylece Denктаş'ın açık muhalefetine yarattığı engeli aşabildiler. Ancak BM ekibi, kıdemli Kıbrıs Türk liderinin oluşturduğu engeli aşmaya odaklanmışken, Yeşil Hat'tın öbür tarafındaki sorunları gözden kaçırdılar."⁴⁷ Aslında yapılan bu iş bilinçli bir PR çalışması olarak değerlendirilebilir Çünkü ABD gerek Türkiye gerekse KKTC'de Denктаş'ın tasfiyesi için büyük bir kampanya başlatarak onun bir bakıma kırgın olarak siyaset sahnesinden ayrılmasına neden olmuştur. Bu dönemde Thomas Weston'un köy köy dolaşarak ve Mitinglere katılarak Annan Planı'na destek vermesi çok dikkat çekicidir.

Bu arada "Klerides, Papadopulos ve De Soto'nun referandum sonrasındaki itirafları Annan Planı'nında sürecin pek de adil işlemediğini ortaya koymuştur. Öyle ki; Rum yönetiminin eski lideri Glafkos Klerides, 28 Eylül 2004'te Rum basınına yaptığı açıklamada, Annan Planı sunulmadan önce plan hakkında bilgilerinin olduğunu itiraf ederek, plan sunulmadan, kendi lehlerine değişiklik olması için müdahalelerde

---

⁴⁶ Somuncuoğlu, a.g.m.

⁴⁷ Crisis Grup 171. Avrupa Raporu (08.03.2006), **Kıbrıs Çıkmazı: Bundan Sonrası**, s. 6

bulduklarını açıklamıştır. Klerides ayrıca, 4 İslam ülkesinin KKTC'yi tanıyacağını açıkladığını, Rum tarafının ve BM'nin buna engel olduğunu itiraf etmiş. Klerides, 30 Kasım'da yaptığı açıklamada da 'müzakerelerde hiçbir şey kabul etmeyerek, sorumluluğu Türk tarafına yükleme taktiğini uyguladıklarını ve bu taktiğin kendilerini AB üyeliğine taşıdığını' söyledi. BM Genel Sekreteri'nin Kıbrıs Özel Temsilcisi Alvaro De Soto da 12 Ekim'de Rum basınında yer alan açıklamasında, 'BM'nin, Rumların Annan planı konusundaki tutumu konusunda yanıldığını ve Rumların geriye dönüş isteğini hesaba katmadıklarını' söyledi. Rum lider Papadopoulos ise 23 Kasım'da yaptığı açıklamada, 10-11 Mart Lahey görüşmelerinde 'Denktaş, Annan planını imzalamaya bile ben imzalamayacaktım' demiştir.⁴⁸

Tüm bu itiraflardan da anlaşıldığı gibi ABD bu süreçte bilinçli olarak Türk tarafı üzerine yoğunlaşmış ve Türk tarafını iknaya çalışmıştır; ancak Rum tarafının hayır diyeceğini öngöremediği için Kıbrıs'lı Rumları iknaya yönelik bir politika geliştirmesine gitmemiştir. Tabi ki ada da çözümün olmaması ya da Barışçı bir çözümsüzlüğün olması mevcut konjunktürde ABD için en uygun çözüm olarak kabul gördüğü söylenebilir.

SONUÇ

Soğuk Savaş döneminde Amerikan yönetimleri için yönetilebilen bir sorun olan Kıbrıs sorunu, soğuk savaşın sona ermesiyle ve değişen konjunktürle birlikte Amerikan yönetimleri için öncelikli bir sorun olmaktan çıkıp ikinci ya da üçüncü sınıf öncelikli bir sorun haline dönüşmüştür. Çünkü Yeni Dünya düzeninde artık bir Sovyet tehdidi ortadan kalkmıştı dolayısıyla bu durum Türkiye ile Yunanistan arasında çıkabilecek potansiyel bir çatışmaya dönüşse bile NATO'nun güneydoğu kanadını tehdit etmeyecek ve SSCB bu bölgeyi kullanarak NATO için tehdit oluşturamayacaktı. Bu nedenle bu yeni dönemde ABD yönetimleri Kıbrıs sorunuyla daha çok taraflar arası arabuluculuk çabalarıyla ve atanan Kıbrıs Özel Temsilcileri vasıtasıyla ile bu sorunla ilgilenmeye devam etmişlerdir. Burada dikkat çeken diğer bir noktada ABD yönetimlerinin Kıbrıs'ta olası bir çözüm için dolaylı olarak taraflara sağladığı ekonomik yardımlar ve Sivil Toplum Örgütleri'ne sağladığı destekler ile çözüm sürecine göreceli bir katkı sağladığı söylenebilir. Ancak STÖ'lere sağlamış olduğu bu yardımlar gerçekten sorunun çözümüne yönelik adımlar olmak yerine sadece sorunun çözümüne katkı koyuyormuş izlenimi vermek için olduğu söylenebilir. Zira Annan Planı

---

⁴⁸ Adım Adım Müzakere, *Yenişafak Gazetesi*, (19.02.2004),
<http://yenisafak.com.tr/arsiv/2004/subat/19/p03.html> (23.12.2010)

döneminde KKTC'de neredeyse her mahallede kurulan Çözüm yanlısı STÖ'lerle Türk tarafının güçlü bir evet diyeceğini ve yine Rumlarında güçlü bir hayır diyeceklerini biliyordu bu nedenle STÖ'leri destekleyerek sorunun çözümünü istiyormuş izlenimi uyandırmıştır. Oysaki gerçekten çözüm isteyen bir ABD olsaydı ne Rumlar hayır diyebilirdi nede STÖ'lere bu kadar büyük kaynak akıttırdı. Annan Planı öncesi ve sonrasında ABD yönetimi gerek doğrudan gerekse dolaylı olarak adadaki seçimlere müdahale etmiş ve bir bakıma hem Türkiye üzerinden KKTC'nin dönüşümünü hem de Rum tarafındaki Başkanlık seçimleri yoluyla GKRY'nin dönüşümünü sağlamıştır.

ABD yöneticilerinin, Türkiye, Yunanistan ve Kıbrıs'ı, ABD'nin global stratejisine paralel olan ya da olmayan kaygılar çerçevesinde askeri ve diplomatik önceliklere sahip olan ve kendilerine has uzun geçmişleri bulunan devletler olarak değil, stratejik bir denklemin unsurları olarak ele almaları da yanlış anlamalara neden olabilmektedir. Bu devletlere bu şekilde denklemin unsurları şeklindeki yaklaşım, ABD politika yapımında belli bir derecede sağırılığa neden olmakta ve belli kritik dönemlerde ciddi yanlış hesaplamaları da beraberinde getirdiğini söylemek mümkündür.

ABD'nin Kıbrıs sorununun çözümüyle ilgili taşıdığı temel görüş, adada iki toplumlu ve iki bölgeci bir federasyonun kurulmasıdır. Aslında ABD, 1964 yılından bu yana bazı tavizler karşılığı Enosisi ya da başka bir anlatımla çifte Enosisi ve sınırlı taksimi de desteklediği dönemler olmuştur. Bugün taraflar razı olsa, aralarında anlaşmalar bazı harita düzeltmeleriyle şu anki durumun dondurulmasına ve iki devletli bir çözüm şekline de büyük ihtimalle itiraz etmeyecektir. Bu noktada ABD'nin günümüz konjonktüründe önem verdiği konunun Kıbrıs'taki İngiliz üslerinin muhafazası olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü ABD ve İngiltere Orta Doğu'ya yönelik operasyonlarda bu üsleri kullanabilmektedirler. Zaten Annan Planında da İngiltere adadaki üslerini korumaktaydı. Adadaki yapı kısa sürede bir çözüm bulunamadığı takdirde ayrılmaya doğru gitmektedir.⁴⁹

Sonuç olarak ABD'nin Annan Planı sonrasındaki Kıbrıs politikasını şu şekilde özetlememiz mümkündür:

- Mevcut statükonun devamına karşıdır.
- Görüşmeler yoluyla sorun çözülmelidir.
- Çözüm, Ege ve Doğu Akdeniz'de istikrarın oluşmasına katkı sağlayacaktır.
- Toplular arası temaslara destek vermektedir.

---

⁴⁹ Kamer Kasım, **Soğuk Savaş Dönemi Sonrası Kıbrıs Sorunu**, Akademik Bakış, Cilt 1, Sayı.1, 2007, s. 70,

- Kıbrıslı Türklerin ekonomik durumları düzeltilmelidir.
- KKTC'yi tanımak mümkün değildir. (Eğer bu son görüşmelerde de Rum tarafı çözüme yanaşmaz ise KKTC'nin federal bir devletin eyaleti olarak tanınması mümkün olabilir)

Yukarıdaki maddeleri incelediğimizde ise ABD yönetiminin neden böyle bir yaklaşım sergilediğinin mantığını ve arkasında ne olduğunu anlamamız açısından faydalı olacaktır. Öncelikli olarak ABD, Kıbrıs sorununa, küresel politikaya ilişkin değerlendirmeleri ışığında yaklaşmış ve Annan Planı'na bu bağlamda destek vermiştir. Bu çerçevede, Kıbrıs'ın kendi stratejik planlarında arzu ettiği rolü hakkıyla yerine getirebilmesi ve aynı zamanda Doğu Akdeniz'de aradığı istikrarı görebilmek için sorunun bölgedeki dengeleri değiştirmemesi gerekmektedir.

Belki Kıbrıs sorununda ilerleme sağlanabilmesi için şöyle bir senaryoya ihtiyaç vardır: Türkiye Kıbrıs'tan askerini çekerek AB üyeliği elde etmede önemli bir aşama kaydedecektir; Yunanistan Türkiye'nin AB üyeliğini destekleyerek Ege'deki güvenliğini güçlendirecektir; Kıbrıs Cumhuriyeti kuzeye karşı uyguladığı ambargoyu kaldırarak adanın ebedi olarak bölünmesinin önüne geçecektir ve bütün bunların olması durumunda da Amerika'nın çıkarları en üst düzeyde gerçekleşmiş olacaktır.

Her ne kadar dünyanın süper gücü de olsa ABD'nin gücü ve etkisinin bir sınırı olduğu (ya da kendisini bilinçli olarak sınırlandırdığı) görülmektedir. Çünkü Kıbrıs sorunu basit bir etnik problemden ibaret değildir ve dışardan yapılan her türlü müdahale sorunun derinleşmesine neden olmaktadır. Ancak şu da bir gerçek ki eğer Amerika bu sorunu çözmek isteseydi ya da başka bir deyişle bu sorun bu haliyle Amerikan çıkarları için bir tehdit olsaydı, bu sorun bu süreç içerisinde çoktan çözümlenebileceğini söylememiz mümkündür.

ABD'nin Kıbrıs konusundaki tavrının şifrelerini en iyi özetleyen cümle bir ABD'li diplomatın; eski Ankara büyükelçilerinden Robert Strausz-Hupe'nin sözlerinde gizlidir “Uluslararası ilişkilerde bazı sorunlar hiç çözülmez ama onunla birlikte yaşamayı öğrenirsiniz. Kıbrıs da öyledir. İlişkinizi öyle ayarlarsınız ki, bu sorun ilişkinin tümünü tehdit etmez.”⁵⁰

---

⁵⁰ Burcu Bostanoğlu, **Türkiye ABD İlişkilerinin Politikası: Kuram ve Siyasa**, İmge Yayınevi, Ankara, 1999, s.471

KAYNAKLAR

- Aydın, M. (1997), “Cacophony in the Eagean: Contemporary Turkish – Greek Relations”, **The Turkish Yearbook of International Relations**, No.27
- Aydoğdu, A. (2005), **Kıbrıs Sorunu Çözüm Arayışları: “Annan Planı ve Referandum Süreci**, BRC Basım ve Matbaacılık, “Kıbrıs Uyuşmazlığı ve Birleşmiş Milletler: 1954–1996 Arası Barışçı Çözümsüzlük” (Ed: Sönmezoğlu F.) **Türk Dış Politikasının Analizi**, Der Yayınları, İstanbul
- Bölükbaşı, S. (2001), **Türkiye-ABD İlişkilerinin Politikası: Kuram ve Siyasa**, İmge Yayınevi, Ankara
- Bostanoğlu, B. (1999), **Türkün Onur Sorunu: Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti**, Turhan Kitapevi, Ankara
- Demirer, M. A. (1993), **The Cyprus Imbroglia**, The Eothen Pres, Huntingdon
- Dodd, C. H. (1998), **Self Determinasyon ve Kıbrıs Türk Halkı**, Kastaş Yayınları, İstanbul
- İsmail, S. (1990), **21.yy ve Türkiye**, Güncel Yayıncılık, İstanbul
- Mütercimler, E. (2000), “Sonun Başlangıcı”, **Onbir Aylık Saltanat- Siyaset, Ekonomi ve Dış Politikada Refahyol Dönemi**, Boyut Kitapları, İstanbul
- Özcan, G. (1998), “Avrupa Birliği Kıskaçında Kıbrıs Meselesi, Bugünü ve Yarını”,(Ed: İrfan Kaya Ülger, Ertan Efeğil) **Kıbrıs Sorunu ve ABD**, HD Yayıncılık, Ankara,
- Uslu, N. (2001), “Esas Anlaşmazlıklar”, (Ed: Abramowitz M.), **Türkiye'nin Dönüşümü ve Amerikan Politikası**, Liberte Yayınları, Ankara
- Wilkonson, M.J. (2001), “Cyprus Between East and West”, **Studies in International Affairs**, No: 7, The Washington Center of Foreign Policy Research School of Advanced International Studies, the John Hopkins Press
- Adams, T.W. and Cottrell, A. J. (1968) **Soğuk Savaş Dönemi Sonrası Kıbrıs Sorunu**, Akademik Bakış, Cilt 1, Sayı.1
- Kasım, K. (2007), **Kıbrıs Çıkmazı: Bundan Sonrası** Crisis Grup 171. Avrupa Raporu (08.03.2006), **Report of Secretary-General on His Mission of Good Offices in Cyprus**, <http://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N92/155/71/pdf/N9215571.pdf?OpenElement> (23.12.2010)
- UN Security Council Document, S/23780 (03.04.1992), **Report of the Secretary-General on His Mission of Good Offices in Cyprus**, <http://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N92/735/51/img/N9273551.pdf?OpenElement> (23.12.2010)
- UN Security Council Document, S/24830 4–5, 12, 14–15 (19.11.1992),

- UN Security Council
Resolution 398,
S/2003/398
(01.04.2003)
- Report of The Secretary-General on His Mission of
Good Offices in Cyprus**
<http://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N03/305/59/pdf/N0330559.pdf?OpenElement> (23.12.2010)
- UN Security Council
Resolution 437
S/2004/437
(28.05.2004)
- Report of The Secretary-General on His Mission of
Good Offices in Cyprus,**
<http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N04/361/53/PDF/N0436153.pdf?OpenElement> (23.12.2010)
“X-Article. The main element of any United States policy toward the Soviet Union 1947”
<http://www.state.gov/r/pa/ho/time/cwr/17601.htm>
(23.12.2010)
- Kennan, G. F.
“Silahlı Kuvvetler Dış Politika İlişkisinde Jeopolitiğin Yeri, Rolü ve Etkisi”,
<http://www.habusulu.com/makale56.htm> (23.12.2010)
- Öztürk, O. M.
“34 Yıllık Maraton: Kıbrıs Müzakereler”,
<http://arsiv.ntvmsnbc.com/news/194888.asp> (23.12.2010)
- Gürdallı, F.
“Annan Planı Kimin?”*Zaman Gazetesi*, (28.03.2004)
<http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=30593>
(23.12.2010)
- Somuncuoğlu, S.
Butros Ghali Fikirler Dizisi,
Denktaş'ın Klerides'e
Sunduğu 29 Nisan
Belgesi
(07.05.2002),
KKTC Cumhurbaşkanlığı web sayfası
<http://www.kktcb.org/upload/pdf/5795.pdf> (22.12.2010)
- Avrupa Birliği Genel Sekreterliği web sayfası*
<http://www.abgs.gov.tr/index.php?p=24425&l=1>
(23.12.2010)
- Kıbrıs'ta Kritik Süreç Başladı, *Hürriyet Almanak 2002*,
http://dosyalar.hurriyet.com.tr/almanak2002/news_detail.asp?nid=127&sid=14 (23.12.2010)
- Adım Adım Müzakere (19.02.2004), *Yenişafak Gazetesi*,
<http://yenisafak.com.tr/arsiv/2004/subat/19/p03.html>
(23.12.2010)

ZAZACA KAYNAKLARA DAİR BİR BİBLİYOGRAFYA ÇALIŞMASI - I –

A Bibliography Of Resources Zazaki

Murat VAROL*

ÖZET

Hint-Avrupa Dil Ailesi'nin İranî koluna mensup olan ve Türkiye sınırları içerisinde konuşulan dillerden biri olma hüviyetini taşıyan Zazaca hakkında, her geçen gün yeni çalışmalar yapılmakta ve yeni eserler kaleme alınmaktadır. Zazaca ile ilgili akademik çalışmalar da her geçen gün artmakta ve çeşitlilik arz etmektedir. Yapılan çalışmaların her geçen gün artması, bu alandaki kaynaklara ulaşma konusunu da beraberinde getirmektedir. Bu çalışma özellikle Zazaca alanındaki akademik çalışmalara daha yeni adım atan veya atacak olan genç araştırmacılar için bir rehber niteliğinde olacaktır. Konu ile ilgili kaynakların hem fazla olması hem de çok geniş bir araştırmayı gerektirdiği için bu çalışmada sadece yakın dönemdeki kaynaklara yer verilmiştir. Bu çalışma Zazalar ve Zazaca konusunda hazırlanmış veya Zazalar ve Zazaca'ya yer vermiş kitap, dergi, makale ve sempozyumlarda sunulan bildirilerin bir bibliyografyasını ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Zazalar, Zazaca, Dil, Bibliyografya.

ABSTRACT

Academic studies are conducted and new works are continually published in the field of Zaza language a member of Iranian branch of Indo-European Language family and a language spoken in Turkey. Academic studies in the field of Zaza language are various and increasing day by day. The increase of the academic studies concerning Zaza language enables easy access to those studies. This study is particularly going to be a guide for the current and prospective young researchers of Zaza language. In this study, only the recent sources are employed because there are too many sources about this subject and they require an extensive research. This study also focuses on Zazas and Zaza language and it offers a bibliography of books, journals, articles and presentations that made reference to the Zazas and Zaza language.

Key Words: Zazas, Zazaki, Language, Bibliography.

---

* Öğretim Görevlisi, Bingöl Üniversitesi Zaza Dili ve Kültürü Uygulama ve Araştırma Merkezi Müdürü, mvarol@bingol.edu.tr

GİRİŞ

Türkiye’de konuşulan dillerden biri olan Zazaca, akademik ve bilimsel çalışmalarda her geçen gün kendisine daha fazla yer açmaktadır. Yüzyıllardan beridir daha çok sözlü olarak insanların belleğinde yer edinen Zazaca, günümüzde yazı dilini oluşturmuş ve her alanda edebî ürünün ortaya konabileceği bir seviyeye gelmiştir. Zazaca ile ilgili bilimsel çalışmaların geçmişi her ne kadar yüzyıllar öncesine dayansa da günümüzde büyük bir ivme kazandığı yadsınamaz.

Zazaca ile ilgili yapılan bilimsel ve akademik çalışmaların artması ve her geçen gün yeni ürünlerin ortaya konması, aynı zamanda bir bilimsel arşiv de meydana getirmektedir. Ayrıca, bu alandaki araştırmacı ve akademisyen sayısı da her geçen gün artmaktadır.

Yapılan ve yapılacak olan her türlü akademik çalışma için kaynak taraması yapılması ve kaynaklara ulaşabilme en önemli unsurdur. Özellikle akademi ile yeni tanışan araştırmacıların en büyük sıkıntısı bu kaynakların neler olduğu ve bunlara nasıl ulaşılacağı hususudur. Bu çalışma, hem Zazaca alanına daha yeni adım atmış genç araştırmacılara bir rehber olacak hem de kaynaklara ulaşma bakımından büyük bir kolaylık sağlayacaktır.

Bu çalışmada, Zazaca ile ilgili yerli kaynaklara yer verilmiştir; bilindiği üzere bu alan ile ilgili var olan bütün kaynakların taranması ve tespit edilmesi kapsamlı bir çalışma gerektirmektedir. Bu yüzden yabancı kaynaklara bu çalışmada yer verilmemiş, sadece yerli kaynaklar üzerine durulmuştur. Bu kaynaklardan da daha çok yakın dönemdeki modern kaynaklar ağırlık kazanmaktadır.

Yabancı bilim adamları tarafından yapılan çalışmalar veya yurtdışında yayımlanan bilimsel çalışmalar ile bu makaleden sonra tespit edilen diğer çalışmalar, ikinci bir bibliyografya çalışmasında verilecektir.

Çalışmanın eksiksiz ve tam olduğu fikri elbette ki telaffuz edilemez; ancak bu alandaki ihtiyaca önemli ölçüde cevap vereceği umulmaktadır.

Bu çalışmada yakın dönemde yayımlanmış Zazalar ve Zazaca hakkında bilgi içeren kitap, dergi, makale, sempozyum bildirileri ve kitap bölümlerinin künye bilgilerinin yer alacağı bir bibliyografya sunulmaktadır. Kaynakların sıralanmasında isim – soy isim esasına dayalı alfabetik sıralama esas alınmıştır.

Yaptığımız araştırmalar sonucunda tespit ettiğimiz Zaza dili, kültürü, tarihi ve edebiyatı ile ilgili kaynaklar şunlardır:

Abdulaziz BEKİ, “Filolojik Açıdan Zazaca’nın Yapısı”, *II. Uluslararası Zaza Tarihi ve Kültürü Sempozyumu (4-6 Mayıs 2012)*, Bingöl Üniversitesi Yayınları, Bingöl 2012, s. 195-203.

Abdulkaki ATICI, *Sultanların Üç Mührü: Zaza Türkleri*, Hat Yayınları, Bursa 2007.

Abdullah DEMİR, “XIX. Yüzyılda Zazaların Nüfusu ve Demografik Yapısı”, *II. Uluslararası Zaza Tarihi ve Kültürü Sempozyumu (4-6 Mayıs 2012)*, Bingöl Üniversitesi Yayınları, Bingöl 2012, s. 105-145.

Abdumelik VERGİ, “Zazalarda Zaman Mefhumu ve Zaza Kültüründeki Yeri”, *II. Uluslararası Zaza Tarihi ve Kültürü Sempozyumu (4-6 Mayıs 2012)*, Bingöl Üniversitesi Yayınları, Bingöl 2012, s. 444-464.

Abdumuttalip ARPA, “Zazaca’nın Kürtçe’yi Anlama Yeterliliği”, *II. Uluslararası Zaza Tarihi ve Kültürü Sempozyumu (4-6 Mayıs 2012)*, Bingöl Üniversitesi Yayınları, Bingöl 2012, s. 541-554.

Abdulahap BAYDAŞ - Alaaddin YÜKSEL - Ali Rıza KURTARAN, “Bingöl Yöresinde Yaşayan Zazalarda Yaylıcılık Geleneği”, *II. Uluslararası Zaza Tarihi ve Kültürü Sempozyumu (4-6 Mayıs 2012)*, Bingöl Üniversitesi Yayınları, Bingöl 2012, s. 603-611.

Ahmet BURAN, Berna Yüksel ÇAK, *Türkiye’de Diller ve Etnik Gruplar*, Akçağ Yayınları, Ankara 2012.

Ahmet KASIMOĞLU, “Bitkilerin Zazaca Adlandırılması”, *I. Uluslararası Zaza Dili Sempozyumu (13-14 Mayıs 2011)*, Bingöl Üniversitesi Yayınları, Bingöl 2011, s. 247-262.

Ahmet KAYINTU, “Bingöl’de Konuşulan Yerel Dil (Zazaca) Üzerine Batıda Yapılan Çalışmalara Eleştirel Bir Yaklaşım”, *III. Bingöl Sempozyumu (17-19 Eylül 2010)*, Bingöl Üniversitesi Yayınları, Bingöl 2013, s. 499-509.

_____, “Kaybolma Tehlikesi Karşısında Zazaca’nın Geleceği”, *I. Uluslararası Zaza Dili Sempozyumu (13-14 Mayıs 2011)*, Bingöl Üniversitesi Yayınları, Bingöl 2011, s. 401-412.

_____, “Molla Mehmet Demirtaş’ın Zazaca Divanı”, *II. Uluslararası Zaza Tarihi ve Kültürü Sempozyumu (4-6 Mayıs 2012)*, Bingöl Üniversitesi Yayınları, Bingöl 2012, s. 329-345.

Ahmet KIRKAN, “Zazaca Mevritler ve Mala Kamili Puexi’nin Mevlidi: Klasik Edebiyat Açısından Bir Değerlendirme”, *II. Uluslararası Zaza Tarihi ve Kültürü Sempozyumu (4-6 Mayıs 2012)*, Bingöl Üniversitesi Yayınları, Bingöl 2012, s. 771-791.

Ali Aydın AKBAŞ, “Bütün Yönleri İle Zazaları Kürtleştirme Operasyonları”, *2023 Dergisi*, Sayı:129, 2012, s. 26-36.

Ali KAYA, *Alevilik ve Dersim Üzerine Seçme Yazılar*, Yaz Yayınları, İstanbul 2012.

_____, *Başlangıcından Günümüze Dersim Tarihi*, Demos Yayınları, İstanbul 2010.

_____, *Deylem’den Dersime*, Can Yayınları, İstanbul 2002.

_____, “Kültürel Zenginliğin, Büyük Uygarlıklara Beşik Olmanın Temeli: Dil Zenginliği”, *I. Uluslararası Tunceli (Dersim) Sempozyumu (4-6 Ekim 2010)*, Tunceli Üniversitesi Yayınları, Tunceli 2010, s. 241-262.

_____, “Tarihte Zazalar ve Zazaca”, *II. Uluslararası Zaza Tarihi ve Kültürü Sempozyumu (4-6 Mayıs 2012)*, Bingöl Üniversitesi Yayınları, Bingöl 2012, s. 86-104.

Ali Kemal ÖZCAN, “Zazaca (Dımili) Kürtçe’nin Bir Lehçesi Mi? Kelimelerin ‘Giz’inde Bir Dil Arayışı”, *I. Uluslararası Zaza Dili Sempozyumu (13-14 Mayıs 2011)*, Bingöl Üniversitesi Yayınları, Bingöl 2011, s. 193-205.

Ali Tayyar ÖNDER, *Türkiye’nin Etnik Yapısı*, Kripto Yayınları, 52.Basım, Ankara 2012.

Ali Rıza ÖZDEMİR, “Zaza Kelimesinin Eski Kayıtları Üzerine Bir Değerlendirme”, *2023 Dergisi*, Sayı:129, 2012, s. 12-15.

_____, *Zazalar ve Türklük*, Kripto Yayınları, Ankara 2010.

Ayetullah KARABEYESER, “Bir Kitle İletişim Aracı Olarak Televizyonun Zazaca İçin Önemi”, *I. Uluslararası Zaza Dili Sempozyumu (13-14 Mayıs 2011)*, Bingöl Üniversitesi Yayınları, Bingöl 2011, s. 385-392.

Bedrettin BASUĞUY, “19.Yüzyılda Bir Zaza Kadın Şair: Xeyran Hanım Dümbüli”, *II. Uluslararası Zaza Tarihi ve Kültürü Sempozyumu (4-6 Mayıs 2012)*, Bingöl Üniversitesi Yayınları, Bingöl 2012, s.465-477.

Bilal ZİLAN, “Tarixê Xonamikerdişê Kırdan”, *II. Uluslararası Zaza Tarihi ve Kültürü Sempozyumu (4-6 Mayıs 2012)*, Bingöl Üniversitesi Yayınları, Bingöl 2012, s. 366-397.

Burhanettin DAĞ, “Bazı Zaza Atasözlerinin Kısa İzahı ve Diğer Milletlerin Atasözleriyle Karşılaştırılması”, *II. Uluslararası Zaza Tarihi ve Kültürü Sempozyumu (4-6 Mayıs 2012)*, Bingöl Üniversitesi Yayınları, Bingöl 2012, s. 253-269.

_____, “Zazaca’nın Farsça ve Deylemi Dilleriyle Olan İrtibatı ve Akrabalığı”, *I. Uluslararası Zaza Dili Sempozyumu (13-14 Mayıs 2011)*, Bingöl Üniversitesi Yayınları, Bingöl 2011, s. 207-225.

Cemal ŞENER, *Türkiye’de Yaşayan Etnik ve Dinsel Gruplar*, Etik Yayınları, 5.Baskı, İstanbul 2006.

Cihat KAR, “Zaza Dili Araştırmalarının 150 Yıllık Geçmişi Üzerine-1”, *Çıme*, Sayı:8, 2007.

Ebubekir PAMUKÇU, *Dersim Zaza Ayaklanmasının Tarihsel Kökenleri*, Yön Yayıncılık, İstanbul 1992.

Ebru ELPE, “Zaza Kültürünün Kökenleri”, *II. Uluslararası Zaza Tarihi ve Kültürü Sempozyumu (4-6 Mayıs 2012)*, Bingöl Üniversitesi Yayınları, Bingöl 2012, s. 398-407.

Ercan ÇAĞLAYAN, “Osmanlı Belgelerinde Zazalar ve Zazaca Üzerine Notlar”, *I. Uluslararası Zaza Dili Sempozyumu (13-14 Mayıs 2011)*, Bingöl Üniversitesi Yayınları, Bingöl 2011, s. 271-290.

_____, “Zaza Tarihinin Kaynakları (Arap ve Osmanlı Kaynakları)”, *II. Uluslararası Zaza Tarihi ve Kültürü Sempozyumu (4-6 Mayıs 2012)*, Bingöl Üniversitesi Yayınları, Bingöl 2012, s. 286-301.

Fahri PAMUKÇU, “Zazaca’da Dilbilgisi Zamanları”, *I. Uluslararası Zaza Dili Sempozyumu (13-14 Mayıs 2011)*, Bingöl Üniversitesi Yayınları, Bingöl 2011, s. 291-311.

_____, “Zazaki’ye Özgünlük Kazandıran Eril-Dişil Algısı”, *II. Uluslararası Zaza Tarihi ve Kültürü Sempozyumu (4-6 Mayıs 2012)*, Bingöl Üniversitesi Yayınları, Bingöl 2012, s. 217-231.

Faruk İREMET, “Kimliğin Belirlenmesinde Anadilin Önemi”, *I. Uluslararası Zaza Dili Sempozyumu (13-14 Mayıs 2011)*, Bingöl Üniversitesi Yayınları, Bingöl 2011, s. 369-374.

_____, *Zonê Ma Zazaki*, İremet Yayınları, 1996.

Fevzi RENÇBER, “Zazaca Konuşan Alevilerin Etnik Kimliği Üzerine Bir Değerlendirme”, *II. Uluslararası Zaza Tarihi ve Kültürü Sempozyumu (4-6 Mayıs 2012)*, Bingöl Üniversitesi Yayınları, Bingöl 2012, s. 490-499.

Hakkı ÇİMEN, “Zaza Dili Derslerinin Türkiye’de Kreş ve Okullarda Okutulması”, *I. Uluslararası Zaza Dili Sempozyumu (13-14 Mayıs 2011)*, Bingöl Üniversitesi Yayınları, Bingöl 2011, s. 375-384.

Hasan KALCIK, “Bingöl Ağzında Fiil Çekimleri”, *II. Uluslararası Zaza Tarihi ve Kültürü Sempozyumu (4-6 Mayıs 2012)*, Bingöl Üniversitesi Yayınları, Bingöl 2012, s. 302-328.

_____, “Zazalar, Zazaca Yazının Tarihçesi ve Vate Çalışma Grubu”, *İnatçı Bir Bahar-Kürt ve Kürtçe Edebiyat (Derleyen: Vecdi Erbay)*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2012, s. 135-154.

Hasan Reşit TANKUT, *Zazalar Üzerine Sosyolojik Tetkikler*, Kalan Yayınevi, Ankara 2000.

Hasip BİNGÖL, “Dilin Terbiye Edilmesi: Makine, Fabrikasyon ve Yalnızlık”, *II. Uluslararası Zaza Tarihi ve Kültürü Sempozyumu (4-6 Mayıs 2012)*, Bingöl Üniversitesi Yayınları, Bingöl 2012, s. 584-602.

_____, “Sözün Yazılı Serüveni: Zazaki Dil Çalışmaları Hakkında Bir Kritik”, *I. Uluslararası Zaza Dili Sempozyumu (13-14 Mayıs 2011)*, Bingöl Üniversitesi Yayınları, Bingöl 2011, s. 413-432.

Haydar ŞAHİN, “Zazaca Ad ve Soyadların Kayıt İçin Gramerine Uygun Yazılışı”, *I. Uluslararası Zaza Dili Sempozyumu (13-14 Mayıs 2011)*, Bingöl Üniversitesi Yayınları, Bingöl 2011, s. 471-482.

Hayri BAŞBUĞ, *İki Türk Boyu Zaza ve Kurmanclar*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1984.

_____, *Göktürk-Uygur Zaza Kurmanç Lehçeleri Üzerine Bir Araştırma*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1984.

Hesen Uşên BOR, “Zazaca Nedir, Ne Değildir? Kendi Olma Hakkı”, *Ware*, Sayı:3-4, 1993, s. 28-49

Hıdır EREN, “Dil İle İnsan Sferi Arasındaki İlişki”, *I. Uluslararası Zaza Dili Sempozyumu (13-14 Mayıs 2011)*, Bingöl Üniversitesi Yayınları, Bingöl 2011, s. 433-453.

H. ŞELIC, *Zaza Gerçeği*, Dicle-Fırat Yayınları, Almanya 1988.

İbrahim BUKAN, “Uygurluk Tarihinde Zazalar”, *I. Uluslararası Zaza Dili Sempozyumu (13-14 Mayıs 2011)*, Bingöl Üniversitesi Yayınları, Bingöl 2011, s. 503-530.

İlyas ARSLAN, “Zazaca Edatlar”, *II. Uluslararası Zaza Tarihi ve Kültürü Sempozyumu (4-6 Mayıs 2012)*, Bingöl Üniversitesi Yayınları, Bingöl 2012, s. 750-770.

İsmail SÖYLEMEZ, “Geçmişten Günümüze Zazaca Dergiler: Kronoloji, Sorunlar ve Çözümler”, *I. Uluslararası Zaza Dili Sempozyumu (13-14 Mayıs 2011)*, Bingöl Üniversitesi Yayınları, Bingöl 2011, s. 175-191.

_____, “Üst Kültür-Alt Kültür Etkileşimi Bağlamında Zazaca'nın Dilsel Yeterlilik Sorunsalı (Türkiye-İran Karşılaştırmalı Bir Örneklem Denemesi)”, *II. Uluslararası Zaza Tarihi ve Kültürü Sempozyumu (4-6 Mayıs 2012)*, Bingöl Üniversitesi Yayınları, Bingöl 2012, s. 204-216.

Kemal AKAY, “Zaza Tarihinde Şiir”, *II. Uluslararası Zaza Tarihi ve Kültürü Sempozyumu (4-6 Mayıs 2012)*, Bingöl Üniversitesi Yayınları, Bingöl 2012, s. 146-160.

Mahmut RIŞVANOĞLU, *Saklanan Gerçek: Kurmanclar ve Zazaların Kimliği-1*, Tanmak Yayınları, Ankara.

_____, *Saklanan Gerçek: Kurmanclar ve Zazaların Kimliği-2*, Tanmak Yayınları, Ankara.

MALMİSANIJ, *Kırd, Kırmanc, Dımılı veya Zaza Kürtleri*, Deng Yayınları, İstanbul 1996.

Mehmet Ali DEMİRDAĞ, “Merkez Şivesinin Batı Sınırındaki Govdere Ağzının Sesbilimsel Yönden İncelenmesi”, *II. Uluslararası Zaza Tarihi ve Kültürü Sempozyumu (4-6 Mayıs 2012)*, Bingöl Üniversitesi Yayınları, Bingöl 2012, s. 729-749.

_____, “Zenginliğe Sahip Çıkmak: Zazalar”, *Turgut Özal Uluslararası Ekonomi ve Siyaset Kongresi-II-: Küresel Değişim ve Demokratikleşme*, Malatya İnönü Üniversitesi, Malatya 2012, s. 635-649.

M. Fatih ÇİÇEK, “Dünyada Anadilde Eğitim Deneyimleri ve Zaza Dilinde Anadilde Eğitim Talepleri Üzerine Bir Değerlendirme”, *II. Uluslararası Zaza Tarihi ve Kültürü Sempozyumu (4-6 Mayıs 2012)*, Bingöl Üniversitesi Yayınları, Bingöl 2012, s. 346-365.

_____, “Siyaset Dili Olarak Zazaca”, *I. Uluslararası Zaza Dili Sempozyumu (13-14 Mayıs 2011)*, Bingöl Üniversitesi Yayınları, Bingöl 2011, s. 483-493.

Mehmet KAYA, “Zazalarda Aşiret Geleneği: Gökdere ve Kasıman Aşiretleri Örneği”, *II. Uluslararası Zaza Tarihi ve Kültürü Sempozyumu (4-6 Mayıs 2012)*, Bingöl Üniversitesi Yayınları, Bingöl 2012, s. 555-564.

M. Şerif FIRAT, *Doğu İlleri ve Varto Tarihi*, Kamer Yayınları, İstanbul 1998.

Mehmet TIRAŞCI, “Zazaca Mevritler ve Müzikal Olarak İcra Ediliş Tarzları”, *II. Uluslararası Zaza Tarihi ve Kültürü Sempozyumu (4-6 Mayıs 2012)*, Bingöl Üniversitesi Yayınları, Bingöl 2012, s. 676-687.

_____, “Güneydoğu ve Doğu Anadolu Çevresinde Arapça, Kürtçe, Zazaca Mevritler ve Müzikal Olarak İcra Ediliş Tarzları”, *İstanbul Üniversitesi Din ve Müzik Ulusal Sempozyumu (26-27 Nisan 2012)*.

Mehmet TÜZÜN, “Dersim’de Türkü, Şarkı ve Ağıtlar”, *II. Uluslararası Zaza Tarihi ve Kültürü Sempozyumu (4-6 Mayıs 2012)*, Bingöl Üniversitesi Yayınları, Bingöl 2012, s. 161-194.

Mehmet YAZICI, “Aleviliğe Etnik Yaklaşımlar: Zazalar-Alevilik İlişkisi”, *II. Uluslararası Zaza Tarihi ve Kültürü Sempozyumu (4-6 Mayıs 2012)*, Bingöl Üniversitesi Yayınları, Bingöl 2012, s. 408-425.

Mesut KESKİN, “Orta ve Eski İrani Dillerin Zazaca’ya Tuttuğu Işık”, *II. Uluslararası Zaza Tarihi ve Kültürü Sempozyumu (4-6 Mayıs 2012)*, Bingöl Üniversitesi Yayınları, Bingöl 2012, s. 232-252.

_____, “Zazaca’daki Alfabe Sorununa Bir Bakış ve Çözüm Önerisi”, *I. Uluslararası Zaza Dili Sempozyumu (13-14 Mayıs 2011)*, Bingöl Üniversitesi Yayınları, Bingöl 2011, s. 327-349.

_____, “Zazaca’daki ‘ê’ Ünlüsünün Kullanımı ve Yazım Hataları”, *Çıme*, Sayı:4, 2006, s. 24-31.

_____, “Zazaca’nın İrani Diller Arasındaki Yeri ve Dilin Özellikle Dersim’de Olan Durumu ve Yarını”, *I. Uluslararası Tunceli*

(Dersim) Sempozyumu (4-6 Ekim 2010), Tunceli Üniversitesi Yayınları, Tunceli 2012, s. 195-208.

_____, “Zazaca, Kurmanca (Kürtçe) ve Farsça Arasındaki Fark Üzerine Küçük Bir Karşılaştırma”, *Ware*, Sayı:10, 1996, s. 111-115.

_____, “Zazaca Üzerine Notlar”, *Herkesin Bildiği Sır: Dersim* (Derleyen: Şükrü Aslan), İletişim Yayınları, İstanbul 2011, s. 221-242.

Murat ALANOĞLU - Muhammet Yücel, “Dımılı-Zaza Adı ve Tarihsel Gelişimi”, *I. Uluslararası Zaza Dili Sempozyumu (13-14 Mayıs 2011)*, Bingöl Üniversitesi Yayınları, Bingöl 2011, s. 313-326.

Murat VAROL, “Zazalarda Mevlit ve Siyer Geleneği”, *II. Uluslararası Zaza Tarihi ve Kültürü Sempozyumu (4-6 Mayıs 2012)*, Bingöl Üniversitesi Yayınları, Bingöl 2012, s. 625-652.

_____, “Zazaca Sözlükçülüğün Tarihi, Sorunları ve Çözüm Yolları”, *I. Uluslararası Zaza Dili Sempozyumu (13-14 Mayıs 2011)*, Bingöl Üniversitesi Yayınları, Bingöl 2011, s. 351-368.

_____, “Etnik Yaklaşımlar Bağlamında Zaza Kimliği”, *Kimlik, Kültür ve Değişim Sürecinde Osmanlıdan Günümüze Kürtler Uluslararası Sempozyumu (6-8 Eylül 2012)*, Bingöl Üniversitesi, 2012.

Mustafa KIRKIZ, “Meftun Mahlasıyla Ünlü Bir Dünbeli Edibi: Abdurrezzak Beg”, *II. Uluslararası Zaza Tarihi ve Kültürü Sempozyumu (4-6 Mayıs 2012)*, Bingöl Üniversitesi Yayınları, Bingöl 2012, s. 573-583.

Nazmi SEVGİN, *Zazalar*, Zaza Kültürü Yayınları, Ankara 1994.

_____, *Zazalar ve Kızılbaşlar*, Kalan Yayınları, Ankara 1999.

_____, “Yaşayışları Gizli Kalmış Bir Aşiret Zazalar I-II”, *Türk Kültür Dergisi*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.

Nebi BUTASIM, “Behistun Anıtlarında Geçen ‘Zazana’ Kelimesine Dair Eleştirel Bir Yaklaşım”, *I. Uluslararası Zaza Dili Sempozyumu (13-14 Mayıs 2011)*, Bingöl Üniversitesi Yayınları, Bingöl 2011, s. 463-470.

_____, “Zaza Sanatı-Bingöl Örneği”, *II. Uluslararası Zaza Tarihi ve Kültürü Sempozyumu (4-6 Mayıs 2012)*, Bingöl Üniversitesi Yayınları, Bingöl 2012, s. 426-437.

Nevzat ANUK, “Kürt Gazeteciliği ve Zazaca”, *II. Uluslararası Zaza Tarihi ve Kültürü Sempozyumu (4-6 Mayıs 2012)*, Bingöl Üniversitesi Yayınları, Bingöl 2012, s. 688-711.

Nusrettin BOLELLİ, “Zazaca Kitapların Tanıtım”, *II. Uluslararası Zaza Tarihi ve Kültürü Sempozyumu (4-6 Mayıs 2012)*, Bingöl Üniversitesi Yayınları, Bingöl 2012, s. 500-516.

Orhan TÜRKDOĞAN, “Güneydoğu Halkları: Zazalar-Kürtler ve Kimlik Yapıları”, *2023 Dergisi*, Sayı:129, 2012, s. 4-11.

_____, *Türk Toplumunda Zazalar ve Kürtler*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010.

Osman ÖZER, “Ana Altayca ve Çuvaşça ile Zazaca Arasındaki Dil Benzerlikleri Üzerine Bir Deneme”, *Tuncer Gülensoy Armağanı*, Kayseri 1995.

_____, “Teknolojiye Yenik Düşen Kelimeler”, *II. Uluslararası Zaza Tarihi ve Kültürü Sempozyumu (4-6 Mayıs 2012)*, Bingöl Üniversitesi Yayınları, Bingöl 2012, s. 517-524.

_____, “Zazaca Dil Derlemeleri”, *I. Uluslararası Zaza Dili Sempozyumu (13-14 Mayıs 2011)*, Bingöl Üniversitesi Yayınları, Bingöl 2011, s. 393-400.

Özgür PULUR, “Kırmanc-Zaza Sorunu, Dersim ve Gelecek”, *Ware*, Sayı:10, 1996, s. 116-124.

Peter Alford ANDREWS, *Türkiye’de Etnik Gruplar*, Ant Yayınları, İstanbul 1992.

Ramazan KORKUT - Abdullah BEDEVA, “Genel Dilbilim Kapsamında İlk Dönem Arap Dilbilim Çalışmaları Örneğinde Zaza Dilbilim Çalışmalarına Metodolojik Bir Yaklaşım”, *II. Uluslararası Zaza Tarihi ve Kültürü Sempozyumu (4-6 Mayıs 2012)*, Bingöl Üniversitesi Yayınları, Bingöl 2012, s. 478-489.

Ramazan KORKUT, “İslam Dini Temelinde Dilbilim Açısından Arapça’nın Kelime Varlığı Alanında Zazaca’ya Etkisi”, *II. Uluslararası Zaza Tarihi ve Kültürü Sempozyumu (4-6 Mayıs 2012)*, Bingöl Üniversitesi Yayınları, Bingöl 2012, s. 812-851.

Rasim BOZBUĞA, “Türkiye’nin Bir Rengi: Zazalar”, *Türkiye Günlüğü*, Sayı:113, 2013, s. 57-78.

Roşan LEZGİN, “Kırmanca (Zazaca) Kürtçe’inde Öykücülüğün Gelişimi”, *İnatçı Bir Bahar-Kürt ve Kürtçe Edebiyat* (Derleyen: Vecdi Erbay), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2012, s.491-496.

_____, “Modern Kırmanca (Zazaca) Edebiyatı” *Zazaki.Net*, 2011.

_____, “Toplumsal Kürt Gruplarından Zazalara Genel Bir Bakış”, Zazaki.net. 2009.

Rıdvan DOLGUN, “Türkiye’de Zazaca Nerelerde Konuşuluyor?”, *II. Uluslararası Zaza Tarihi ve Kültürü Sempozyumu (4-6 Mayıs 2012)*, Bingöl Üniversitesi Yayınları, Bingöl 2012, s. 852-859.

Sadullah KOÇ, “Sözlü Olarak Yaşam Bulan Zazaca’nın Kültür ve Yaşamla İlişkisi”, *II. Uluslararası Zaza Tarihi ve Kültürü Sempozyumu (4-6 Mayıs 2012)*, Bingöl Üniversitesi Yayınları, Bingöl 2012, s. 438-443.

_____, “Zazaca’nın Dünya Dilleri Arasındaki Yeri ve Konumu”, *I. Uluslararası Zaza Dili Sempozyumu (13-14 Mayıs 2011)*, Bingöl Üniversitesi Yayınları, Bingöl 2011, s. 495-502.

Salih AKIN, “Diasporada Dil Planlaması: Kurmanca ve Zazaca’nın Karşılaştırmalı Analizi”, *I. Uluslararası Tunceli (Dersim) Sempozyumu (4-6 Ekim 2010)*, Tunceli Üniversitesi Yayınları, Tunceli 2012, s. 209-220.

Salih AKYÜREK, “Kürtler ve Zazalar Ne Düşünüyor? Ortak Değer ve Sembollere Bakış”, *Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi*, İstanbul 2011.

Seyfi Cengiz, *Dersim ve Zaza Tarihi (Sözlü Gelenek ve Tarihsel Gerçek)*, Mamekiye.de.

_____, *Kırmanclar, Kızılbaşlar ve Zazalar*, Desmala Sure Yayınları, 1995.

SİWONIC, “Osmanlı Döneminde Zaza Kimliği”, *Çıme*, Sayı:3, 2005, s. 22-25.

Süleyman KARACELİL, “Eğitim Kültür İlişkisi: Zaza Atasözlerinde Eğitim”, *II. Uluslararası Zaza Tarihi ve Kültürü Sempozyumu (4-6 Mayıs 2012)*, Bingöl Üniversitesi Yayınları, Bingöl 2012, s. 525-540.

Tuncer GÜLENSOY, *Kürmanci ve Zaza Türkçeleri Üzerine Bir Araştırma*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1983.

Vehbi TÜREL, “Bingöl’de Konuşulan Lehçeler-Dımlı (Zazaki) ve Kurmaci İle İlgili Birer Eserin Tanıtımı”, *III. Bingöl Sempozyumu (17-19 Eylül 2010)*, Bingöl Üniversitesi Yayınları, Bingöl 2013, s. 511-518.

_____, “Zazaki Masal, Hikaye ve Roman Kitaplarının Hazırlanması”, *II. Uluslararası Zaza Tarihi ve Kültürü Sempozyumu (4-6 Mayıs 2012)*, Bingöl Üniversitesi Yayınları, Bingöl 2012, s. 565-572.

X. ÇELKER, “Halkımız, Yurdumuz, Dilimiz ve Din Sorunu”, *Ware*, Sayı:5, 1993, s. 41-51.

Yaşar ARATEMÜR, “Arkaik Kaynaklardan Modern Kaynaklara Zazaca ve Zazalar”, *I. Uluslararası Zaza Dili Sempozyumu (13-14 Mayıs 2011)*, Bingöl Üniversitesi Yayınları, Bingöl 2011, s. 227-246.

_____, “Zazaca’nın Temel Kelime Hazinesinden Bazı Kelimelerin Diğer Hint-Avrupa Dilleri İle Karşılaştırılması”, *II. Uluslararası Zaza Tarihi ve Kültürü Sempozyumu (4-6 Mayıs 2012)*, Bingöl Üniversitesi Yayınları, Bingöl 2012, s. 270-285.

Yaşar KALAFAT, *Türk Halk Kültüründe Zazalar*, Berikan Yayınevi, Ankara 2012.

Ziya GÖKALP, *Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2011.

Zülfü SELCAN, “Zazaca Alfabe ve Alfabetik Sıralama”, *I. Uluslararası Zaza Dili Sempozyumu (13-14 Mayıs 2011)*, Bingöl Üniversitesi Yayınları, Bingöl 2011, s. 263-270.

_____, “Zaza Dilinin Tarihi Gelişimi”, *I. Uluslararası Zaza Dili Sempozyumu (13-14 Mayıs 2011)*, Bingöl Üniversitesi Yayınları, Bingöl 2011, s. 111-141.

_____, *Zaza Milli Meselesi Hakkında*, Zaza Kültürü Yayınları, Ankara 1994.

BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

Bingol University
Journal of Social Sciences Institute
ISSN: 1309-6672

YAYIN İLKELERİ / THE PRINCIPLES OF THE PUBLICATION

Ulusal Hakemli olan Dergimiz, yılda en az iki sayı hâlinde yayımlanır.

This journal is published two issues in every year.

Dergide sosyal bilimler alanlarında Türkçe ve yabancı dillerde yazılmış özgün araştırma makaleleri yayımlanır.

Original articles written in Turkish or in any foreign languages are published in the area of social science in this journal.

Yazılar yayınlama ve danışma kurulunun onayından geçtikten sonra yayımlanır.

Articles are published after approving of editorial and advisory boards.

Yazıların içeriğinden yazarları sorumludur.

All writers are responsible for the content of the articles.

Tüm hakları saklıdır. Derginin adı belirtilmeden hiçbir alıntı yapılamaz.

No part of this publication may be reproduced or utilized in any form without referring the name of the journal.

MAKALE YAZIM KURALLARI

Dergide yayımlanması istenen yazılar, sosyal bilimler alanında, bilime katkısı olan, özgün çalışmalar olmalı ve aşağıda belirtilen nitelikleri taşımalıdır.

1- Türkçe ve yabancı dildeki başlıklar; yazının kapsamıyla uyumlu; yazının konusunu kısa, açık ve yeterli ölçüde yansıtmalıdır.

2- Türkçe ve yabancı dildeki özetler; yazının amacını, kapsamını ve sonuçlarını yansıtmalı ve yazının diğer bölümlerinden ayrı olarak yayımlanabilecek biçimde hazırlanmış olmalıdır.

3- Türkçe ve yabancı dildeki özetlere beşer tane anahtar kelime eklenmelidir.

4- Yazı, dil ve ifade yönünden, dilbilgisi kurallarına uygun olmalı, açık ve yalın bir anlatım yolu izlemeli, amaç ve kapsam dışına taşan gereksiz bilgilere yer verilmemeli ve makale yazım kurallarına uygun olmalıdır.

5- Makalenin hazırlanmasında bilinen bilimsel yöntemlere uyulmalı, çalışmanın konusu, amacı, kapsamı, hazırlanma gerekçesi vb. bilgiler yeterli ölçüde ve belirli bir düzen içinde verilmelidir. Makalede kullanılan şekil, tablo, fotoğraf ve diğer belgeler, bilimsel kurallara uygun olarak hazırlanmalı, yazının amacına ve kapsamına uygun olarak seçilmeli, yazıda değinilmemiş gereksiz belgelere ve kaynaklara yer verilmemelidir.

6- Makalede kullanılan şekil, tablo, fotoğraf ve diğer belgelerin kolayca anlaşılacak biçimde yalın ve yeterli bir açıklaması bulunmalıdır.

7- Yazıda kullanılan kaynaklar yazım kurallarına uygun olarak düzenlenmeli, değinilen her belge kaynaklar kısmında yer almalı, ancak yazıda değinilmeyen belgelere kaynaklar kısmında yer verilmemelidir.

8- Sonuçlar, araştırmanın amaç ve kapsamına uygun olmalı, ana çizgileriyle ve öz olarak verilmeli, metinde sözü edilmeyen veri ya da bulgulara yer verilmemelidir.

Makale aşağıdaki biçimde düzenlenmiş olmalıdır:

1- Kâğıt boyutu, 16,5x24,5 ebadına ayarlanır.

2- Yazılar kâğıdın bir yüzüne 12,5x19,5 cm. boyutunda basılır. (Kenar boşlukları üstten 2,5 alttan 2,5, iç kenar 2,5 dış kenar 1,5 cm. olacaktır.) ilk sayfada üstten 2 satır boşluk bırakılır.

3- Yazılar PC bilgisayarda Microsoft Word programında 11 punto Times New Roman karakteri ile 1,2 nk. satır aralıklı olarak yazılır.

4- Özetler 10 punto, yazı içindeki tablolar, fotoğraflar ve şekil adları ile dipnotlar 9 punto ile yazılır.

5- Makalenin başlığı ilk sayfanın başına kalın 14 punto büyük harflerle sayfa ortalanarak yazılır. Türkçe başlığın altına yabancı dilde başlık ilk harfler büyük diğerleri küçük olarak yazılır. Metin içindeki başlıklar öncesinde 12 punto sonrasında 6 nk boşluk bırakılır.

6- Başlıktan sonra 12 punto aralık verilerek yazar ad(lar)ı unvanlı olarak yan yana sayfa ortalanarak yazılır. Unvan, çalıştığı kurum ve e.mail adresi dipnot olarak belirtilir.

7- Çalışma herhangi bir kurumun desteği ile gerçekleşmiş ise kurumun adı ilk sayfanın altında dipnot olarak belirtilir.

8- Yazar adından sonra 12 nk boşluk bırakılarak Türkçe ve yabancı dilde 150 kelimeyi geçmeyen özet yazılır ve yazının ana konusunu tanımlayan anahtar kelimeler bu özetlerde belirtilir.

9- Makale; tablo, şekil ve fotoğraf ve kaynaklar dâhil 30 sayfayı geçmemelidir. Makalenin toplam boyutu 3 mb'ı aşmamalıdır

10- Şekil, tablo ve fotoğraflar bilgisayar ortamında hazırlanıp metin içinde ya da sonunda sayfa boyutlarını (11,5x19,5cm.) aşmayacak şekilde yerleştirilir. Sayfa boyutlarını aşan şekil, tablo ve fotoğraflar ile renkli basılan sayfaların basım masrafları yazar tarafından karşılanır. Makalede yer alan fotoğraf ve şekillerin yoğunluğu düşük olmalıdır.

11- Tablo, şekil, fotoğraf başlıkları ile altlarındaki tablo, fotoğraf veya şekil arasında 6 nk ara bulunacaktır. Tablo, şekil ve fotoğraf başlıkları, bold,(siyah), 1 cm içeriden sağa yaslı, 9 punto yazı ile ve “**Tablo 1:**” şeklinde olacaktır.

12- Atıfta bulunulan kaynakların dipnotta gösterilmesi esastır. Dipnotlar, ilk yazılıştta yazarın adı, soyadı , “ “ arasında makale adı, kitap veya dergi adı, yayın yeri ve yılı sıralamasına göre gösterilir. Kitap adı, dergi adı veya benzeri kaynaklar, italik olarak yazılacaktır.

13- Açıklamalar ise, aynı şekilde sayfa altında dipnotta verilir. Aynı sıralamaya göre kaynağı gösterilir.

14. Yararlanılan kaynakların, metin içerisinde gösterilmesi mecburi görülen bazı durumlarda, uluslar arası kaynak gösterme esaslarına uyulur. Ancak açıklamalar yine dipnotta gösterilir.

15- Metin içinde ve dipnotta gösterilen bütün kaynaklar makalenin sonundaki Kaynakça listesine eklenir. Kaynakça, bölümünün boyutu10 puntoya ayarlanır. Bu bölümde yazar soyadı (büyük harf) ve adına göre alfabetik olarak dizilir. Çok yazarlı kaynak gösterimlerinde, ilk yazarın soyadından sonraki yazarların soyadlarının sadece ilk harfi büyük yazılır ve yazar soayadları aynı şekilde öne alınır. Kaynakça listesinde, yazar adının bulunduğu ilk satır sonraki satırlara göre, 1 cm. içeriden asılı şekilde ayarlanır.

16- Kaynakların önüne sıra numarası konulmaz ve diğer bibliyografya kurallarına uyulur.

Makale teslim edilirken:

1- Yayınlanması istenen makaleler, yayın ve yazım ilkelerine göre A4 formatında bilgisayar ortamında hazırlanıp [www.bingol.edu.tr/ Fakülteler&Bölümler/Enstitüler/Sosyal Bilimler Enstitüsü/Sosyal Bilimler Dergisi](http://www.bingol.edu.tr/Fakülteler&Bölümler/Enstitüler/SosyalBilimlerEnstitüsü/SosyalBilimlerDergisi) adresinden alınan başvuru formu ile birlikte sosbil@bingol.edu.tr e-posta adresine gönderilecektir. Aynı yazının, 1 nüsha bilgisayar çıktısı alınıp yazarlar tarafından imzalanarak Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Sekreteriyasına ulaştırılacaktır.

2- Hakem önerileri doğrultusunda yeniden düzenlenen makalenin son şekli, yeniden ve aynı şekilde sosbil@bingol.edu.tr adresine ve bir nüshası imzalanarak Enstitü Sekreteriyasına gönderilir.

3- Hakemlerden olumlu rapor alamayan ve dergimiz yazım kurallarına göre hazırlanmayan makale yayınlanmaz, yazarına iade edilmez; bu konuda idari ve adli bir sorumluluk kabul edilmez.

Yazışma Adresi:

Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü 12100
BİNGÖL

Tlf: 0 (426) 2150072 Faks: 0 (424) 215 1017

e-posta: sosbil@bingol.edu.tr